

કે. પી. જી.

દિલ્હી મો.

ભાગ ૫૦ નો.

શો નો દરખા.

ભાગોની અદલા બદલી.

અમોને ભાગ ૧-૨-૩-૭-૮-૫-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫-અને ૨૬ એટલા ભાગો જોઈએ છે. જેમની પાસે એ ભાગો ફાજલ પડેલા હશે તેઓ જે નીચેના ટેકાણે મોકલી આપશે તો તેઓ એ સિવાયના બીજા ભાગો તેઓને જોઈતા હશે તે અપવા નવા નિકળનારા ભાગો મોકલી આપવામાં આવશે.

૩૬૫ દિલાસા પત્રો.

હવે કામળ અને છપાવતી મોંઝવારી ચાર પાંચ ગણી વધી પડવાથી અમોને ખેટમાં કામ કરવું પડતું હોવાથી ધીમે ધીમે, જ્યારે કોઈ સખી ગૃહસ્થ યા બનુ પોતાનાં વહાલાં યુજરેલાંની અશો યાદમાં એકાદ ભાગ અર્પણ કરાવવાની મહેરબાની કરે છે, અને દુઃખી લોકનાં ભક્તો માટે આ કામમાં મદદ કરી પુન્ય હાંસલ કંવ સાર મદદ કરે છે, ત્યારે નવો ભાગ છપાવવાની ઉત્કટ થાય છે. તોપણ ગમે તેમ કરીને મજબૂરી મજબૂરી અમે ૩૬૫ દિલાસા પત્રો પુરા કરવાની પ્રવૃત્તા રાખી છે. હવે છ સાત ભાગમાં અમે અમારું કામ આટોપી લઈશું, તો જોકે હાલ વીં પીં નો દર પણ એક અના ઉપરથી ૩ આના થયો છે, માટે જેઓએ આહકમાં નામ નોંધાવ્યાં છે તેઓએ ખેડીકર રહેવું, અમે મોટે વહેંચે બધા ખાકીના ભાગો છપાવતી પહોંચતા કરીશું. લોકો તરફનાં ઉત્તેજનની ખાતે જરૂર છે.

સંસાર સુખનાં પુસ્તકો.

નીચલાં બનાવેલાં અમારાં પુસ્તકો તમારા સંસારનાં સુખને સાર, વહેવાર જ્ઞાન સાર, દુન્યાનાં નવ નવા તવારીખી દાખલાઓનો સંગ્રહ કરવા સાર, ઘણાં ઉપયોગી છે. ઘર થયું ત્યાં એ પુસ્તકો જરૂર રાખશો. બેટા બેટી અને વહુ દાકરાનું સુખ જોઈ સંસાર સુખારવા સાર જરૂર આ પુસ્તકો સંગરી રાખશો. પાછળથી બેવડી કિંમતે પણ મળશે નહીં. થોડીજ નકલો બાકી રહી સ.

૧-“ બેટી તું સાસરે કેમ સમાશે ? ” કિં ૩૧૦ ૧-૦-૦

૨-“ મહારા હીકરાને ! ” કિં ૩૧૦ ૧-૦-૦

૩-“ મા-આપની સેવા. ” કિં ૩૧૦ ૧-૦-૦

૪-“ દુઃખીને દિલાસો. ” ભાગ ૫૦ સુધી છપાયા છે. દરેક ભાગની કિંમત ચાર આના. હાલ વીં પીંના વધેલા દર આહકાએ સહન કરવા મહેરબાની કરવી.

૫-“ સાદી છાંડગીની શોક. ” ફેશનની ફિસિયારી. ” કિંમત ૩૧૦ ૧-૮-૦
વીં પીં તથા પોસ્ટેજ જુદું લેવામાં આવશે. કડાંથ બાંધકીમના ૩૧૦ ૨)

ટેકાણું.

જેરામજી મનચેરજી દેશાઈ. બી. એ.
રેશન ડાઉ-નવસારી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાખિત વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૧૪૪ દર્શક

પુસ્તકનું નામ દુઃખને દિવાન

વિષય ૮ - ૧૪

દુઃખીને દિલાસો.

ભાગ ૫૦ મો.

ચંચાર,

શો. મ. દેશાઈ.

તે

પારસી અટકો અને નામો-આતસબેહરામે દેશાઈ ખેરશેદ-અંધાંમે નૌસાલી
હિંઆમે નૌરાઝ-સીહા સંસાર-તવારીખે નવસારી-હિંદુસ્થાનના આતશબેહ-
રામો-નરજેહાન-બંદગી અને માધ્વાણીની મોતેબરી-ગાયકવાડ અને
ખિટાનિયા-પ્રાણી મંડળ-ગંજે શાયરાન-પારસી સુતકો-પારસીઓમાં
લગ્નતું બેડું-જમશેદની ઇતિહાસિક નિંદા-મહારાણી વિકટોર્યાનું
જીવન ચરિત્ર-સરસ્વતી વિલાસ-અડવડ નામું-દુઃખીને દિલાસો
-દાદારજીની દરબાર-પારસી વિષયો-પારસી પ્રજાને અપીલ-
બેટી તું સાસરે કેમ સમાશે?-ગહારા દીકસને!-મા-
બાપની સેવા-Omens For Auspicious And
Inauspicious Horses-સાદી જંગલીની શોક-
દેશનની ફિસિયારી ઈત્યાદિના કર્મો.

નવસારી. ઇ. સ. ૧૯૨૧. કિંમત ૦-૪-૦

આ પુસ્તક સુરત “યુગસત સ્ટાન્ડ” પ્રેસ “માં મી. ઉત્તમર. મ. ઉમેદરામે
“મી. શોરાબજી મનચેરજી દેશાઈને માટે લખ્યું છે.
સુરતમાં તા. ૨૦-૧-૨૧ના રોજે લખી પ્રગટ કર્યું છે.

GIVES ITS FAVOURITES EARLY DEATH.

મહારા નેક ખેતરે ખાવીક

બેહસ્તનશીન રયાવક્ષ મણિકજી મોદીની અશો યાદમાં.

મહારા અશો ખાવીક! આપ તો શીરેસ્તાઓની સંક્રમાં નમ્ર ગરોથમાન બેહસ્તમાં ખિરાજ દાદાર અકુરમઝદના ખોળામાં શાનિની ઉંઘમાં સૂતા, પરંતુ મહારી હાલત તો તળાવમાં બરેકું અચૂત પીવાને ગયેલી તરસી સ્ત્રી અચૂત પીધા વિના માત્ર અમૃત દેખીનેજ પાછી વળે તેવી થઈ ગઈ છે!

મહારાં દુઃખના અધકાર દિવસોમાં સુખનો ચળકતો પડછાયો તમારી પવિત્ર યાદજી લાવી આપે છે. પક્ષીઓમાં ગરૂડ બલે મોટું રહે! તારા મંડળમાં ધ્રુવ તારો બલે સાથી ઝળકતો રહે! પર્વતોમાં મેરૂ પર્વત બલે મોટો રહે! દાન કરવામાં બલે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ દાદુ મોટો હો!

પરંતુ

મહારાં જીવનમાં તો તમારા શિવાય મોટો કોઈજ વસતો નથી. જે જીવે પતિ ઓળ પગમેશ્વર છે. તેને તો તમારીજ ભક્તિ ઉત્તમ લાગે. હજુએ હું તો અખંડ રોહ ને પૂર્ણપ્રેમ તમારા તરફજ મોકલતી રહી છું. તમારી પ્રતિમા

મહારી નજરમાં રાખીને નિરંતર હું તો તમનેજ તીર્થ સ્વરૂપ લેખું છું; અને તમારોજ ચરણ ધોઈને જાણું તેજ જળમાં તીર્થ સમજીને તેમાંજ તમારી બલી યાદમાં ન્દાવું છું.

મહારા મનકલ કાંઈલા કરેસ્તા તમનેજ ગણીને, તમનેજ મહારા ઇષ્ટદેવ લેખીને તમારીજ પૂજા રાત ને દિન કરું છું.

મહારાં માનપાત્ર ને પ્રતિષ્ઠા સર્વ તમ સ્વામીની સાથેજ ગયાં છે. દુઃખથી નારીપાસ થયેલું મહારં જીવન, કરુણથી ખરતાં

મહારાં આંસુ, બિનતરની લાગણીઓથી ઉછળતી મહારી ઉરગીઓ, એ સર્વમાં મહેને સંધારો આપવાને, મહારં દુઃખ લુલવાને, અને મહારાં જીવનને રાહત આપવાને, પળેપળ ને કાણે કાણે, તમારી નહીં લુલાય એવી બલાઈ, સાલસાઈ, પ્રેમાળ લાગણી, તમારા મધુર શબ્દો, તમારા ઉમદા વિચારો, અને તમારાં સદગુણી કામોની બલી યાદ કાયમ રાખવા થકી

મહારાં જેવાં બીજાં દુઃખીઓને તમારાં નામથી દિલાસો મળે ને મહેને

સંતોષ થાય એ બલી નેમથી, આ “દુઃખીને દિલાસા”નો ભાગ અર્પણ કરી સચુરી પકડું છું.

તમારી બહારી,

ધનભાઈ રયાવક્ષ મોદી.

જન્મ.
જાન ૭, અમરદાદ.
માહ ૧૨, અરેખંદાર
ય. સ. ૧૨૫૨ કદીમી.

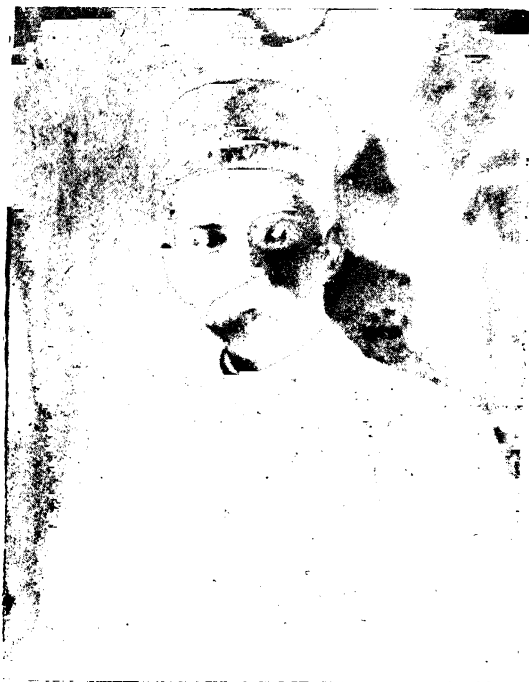
સંવત ૧૯૭૬ આષાઢ વદી
૨ વાર રતી.

નાં ૨૨ જુલાઈ ૧૯૮૩.

મરણ.
જાન ૧૨, મોહોર.
માહ ૬, આદર.
ય. સ. ૧૨૮૭ કદીમી.

તાં ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૧૮.

સંવત ૧૯૭૪ શનીવાર ચૈત્ર શુદી ૧૦

બેહસ્તનશીન
શ્યાવક્ર માણેકજી મોદી.

દુઃખીને દિલાસો.

ભાગ પંચમો.

‘દર્શન ૩૦ મું’—સુખની શોધમાં.

“દિલાસા કલ્પ”માં સલાખતખાંએ પોતાની અધુરી રહેલી વાત! આગળ ચલાવી.

સલાખતખાં:—ખંધુઓ ! હું આજે સવાસો વર્ષની ઉપરનો હોસો થયો છું. વૈદું કરવા જતાં દુઃખો પડયાથીજ મ્હારી આ દુઃખી અવસ્થા થઇ છે, ખાકી તો ઉત્તમ સુવર્ણ માલતી, મોતીની ખાક, પારો મારેલી ઉંચી માત્રાની ખાક ખાધાથી હું હજી ટટાર રહ્યો છું. અને રમળનો હુન્નર અજમાવતાં અમ્મલ-પૂરમાં ફેરેતા થવાથી, હું તો તે શહેર પણ છોડીને સુખની શોધમાં ફેરેહપૂર શહેરમાં ગયો. ત્યાં આવી દ્રઢ મન કર્યું, કે પર ધન, પર સ્ત્રી, અને ખીજી કાંઈ પણ લાલચ લોભનો સદંતર ત્યાગ કરીને ખસ પ્રમાણિક ઉદ્યોગ કરી આશીર્વાદ સમાન વૈદાંનો ધંધો ચલાવી, અદલાતાલાની પાંચે વખતની નિમાજ ખબ લાવીશ. શોખનાથ:—ઠહાલાંઓ ! સુખે સાંભરે સોની ને દુઃખે સાંભરે રામ. ખારે દહાડા માણસ ઉપર દુઃખ પડે તેજ સાફ, કે હર ઘડી તે ઇશ્વરને બાદ કરતું રહે. જ્યારે શ્રી કૃષ્ણ દ્વારકાંની ગાદી લેવા જિંદ્રાખનમાંથી નિકળીને રાજ થવા આદ્યા ત્યારે પોતાના પિતાશ્રી વસુદેવના ખડેન કુન્તીજીને કહેવા લાગ્યા:—“પુઈજી બા, પુઈજી બા, તમારા પાંચે પાંડવ પુત્રોએ તો મ્હારા પાસેથી પોતાની ઇચ્છિત વસ્તુ માગી લીધી, હવે જતી વખતે તમે મ્હારા સોડે કાંઈ માંગોને !” ત્યારે કુન્તીજી બોલ્યાં: “હે શ્રી કૃષ્ણ ! એક પણ પણ હું દુઃખ વગરની ના રહું એવું વરદાન મ્હને આપતા સિધારે !” શ્રી કૃષ્ણ કહે: “પુઈ બા ! એ તમે શું માંગ્યું ! દુઃખ માગો છો તેવું શું કારણ ?” કુન્તી જી કહે: “તું મ્હને જાણુજ વહાણી છે, અને તું હવે અમને છોડીને જાય છે

ત્યારે તું મહારાં રમરણમાં રાત ને દહાડો ત્યારેજ રહીશ, કે જ્યારે પળે પળ મહારા ઉપર દુઃખ પડશે ! દુઃખો જેમ જેમ પડતાં જશે તેમ તેમ હું “ શ્રી કૃષ્ણ—કૃષ્ણ ! ” કરતી તને પળે પળ યાદ કરતી રહીશ, અને જો દુઃખ નહીં પડતાં સુખ મળશે તો હું તનેજ વિસરી જઈશ ! ” “ આ તો એક સ્થાપિત વાત છે કે, જ્યારે સુખતું એક બારણું બંધ થઈ જાય છે ત્યારે ખીજું દ્વાર ઉઘડે છે. કોઈ કોઈ વખત એકજ નહીં પણ ઘણાં સુખનાં દ્વાર ઉઘડે છે. આ પ્રમાણે સુખના દરવાજા ઉઘડવા એ આ પ્રકૃતિમાં સ્થપાયેલો નિયમજ છે. પ્રાણી પદાર્થની ઉન્નતિને માટે આ નિયમ અણુએ અણુમાં પ્રસરી રહેલો હોય છે. આખા વિશ્વમાં નિત્ય આગળ વધવાની ઇચ્છા થયાજ કરે છે, અને તેથી કરીને જ્યારે જ્યારે કોઈ મનુષ્યતું ઉન્નતિને પ્રાપ્તવાતું એક દ્વાર બંધ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને માટે ખીજું દ્વાર ઉઘાડવાને માટે ઉપરનો નિયમ કાર્ય કરે છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે, કુદ્રતમાં જે જે નિયમો છે તે મનુષ્યતું નુકશાન કે આહત કરનારા નથી, પણ એકે એક કુદ્રતી નિયમ તેતું હિત સાધનારા છે. આથી જે મનુષ્ય સુખની, શાંતિની, વિજયની, અભ્યુદયની, વૃદ્ધિની, અને આરોગ્ય કે તંદોરસ્તીની વાતો કરે છે, તે વિશ્વની વ્યવસ્થામાં પ્રવર્તતા નિયમોને અનુકૂળ વર્તે છે, અને કુદ્રતનો મહાન ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં તે મદદ કરે છે. ”

સલાખત:—પણ હું તો કરમનો પુટેલો ને કમબખતીનો ઘરેલો હું સુખની શોધમાં નહીં, પણ દુઃખનીજ શોધમાં નિકળ્યો હોઉં નહીં શું, તે પ્રકારની મહારા ઉપર જરૂર ગુજરી છે, તે ખંડેનો ને બંધુઓ ! હું કહી સંભળાઉં છું.

પાછો મહને શેતાને લોળવ્યાથી મેં વિચાર કર્યો કે; હુન્યા ઝુંકતી હથ, ઝુંકાનેવાલા ચાહિયે. ઘી ખાના સફરસે, જૈાર હુન્યા ખાના મફરરશે. ફેતેહપૂરમાં મેં વેઠાંનો ધધો ચાહુ રાખવા સાથે સંગીતનો અભ્યાસ કર્યો. ફેતેહપૂરના રાજાના હાથીનો માવત સંગીતનો ઉસ્તાદ હતો, તે મહને રાગ રાગણીની ઉત્તમ તાલીમ આપતો, અને હું તેને રમણની વિદ્યા શિખવતો. માવતે રાજાજ આગળ મહારાં હકીમાની તારીફ કરવાથી, અને હું કવિ તેમજ વિદવાન છું એવી સીફારસ કરવાથી રાજાજએ મહને દરરોજ પોતાના રાજવાડામાં સલામી આપવા આવવાની છૂટ આપી, અને માસિક ૨૦૦ રૂપિયાનો સુસારો બાંધી આપ્યો. વળી પ્રતિયે નાખી લેતા રાજકીયોંઓની નારી પરિક્ષા કરવાની પણ મહને છૂટ હોવાથી મુન્તા રાજવેદ મહારા ઉપર અદેખો પડીને દરબારમાં લલેરણી કરતાં હતો, પણ રાણીનો મહારા ઉપર બેહદ વિશ્વાસ હોવારી મહારો વાંકો બાલ પણ થતો નહીં. આયુષ્ય ક્ષણિક છે, માટે જે થડી જાય છે તેજ આપણી છે, ખીજી પળ કોણે દીડી છે ? આવાં જ્યન ઉપરથી મેં તો

એવોજ નિશ્ચય કર્યો કે, બસ એનબાણ ઉડાવવી, એજ ખરૂં છે. કાલ કોણે લીધી છે? આપ મૂલે પીછે ડૂબ ગઈ હુન્યા. માટે જેટલું ભોગવી લીધું એટલુંજ આપણું છે. પાછળ શું થશે એ કોણ જોઈ જોકું છે? આવા પણ વિચાર અત્યંત હાનીકારક છે, એમ મ્હને પાછળથી જણાયું.

જુના રાજવૈદે રાજાજીને શિખવ્યું કે, આ નવા હકીમની પરિક્ષા કરવા સાડે એને પૂછો ને પૂરાવો માંગો કે; “હકીમમાં હીકમત કે અકકલ?” તે ઉપરથી રાજાજીએ મ્હને સવાલ કર્યો કે; “હકીમમાં હીકમત જોઈએ કે અકકલ?” મેં કહ્યું કે, “હીકમત વગર હકીમ નથી. હકીમમાં હીકમત હોય તોજ હકીમ કહેવાય.” તે ઉપરથી મ્હને ૧૦૦ દહાડામાં તેનો પૂરાવો રજુ કરવા કહ્યો. મેં હા પાડી રાજા લીધી.

શ્રીઓ પણ જરકર્મને છુપાવવા સાડે કપટનો આશ્રય કરે છે. તો જે મનુષ્ય પોતાના દોષ ઢાંકવા માટે યુક્તિ શોધતો નથી, તેને પશુના કરતાં પણ જડ સમજવો.

ચુનીનસ્ત કેદારે ગદાં સેપ્હેર;
ગહી દર્દ પીશ આવરદ ગાહ મેહર.
ગહી બખ્ત ગર્દદ ચુ અરપે શમૂસ;
બન અમ અંદરૂન જેદ્તી આરદત બૂસ.
ઝમાની ચકી બારહી સાજતેહ;
જે નીકી સરશરા બર અક્રાજતેહ.

અરે! ફર ફર કરતા આ આકાશનું કામ તો એવું ને એવુંજ છે. કદાપિ તે માણસને વિપત્તિમાં લાવી નાંખે છે, તો કોઇવાર માયા ને મોહજ્વલત કરવા મંડી જાય છે. હે બંદા! ઘડી પલ્લકમાં આ ત્હારો-સેતારો એક હઠીલા ઘોડાની પેઠેમ ત્હારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ ઉલટે માર્ગે ચાલે છે, અને તને ઝમમાં ગીરફતાર કરવા થકી કોઇ પ્રસંગે ત્હારા ઉપર વિપત્તિ અને સંકટામણના વાદળ ગગડાવે છે. તેમ જાણી કેમકે સમયે તે ત્હારાં એકબાલનો સેતારો શણગારેલા ઘોડાની પેઠેમ લાડ નાજ ને અદા કરતો, ત્હારા ઉપર કૃપા ને મહેરબાની બતાવનારી એક ઉંચી ધરે છે.

એક સહવારે હું મ્હારા ઉસ્તાદ માવતને મળવા હાથીસ્થાન ઉપર ગયેમ; પરંતુ માવત તો “જંગલે ચલા છે” એમ તેની સાંચે કહેવાથી, મને હાથી ઉપર મ્હારા ઉસ્તાદની સાચે ફરવા જવાનો માહવરો પડેલો હોવાથી, હાથી ઉપર ચઢી ગયો, હાથમાં અંકુશ લીધો, ને હાથીને જંગલ તરફ ચલાવવાયો. જંગલે જંગલ શોધ કરતાં માવતનો તો કાંઈ પ-તો મળ્યો નહીં.

મહારા ટાંટિયામાં જોર હોવાથી, જ્યાં જ્યાં હાથી ઉપરથી ઉતરીને પગે ચાલવાની ગરજ પડતી ત્યાં ત્યાં હું મેલના મેલ પગે ચાલતો હતો, ને હાથીને સાથે સાથે ચલાવતો ગયો હતો. મેં વૈદાના સંસ્કૃત પુસ્તકમાં વાંચ્યું હતું કે:—

શ્વાન માર્જાર નકુલં પિત્તં ગ્રાહ્યં સમં સમમ્ ॥

કાકમાંસ વસા ગ્રાહ્યં પિપ્પ્લા પાદૌ પ્રલેપયેત્ ॥

યોજનાનાં જ્ઞાતં ગચ્છેત્ પુનરાવર્તીતે ક્ષણાત્ ॥

શ્વાન, માર્જાર, નકુળ એટલે નાળિયેા એટલાનું માંસ સમાન ભાગે લઈ, અને કાકડાનું માંસ તથા વસા એ સમાન ભાગે લઈ, પીસી કરીને પગે લેપ કરવો, જેથી મનુષ્ય ઘણું યોજન જાય અને તત્કાળ પાછો આવવા સમર્થ થાય. આથી મેં એ જાતનો લેપ પણ કરવા માંડ્યો હતો. હવે બનાવ એવો બન્યો, કે તેજ દિવસે ફેતેહપુરના રાજા પોતાની રાણી સાથે મહેલના ઝડપા ઉપર બેસીને હાસ્ય વિનોદ કરતા હતા. એવામાં રાણી દિલગીરીથી બોલી: “પ્રાણનાથ! આજ સવારે મ્હોં ધોતાં ફડકા મારવા સાડ મહારી હથેલીની ખોલલીમાં પાણી લીધું તેમાં અપણો હાથી ડૂબી મૂઓ!” રાજા અડધા ગાંડા હોવાથી ઉશકેરાઇને બોલ્યા; “એ તો હડહડતું જીકું. ફરીથી જો એવી બેઅકલી વાત મહારા મોઢાં આગળ કહીશ તો જીવથી જઈશ!” રાણી કહે:—“પ્રાણનાથ! આટલા બધા આંકળા વગર તપાસે થયા! હું તો માત્ર હાસ્ય કરું છું; પરંતુ વાત ખરી છે, તમે તલાસ કરો.” રાજાને આ લેદની શંકા ટાળવાનું મન થવાથી પોતાના માવતને હાથમાં લોટી લઈને દૂરથી આવતો દેખી તુર્તજ બોલાવી પૂછ્યું કે:—“અરેઅરું કહે, આપણો હાથી પોતાના હાથીઠાણ ઉપર છે, કે કેથે ગૂમ થયો છે?” માવત કહે:—“હ મહારાજ, હાથી તો થાનકેજ છે.” “ત્યારે શું રાણી જીકું બોલે છે? તું જીકો કે રાણી? જા, જઈને તપાસ કર, જે જીકું ઠરશે તેનો પ્રાણ લઈશ.” માવત બાપડો થાનકે આવીને જીએ છે તો હાથીઠાણ ઉપર હાથી મળે નહીં! પોતાની ચોરતને પૂછતાં તેણી બોલી ઉઠી; “તમારો હકીમ-મિત્ર આવીને હાથીને તો ફેરવવા લઈ ગયો!” માવત બાપડાના ગભરાટનો પાર ન રહ્યો. તે તો જે દિશાએ હાથીનાં પગલાં પડેલાં જોતો, તે દિશાએ જોરથી દોડવા લાગ્યો. રાજાએ માણસ પર માણસ મોકલ્યાં, પણ નહીં હાથી મળે, કે નહીં માવત. એટલે માવતનાં બાયડી છોકરાંને પકડાવી મંગાવી કેદમાં રાખ્યાં, અને શોધ કરવાને પોતાના જામુસોને આરે દિશાએ દોડાવ્યા.

પેલી તરફ રાણીની ખોલલીના હાથીનું ઉખાણું પારખવાને સાડ જુના રાજા વૈદે મહારે માટેજ રાજાજીને લાંબેચાં, એટલે રાજાજીએ તો મહારી શોધ કરવા તૈયારીઓને દોડાવ્યા પણ હતા. જંગલમાં રવડતાં રવડતાં સાંજ પડવા આવી

હું ગભરાવા લાગ્યો. મ્હને કોઈ રસ્તો સુઝ ન પડયાથી હું અકળાઈને ગાંડા જેવો થઈ ગયો. એટલામાં કેટલાક વટેમાર્ગ આવી લાગ્યા, તેમને મેં શંકર-માં જવાનો રસ્તો પૂછ્યો. તેઓ તીખલી હોવાથી મ્હને કહ્યું કે; “અ નહિના કિનારા ઉપર જે મોટું ઝાડ છે તેના ઉપર ચઢીને જે માર્ગ જાય છે તે માર્ગે ચાલ્યો જા !” હું ગભરાયલો અકળાયલો પેલાં ઝાડ ઉપર ચઢ્યો, ને તેની ડાળીઓ ઉપર ચાલવા લાગ્યો. એક નળળી ડાળી ઉપર ચઢતાં મ્હારા ભારને લીધે દરખતની ડાળ નમી પડી, ને હું નીચે સરી પડ્યો. હું જમીનદોસ્ત થાત, પરંતુ સમયસૂચકતા વાપરીને એક ખીજી ડાળીને મેં પકડી લઈ જાદુર લટકતો રહ્યો. આ વખતે મ્હારાં હુઝને પાર નોતો. હું મોટે મોટે રાવા લાગ્યો, એટલામાં મ્હારો માવત ઉત્તાદ આવી લાગ્યો, અને મ્હને આશ્વાસન આપી પૂછવા લાગ્યો:—“હે મિત્ર ! તેં આ શું કીધું ? શાથી અહિં આવ્યો ?” મેં કહ્યું:—“હું તમને મળવા ઘેર આવ્યો, એટલે તમારી ઝોરતે કહ્યું કે, માવત તો જંગલે ગયા છે ! તેથી હું જંગલમાં તમારી શોધમાં નિકળતાં મ્હારી આ દશા થઈ છે !” માવતે હસીની કહ્યું; “હે મિત્ર ! તમારા દેશમાં જંગલે જવાનો અર્થ એ પ્રમાણે કરવામાં આવતો હશે, પણ અમારા તરફ તો સવારમાં ઝાડે ફરવા પાદર લોટી લઈને જઈએ તેને જંગલે ગયા કહે છે. લણ્યા પણ ગણ્યા નહીં. ખેર !” આમ કહીને તત્ત નીચે ઉભેલા હાથી ઉપર ચઢી મ્હારા ટાંટિયા પકડી લીધા. એટલામાં તો હાથી ખસી ગયો, ને નદીમાં પાણી પીવા લાગ્યો. પછી સુશીખતનો શું પાર ! હું ને માવત ઝાડે લટકતા રહ્યા. નીચે નદી ને ઉંચે આકાશ. મદદ કરવાવાળું કોઈ જ્યારે નહીં જ જણાયું, ત્યારે મેં મ્હારા ઉત્તાદને કહ્યું કે; કાંઈ સુંદર ખમાચ રાગતું પદ કાઢો, કે તે સાંભળીને આભુખાભુના લોક દોડી આવશે તો મદદ મળશે. તે ઉપરથી ઉત્તાદે ગાયન લલકારવા માડયું:—

હમ દુનિઆ દેખને આએ; હમ આદમ કહેલાતે હએ,
રખકે હુકમસે આયે હએ, હમ કરનીકે ફક્ પાતે હએ,
બેજે રખને સૈદા કરને, એ રચના દેખ લગે ડરને,
કુદરતકે બરમ નહી પાએ ! હમ તો દુનિઆ દેખને આએ !

છેલ્લા ત્રિતાલ વખતે હું એવો તો ખુશાલીમાં આવી ગયો, કે આવેશમાં ને આવેશમાં “વાહવાહ ! કયા ખાતાં ! ખુબ કહી ઉત્તાદજી !” એમ બોલીને તાલી વગાડી તાલ આપવા લાગ્યો, એટલે ડાળીઓથી હાથ છુટી ગયા, અને અમે બન્ને નદીમાં પડ્યા. અમે બેકે બહુ અકળાયા તોએ તરતા તરતા સામે પાર નિકળ્યા, અને રાત વાસો ત્યાંજ કીધો. પચોદિયું થતાં સામે પાર નેહજી છે તો હાથી માણસ પડયે નહીં. એટલે માવતના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં. તે

કહેવા લાગ્યા કે; “હવે તો જીવ જવાનોજ સોદો કર્યે તોજ રાજજીના શહેરમાં જઈએ. રાજજી હાથી માંગશે તો ક્યાંથી પેદા કરશું? માટે ચાલ્યા કરો, આપણે કાંઈ વૃક્ષિત અજમાવી બીજા કોઈ રાજવાડામાં ઠેકાણે પડયે. ચાલતા ચાલતા દિલ્લી શહેરમાં આવ્યા. ત્યાં બેહદ ઠંડી પડતી. સર્વ લોક ટાઢથી થરથરી રહ્યાં હતાં. દિલ્લીના બાદશાહને છ વર્ષનો ગાદીવારસ શાહબદો મરણતોલ માંદો મડયેલ હતો, તે કંઈ ખાઈ ખાઈને રડતો હતો, અને લલા લલા હકીમો અને વૈદ્યો તોતું દર્દ સાલું થતું ન હોવાથી બાદશાહ શુસ્સામાં ને શુસ્સામાં સર્વ હકીમોને કેદખાને નંખાવતો ગયો હતો. દિલ્લીમાં પાંચ સાત દિવસથી હીમ પડતું હતું. લોકો ગલરાટમાં આવી પડેલાં હતાં. બાદશાહની દરબારમાં પણ જરા કોઈ કામ ઉપર જાય નહીં. બાદશાહે જો કે શાહ દોશાલાંઓઢેલા, તેનાથી પણ ઠંડી ખખી શકાઈ નહીં. બાદશાહે ઢોંડી પીટાવી કે, “સર્વ લોકોએ સગડીઓ સળગાવી ઘરમાંજ ભરાઈ રહેવું. દરબારીઓને દરબારમાં નહીં આવવાની પણ છુટ રાખવામાં આવે છે. માત્ર શાહબદાના દર્દનો ઉપાય બાણનારા હકીમોને પાલખીમાં બેસાડી મહેલમાં લાવવા માટે જોરાવર સિપાહોને ફરતા રાખવામાં આવશે!” આ ઢોંડી પીટાતી સાંભળી અમે બન્ને જણે ઝીણીમલમલનાં પહેરન માત્ર દિલ ઉપર પહેરેલાં અને હાથમાં પંખો લઈ પંખા ખાતા ખાતા અમે બન્ને ચાલવા લાગ્યા; અને પોકાર મારતા કે; “તલખી ચલી.” “તલખી ચલી.” તલખી એટલે ગરમ ગરમ ને તીવ્ર તીખું. અને “તલખી ચલી” એટલે અમને બેહદ ઉકળાટ થાય છે, આ શહેરની ગરમીથી અમે કાયર થઈ ગયા છીએ. “તલખી ચલી!—તલખી ચલી!” એમ બન્ને પાડતા અમને પેલા સિપાઈઓએ સાંભળીને અમે કોણ છિયે તે બાણવા માગ્યું. અમે કહ્યું:—“અમે દુન્યા વરામ મોટા હકીમો છિયે. લલલલાં દર્દો સાળાં કર્યે છીએ.” સિપાઈઓ તર્તજ અમને જૂદી જૂદી બે પાલખીઓમાં બેસાડી બાદશાહની દરબારમાં લઈ ગયા. ત્યાં પણ અમે તો તલખી ચલી—તલખી ચલી એમ બુમો પાડવા લાગ્યા. બાદશાહે બણ્યું કે; આ કોઈ પાકા હકીમો હોયા વગર, કોઈ ઉંચી જાતની બાક મારેલી દવા બાધા સિવાય તેઓ હીમની આવી કકડતી ઠંડીમાં બફાઈ નહીં જાય, માટે મોટા તારિની આખી ઝાવળીના ચાર ચાર પંખા ઉંચે ટંચાવી તેમના દિલ ઉપર બહુ પવન નંખાવવા લાગ્યો. તો પણ અમે તો તલખી ચલી કર્યાં કર્યે. ફરજીલ અને બડા ડગલા પહેરેલા રસ્તે જતા લોક સિપાઈઓ અમારા અંગ ઉપર ઝીણાં કપડાં પહેરેલાં ઢોળી બેહદ અજાયબીથી અમારી તરફ જોતા, કે આ લોક કેવાક. હુસે, કે વળી આવી કકડકડતી ઠંડીમાં હીમતું ઠંડુંગાર પાણી રેડવા કહે કે! એક હુશિયાર દરબારીઓ છેવટે અમારાં શરીર ઉપર હીમતું ઠંડું પાણી રેડાવવાં મંડ્યું, અને અમે ઠંડા પડ્યાં.

પછી બાદશાહ પાસે એક સુંદર કુતરી લાડ નાજ કરી કુદકા ભારતી દીડી, એટલે જામે તેને પાસામાં લઈ રમાડવા માંડી. બાદશાહ કહે; “કુતરીને શું રમાડો છો? એના ચારને રમાડો ત્યારે ખરા. એ કુતરી ઉપર મ્હારો શાહજહો બહુજ પ્યાર રાખી આજો દહાડો તેને રમાડતો હતો તે મરવા પડ્યો છે, તેને સાજો કરીને રમાડો, તમને મોટું ઇનામ આપીશ!” આમ કહી અમને હરમમાં લઈ ગયા. મેં છોકરાની નાડી પરિક્ષા ચિકિત્સાથી કરીને તેનું હૃદય દર્દ પારખી લીધું, અને સર્વ કોઈને ચોરડાની બહાર જવાને કહ્યું. સર્વ બહાર ગયાં; કે મેં માવતને કહ્યું કે:—“પેલી કુતરીને પકડી ચોરડામાં લાવો, અને તેણીના કાનની લગાર ટીચકી કાપી દેવો, અને સોય દોરો માંગી લાવો!” માવતે બાદશાહ પાસેથી કુતરી, કાતર, સોય ને દોરો માંગી લાવી મ્હારી આગળ કુતરીના કાપેલા કાનનો ઝીણો ટુકડો ધર્યો. પછી માવતને પણ મેં ચોરડાની બહાર ઉભા રહેવા કહી બારણા વાસ્ત્યાં, અને પેલી લોહીથી ઝરઝરતી કાનની ટીચકીમાં દોરો પરીવીને પાણી સાથે પેલા શાહજહાને ગળાવી દઈ, મેં તે લાંબો દોરો મ્હારા હાથમાં બહુ સફાઈથી પકડી રાખ્યો. બહુજ વારે, કલાકો ગળત્રિ થયા કેડે તે દોરો ભારી થએલો મ્હને જણાયો, એટલે મેં ધીમે ધીમે, ધીમાંથી જેમ બાલ પડેલો ખેંચી કાઢ્યે તેમ સેરવી લીધો. એટલે પેલી કાનની ટીચકીને વળગેલું કુતરીનું ચિમોડયું બહાર નિકળ્યું. પેલી કુતરીને બગલમાં લઈને શાહજહો સુતો હોવાથી નહાતું ચિમોડયું તેના પેટમાં ગએલું, અને મોટું થઈને તેનું કાળજી કોતર્યા કરતું હોવાથી તે બાપડો ચીસ બાઈબાઈને રોતો હતો. પરંતુ એ કાનચિમોડિયાને કુતરાનું લોહીજ ચુસવા વધુ ગમતું હોવાથી કાળજી ઉપરથી ઉઠીને પેલી લોહીથી ઝરઝરતી કુતરાના કાનની ટીચકીને જઈ વળગવાથી તે છોકરાના જીવને કરાર થયો. તે હસવા લાગ્યો. અને મેં બાસણાં ઉઘાડવાથી જો કેઈ અંદર આવી રાખેલો શાહજહાને બોલીએ લેવા પડ્યાં, અને મને આશીર્વાદ દેવા લાગ્યાં. બાદશાહે બહુજ પ્રસન્ન થઈ પોતાના ગળામાંના હીરાના હારમાંથી જે અસુદ્યવાન અતિ સુંદર હીરા અસને લેટ આપ્યા, ને બીજો શીરપાલ આપી અમને પોતાના મહેલમાંજ રાખ્યા. પછી અમારે માટે લોજનની થાળો આવી. કંઈ એખની પલાવ, કંઈ કુરમા પલાવ, કંઈ મોતીચંદ પલાવ, કંઈ કુકુ પલાવ, કંઈ જરદો, કંઈ કલીઆ, કંઈ દોપેઆને, કંઈ નરગેશી વગેરે વગેરે ભાત ભાતનાં પકવાનનો સુકરો અમારા આગળ બિઝાવવામાં આવ્યો. બાંસ ખાતાં ખાતાં તો દેડકાને સળેજમ થયો હોય નહીં. શું, તેમ અમે ફીણ ફીણ થઈ ગયા. અહિં દરેક પ્રકારનાં સુખો મેં લીધાં, અને હવે મ્હને લાગ્યું કે હું સુખની શોધમાં નિકળ્યો હતો તે હવે હું સંપૂર્ણ સુખી થયો. મ્હને એક જીદો મહેલ મળ્યો, અને હું કાઠમાઠથી રહેવા લાગ્યો. દરબારમાં મ્હારું ચલણ વધી

પેઠયું. હું અનેક હીકમતો સરકારી કામમાં બતાવવા લાગ્યો, અને દરબારમાં મહારાજાનાં ને વસીલો એટલો બધો તો વધી પડ્યો કે, બે વર્ષમાં તો નવ અરકાને દોલતમાં મહારાજા નામ નોંધાયું. મહારાજાએ હાથી છુટવા લાગ્યો, એક આખી પાગા મહારાજા વાડામાં રાખવામાં આવી, અને પાંચ વર્ષ વિત્યા બાદ મહુને મૂખ્ય વજીરની પદવિએ ચઢાવવામાં આવ્યો. મહારાજા ઉસ્તાદને હાથી-ખાનાનો ઉપરી નિમ્ને હતો. એ અઘણી રીતે વઝરાત ચલાવવા માંડી, પણ દાતાદીન નામનો એક જુનો દરબારી મહારાજા વજીરાત ખુશ્ચવી લેવાને હરદમ અદે-ખાઈ કર્યા કરી મહારાજા વીશે બાદશાહને નેહિસ્ત માર્યા કરે. બાદશાહનો વિશ્વાસ મહારાજા ઉપર જ હોવાથી દાતાદીનની લાંબેરણીની કાંઈ એ અસર ન થાય. તોએ સો ઢેકે એક ઢેકું બી લાગે, ને સો ગાળે એક ગાળ બી લાગે. છેવટે તેની વારંવાર માગ-ણી થયાજ કરતી હોવાથી બાદશાહ દાતાદીનને એક માસ અનુભવ જોવા સાડ વજીરાત આપી. ફરેબે ફીરેશ્તા ફરે. દાતાદીને બાદશાહ પાસે એવી કબુલત લીધી, કે હું વજીરાત કરું ખરે, પણ જ્યાં સુધી સલામત છુટો રહે ત્યાં સુધી કાંઈ નહીં ને કાંઈ પ્રપંચ ચલાવી મહારાજા દિવાનગીરીને ઝાંખી પાડ્યા વગર રહેશે નહીં, માટે એને એક હવેલીમાં એવી રીતે નજર કેદ કરવો, કે એ હવેલીમાંથી કદિ પણ બહાર જાય નહીં, ને કદિ પણ કોઈ આદમ જાતનું મોં પળે નહીં, એવી રીતે કેવળ એકલોજ હવેલીમાં રહે, અને જેટલાં રાજદારિ મોટા કાવાદાવાના કામોની સલામતને માહિતી અને અનુભવ છે, તેટલાં તુમારી કામો હું મોકલું તે ઉપર એણે બધા ખુલાસાના જવાબ લખી રાખવા, ને સતને વખતે લોચ તબ્યામાં રાખેલી પેટીમાં એણે મૂકી જવા, કે લોણું લઈ જનાર જામુસ દરરોજ મહારાજા આગળ લાવીને તે રજુ કરે. આ રીતે એક કમીનો પુરૂષ જ્યારે હુન્નર અને એલમમાં ખીજ કોઈ સાથે ખરાબરીમાં નહીં ઉતરી શકે ત્યારે તેની હબરે બદજોઈ કરવાને તાગડા ઘડવા માટે છે. બાદશાહે પણ મહુને તેમ કરવા કહીને એક હવેલીમાં એકલો અટુલો રહેવા દીધો, અને દહાડામાં ત્રણ વાર દાતાદીનના ખાસ વિશ્વાસુ જામુસને મહારાજા લાજન પાણી લાવવા લઈ જવા માટે નિમ્ને. હું હવેલીને ખીજે માળે રહું, અને મેજ ઉપર સુફરો

મહુ બાજે બધાં વર્જનોમાં ખોટી કલિપત વાતોને ખરી તરીકે વર્ણવી, વાતોનો રસ લેવામાં આવે છે, પણ હકામોને લગતા જે જે ઉપર કાપલાઓ આપ્યા છે, તે સુરત શહેરના નામી હકામો કાવસજી તમના, અસ્પંદીયારજી હકામ વિગેરેના ખરા બનેલા બનાવોને વાર્તામાં ગુઢેલા છે, બાકી નાકી પરિકાના આવા બનાવો સુરતમાં ખરેખરાજ બનવા પામેલા છે, અને તે ઉપરથી આ વાર્તા ઉપજતી કાઢેલી છે, અને પેશવાની દરબારમાં જે રાજદારિ પ્રપંચ નાના ફૂનવારો, સખારામ આપુની અદેખાઇ વખતે બતાવ્યા હતા, તે ઉપરથી સલામતની હીકમત બનાવી છે.

ખિછાવીને ભાતભાતનું આણું પિરસી રહ્યા બાદ લોખ તળિયે જાણેલો એક મંદ
નબીડી તુર્ત બારણા વાસી તે બસુસ આશ્ચે બંધ, અને હું બીજો ઉભરી
આણું ખાતો. ૮-૯ દિવસમાં હું કંઈાળી ગયાથી મેં વિચાર કર્યો, કે આવી
ને આવી અટપટીમાં હું તે આબ્યા કરવાનો, માટે જિંજાના ચીસંદાતાના,
અજમેરના સૈયદ મોહીનુદ્દીનના, વિગેરે જેટલા રોજની છુઆરત થાય તેટલી
હજ કરી આવું, કેમકે પુરસદનો વખત મળ્યો છે તેનો લાભ લઉં તો. સાઈ !
મહારે ઘણા મેલ જલદી આવવાના હતા, અને ઘોડેપૈદે ગાડી જેવું કંઈ પણ
વહાન ન હોવાથી મેં વેદક શાસ્ત્ર પ્રમાણે એવી એક પાવડી બનાવી હતી કે,

અંકુલીતૈલ સં પિપ્પ્લા શ્વેન સર્પ લેપિતાં ॥

પાદુકા મુપ્ત કર્મોત્થાં મમારુહ્ય શતં વ્રજેત ॥

અંકુલીનું તૈલ લઈને તેણું કરી સર્પ (સરસવ) પીસવા. અને ઉંટના ચામ-
ડાંની બનાવેલી પાવડી ઉપર લેપ કરવો, અને પછી તે પાદુકા ઉપર મનુષ્ય
આરોહણ કરે તો બહુ યોજન બંધ. એવું બહીને તે પાવડી હું સાથે રાખતો
હોવાથી તે પહેરીને નિકળવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ડિયા ઝિના માગે ઝિના, જત ઝિના સગ આગ;

કાહેકો મન કંપીયે, સહેજ રહે સમાય !

આપણા માગ્યા કાછયા વગર ઈશ્વર કૃપાથી જ્યારે સૌ કાંઈ બની આવે
છે, અને તે સંઘળું જ્યારે પ્રભુ ઈચ્છાથી સહેલાઈથી આપો આપ બનવા પામે
છે, ત્યારે આપણુ આદમી જાતે શા સાડું વિચાર વમાસંણુ ને કંટપના કર્યો કરીને
ચિંતવન કર્યા કરવું બેઠંએ વાડું? આપણા વિનાશ બીજા કોઈથી થઈ શકે એમ
છેજ નહીં, પણ આપણુ જાતેજ આપણા વિનાશ કરીએ છીએ.

મહારાં કેદખાંવાની સુદૃઢ-૨૧ દહાડા બાકી રહી હતી. મેં પાકાં અનુમાનથી
૨૧ દહાડામાં દર રોજ શું શું કામો હાતાદીન મોકલશે, યાને કિયાં કિયાં
કામોમાં તે કિયે દહાડે ગ્રંથવાઈ જશે તેનું કંટપનાથી અવલોકન કરી, ૨૧ દહા-
ડાના ૨૧ જવાબ લખી રાખીને એકવીસ જુદી જુદી કોથળીમાં મૂકી દર
રોજની તારીખ તેના ઉપર લખી રાખી. પછી બસુસના આવવાનો વખત થવા
અગાઉ લોચતળિયે ઉતરીને બારણાની મેરે સંતાઈ રહ્યા. જેવું બારણું ઉઘાડી
બસુસ આણું મેજ ઉપર પિરસી રહ્યો, કે તુર્તજ મેં તેનો હાથ પકડી
લીધો. તે ગલરાટથી ફાટીજ ગયો. મેં નમ્રપણે તેના હાથ ઢાળીને રાજ તર-
ફથી મળેલા કિંમતી હીંગ તેના હાથમાં સંરૂપી દીધો. લક્ષ્મી કોને લલચાવતી
નથી? જે માણસની આંગળ કહેડું સાડું અથવા તો નમ્મું વચન સમાન
થઈ પડે, અથવા તો નિષ્કળ નિવડે તેવા મનુષ્યને તો, ગવિયા બહેરાઓની

આમજા જેમ ગાયન કરે નહીં, તેમ યુદ્ધિમાત્ર પુરૂષે કંઈ પણ કહેતું નથી, તેથી જામુસને મેં કહ્યું:—“એ બાબુલ! હું કંઈ નાસી જનાર નથી, એકત્ર વીતે હુંજ પાછો પ્રધાન તો થઈશ, અને તે વખતે પણ હું તને નવાજીશ, પરંતુ હું થોડા દહાડા છુમકીથી હાથનો વેપ લઈને સહાર જઈને સુલ્ત અંદર પાછો ગુપચુપ આવીશ, પણ તું આ વાત ગુપ્ત રાખજે, ને આ દહાડે રૂપેયાનો હીરો ઈનામ તારીકે રાખ, અને મહારો ભેદ સાચવી લેજે! મનુષ્યો કપટ કયા વિના થોડા વખતમાંજ મહા સંપત્તિ મેળવી શકતા નથી. તેમ કોઈ પણ મનુષ્ય પરતું ધન ગૃહણ કર્યા વિના થોડો ધનવાન એકદમ થતો નથી. યાને મનની અલિલાયા કપટ વિના સિદ્ધ થતી નથી.” જામુસ કહે; “હું તારો શયુન માથે ચઢાઉં છું; પણ હું દરરોજ લોજન લાવું તે કેને ખવડાઉં?” મેં કહ્યું; “તારાથી ખવાય એટલું તુંજ ખાઈ લેજે ને!” “વારું, તેમ તો થઈ શકશે, પણ દરરોજ પ્રાંતે પ્રાંતનાં ને છલ્લે છલ્લનાં તુમારી કામે હું તમારા ખુલાસાને સારૂ દાતાદીન તરફથી લાવું છું ને તમે જવાબ લખી આપો છો, તેનું કેમ થાય?” જામુસે અભયપીથી પૂછ્યું. “બાબુલ! તું તે વાતની કીકર કરીશ નહીં, મેં આ હારખંધ નંખરવાર ને વારીખસાર કોથળીઓ બનાવી કંઈ તારીજે શું ખુલાસો પૂછવાની જરૂર જ દાતાદીનને પડશે, તે દહાડા વારનાં પાકીટ મેં ગોઠવી રાખ્યાં છે.” આમ કહી તેને ખીજે મજલે લઈ જઈ નંખર પ્રમાણે પાકીટો બતાવી કહ્યું:—“આવતી કાલે જે સવાલનું કાગળ લાવે, તે આ પહેલાં ખાણમાં મૂકી, તેના જે જવાબ તૈયાર લખેલો છે, તેનું આ પાકીટ લઈ જવું, ખીજે દહાડે ખીજ કોથળી-માંનું, ને ત્રીજે દિવસે ત્રીજ કોથળીમાંનું એમ ૨૧ દહાડાના પાકીટ તું લઈ જઈને મૂગો મૂગો દાતાદીનના હાથમાં આપ્યા કરજે.” જામુસ કહે; “એ કેમ બને?” મેં કહ્યું:—“હીકમતના પૈસા છે; તું એ રાજમપંચમાં નહીં સમજે. યુદ્ધિ કોઈના બાપની નથી.”

આપદ્વતા અપિ જનૈરપિ નિદિતાશ્ચ

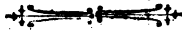
શ્રદ્ધાં ત્યજંતિ ન કદાપિ સુખર્મ ધીરાઃ ।

માથે વિધન ને આકૃત આવી પડે, કિંવા લોકોમાં જણ જણ નિંદા કરે તોપણ ધર્મવીર પુરૂષો કદીએ પાતાના યકીન કે શ્રદ્ધાને છોડી દેતા નથી, પણ પકડીજ રાખે છે. આમ સાજેશ કરીને હું પ્રથમ અજમેર ગયો. અજમેરથી બીકળેલો પ્રખ્યાત એટલા રોબની ઝીઆરત કરીને છેવટ ઉંઝા સુકામે ત્રીસ દાતાર ખીરની દરઘાઓ ગયો, ચાર દહાડા બાકી હતા તેટલાં રાત્રિએ ખીર મહુને સ્વપ્નામાં દેખાવી કંઈ કહ્યું:—“હવે નેકા કર, જ્યાં સુધી જોડું

કરશે નહીં, અને ઘર માંડશે નહીં ત્યાં સુધી ત્હારી સુખની શોધમાં
 અંતર્યામી આવ્યા જ કરશે, જા હવે, અહિંથી જતાની તને રજા છે." હું તર્ત
 પાછો દિલ્લી ઉપડવાને રાહે પડ્યો. વરતી હતી ત્યાં સુધી તો કંઈ હરકત
 આવી નહીં, પણ હું માર્ગમાં પાછો ભૂલે પડ્યો. ભાતું હતું તે પણ ખલાસ
 થઈ ગયું, ને પાછીની સોસા જહુજ ઢાગવા માંડી. ગમે તેવાં દુઃખમાં ભુખે
 નો રહેવાય. ગામ બહુ જ ખમાય, પેટ બહુ ના ખમાય. હું તો રવડતાં રવ-
 ઢતાં ક્યાં ને ક્યાં એક જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. મ્હારા ઉસ્તાદ આવતને અને પેલા
 જાસુસને મૈત્રી ધણી બધાઈ ગયેલી હોવાથી, જાસુસે પહેલે જ દિવસે સાંજે તેને છુપી વાત
 પુકી આપી, કે ત્હારો દોસ્ત તો દક્ષિણ દિશા તરફ જાતો ગયો !
 માવત બાપડો મ્હારો જીવેલાન દોસ્ત હોવાથી તુરંજ એક હાથી ઉપર બેસીને
 મ્હારી શોધમાં નિકળ્યો હતો. આખી રાત મેં જંગલના વાઘ વરૂના પોકારોના
 મુજરામાં ઉભાગરે કાઢી. હું તો એકાએક પાછો અમીરનો ફકીર થઈ પડ્યો હતો.
 સુતકમાં સંકટ આવ્યું, એટલે મ્હારો મિત્ર તરફ્યો થયાથી હાથીને એક વૃક્ષ
 સાથે જંગલમાં ખાંધીને દુર આવેલા એક ઝરા આગળ પાછી પીવા ઉતરી.
 એવામાં એક વાઘે હાથી સામે બરાડ માર્યાથી તે દોરડું તોડીને ગાંઠાની માફક
 અહિં તહિં જંગલમાં દોડવા લાગ્યો. હું જે ઉજડ અટળીમાં જઈ પડ્યો હતો,
 તે તરફ તે ગાંઠો હાથી દોડતો આવતો જણાવાથી હું ચીસ ખાઈને બચનો
 ખારેલો એક મોટાં વડના દરખત ઉપર ચઢી ગયો ; અને હાથમાં વડની ઝુમાઈ
 પડેલી એક શાખાને લટકી રહ્યો. રોતે હંચ સમો રોજ ઉઝી ફીકરસે ચા
 રખ ! યુનચે કી તરેહ બાગમેં પુલ હો ન ખીલે હમ. ઓ પરવરેદગાર !
 અમે રાત ને દહાડો એજ ફીકરમાં રડયા કરીએ છીએ, કે બાગની અંદર જે
 પ્રમાણે પુલની કળીઓ થાય છે તે પ્રમાણે કળીના જેવાજ અમે કુમળા કાચા
 રહી ગયા; પણ પુલ થઈને ખીંડ્યા નહીં. જરા નીચે બેસું તો એક જબરદસ્ત
 મોટો કુવો, મારા ટાંટિયા આગળ મોહું વકાસીને બાણે હું નીચે પડું તો મ્હારો
 વહેલો ભક્ષ કરવાને તલખી રહ્યો હોય નહીં શું, એવો ભવાનક કુવો મ્હને
 દેખાયો. વધારે બારીક નજરે દીઠું તો તે કુવામાં વળી મોટા જ સાપો પોતાનાં
 મોઢાં પહોળાં કરીને મ્હમે બાણે પોતાનો શિકાર કરવાને ડાખાં વકાસી તગર તગર
 મ્હારા તરફ જેતા જણાયા. થોડીક પળમાં કુવામાંસેની ઝડીમાંથી એક અજ-
 ગર નિકળતો મેં દીઠો, જે પણ મ્હારી નીચે આવીને મ્હારો ભક્ષ કરવાને તલ-
 બગાર બનેલો એવો ઉલો રહ્યો. થોડીક પળમાં પેલા મોટો બમેલો હાથી
 આવીને વડના થડને હક્કવવા લાગ્યો. હવે મ્હારાં માત્રાં લીલાં પડ્યાં, ને
 એવાં પડું-એવાં પડું એવાં મુજરાં છુટવા લાગ્યાં પાની હો ઇચેહ ગયે, મેરે
 આજ નેમકી રાહ ; બાકી હંચ જી હબાબ નક્કસ પીરહનકે બીચ. મ્હાણ

ઝાંગાપાં કર્યાથી મેહારી આંખોની શહુથી, મહારા સમજા શરીરના ભાગ ગળીને પાંછી થઈ ગયા ; અને પરપોટાની બીસાલે મહારા નક્કસ મહારાં ખમીરની અંદર રહી ગયો. આટલી મુશીબત બાણે ઓછી હોય તેમ હું મહારા બચાવ કરવાને સાર વરની શાખાને પકડીને જીંજે ચઢવા કહું છું, એટલામાં તેજ શાખાના ઝુમખાને એક કાળો અને એક ધોળો એમ બે ઉંદરો ઉપલા ભાગમાંથી કાતરી નાખતા જણાયા. ઉપર ભય, નીચે ભય, આસપાસ બધે બધે ભયજન્ય ભય જણાયેલ, અને હવે મહને બચવાની આશા રહેલી જણાઈજ નહીં. મેં મહારી જીંજી ઉપર પાણીજ મકચું. હ્યાં મહારી કંઈજ હિકમત ચાલી શકે એમ નહતું. રખેને જે શાખાને હું બાંધ્યો હતો તે શાખાઓ ઉંદરોના કરડવાથી કતરાઈ ભય, તે ખીકથી હું પાસેની મીજી શાખાને જેવો બાંધવા કહું છું, તેવાજ કાળા પીળા ૬ રંગના છ મોટાં વિંછુઓ તે શાખા ઉપર અકેકની પછવાડે હારબંધ મહારા ભંછી ચઢી બાંધતાં જણાયાં. જે ચર હાથ મારીને વહેલો વહેલો ઉપરની પેલીજ શાખા ઉપર ચઢવા કહું છું તો ત્યાંજ મધમાખીઓનો એક મોટો મધપુડો હતો. જેવો મહારાં હાથે મધપુડાને લાગ્યો, કે તીવ્ર ડંશ મારતી માખીઓ છેડાઈને ઉડવા લાગી. મહને આખે શરીરે ચટકા ૧૨ ચટકા મારવા લાગી. એટલામાં મધપુડો ઉપરથી મધનાં ટીપ્પટપકક લગ્યાં. હું બુખો તરસો હતો, અને ચો ત હૃદયની ભારે મુશીબતોમાં હતો, છતાં મધપુડામાંથી ટપક ટપક પડતાં મધનાં ટીપાં ચાટવા સાફે હું મહારું મોઢું વકાસીને મધનાં ટીપાંને મધુર સ્વાદ લેવા લાગ્યો. સુખે રહેવું, ને બુખે મરવું કોણે કહ્યું ? માયાસે કો મત મિલે, સળ બહેલો દે બાંચ ; નારદસા મૂની ગલા, તો કહાં ભરોસા તાય ? હે બંધુઓ ! માયાનો કોઈ પ્રેમ કરજો ના. માયાને લગતી સર્વ વાતોને નિવારી મુકો. કેમજે નારદ જેવા મહા રૂષીજી પણ તેનાથી ડગાઇને સંકટે ખમીને દુઃખમાં આવી પડયા હતા, તો પછી આપણા જેવા સાધારણ માણસોની તો વાતજ શી ? મધ પીતાં પીતાં હું તો આસપાસની બધી મુસકેલીઓના ભંધ વિસરી ગયો, અને બસ મધ ચાટયા કીધું. બસ મધના સ્વાદમાં તલ્લિન થઈ ગયો. વળી દક્ષિણ તરફની જગલમાં આગ લાગવાથી તેના ભંબુકાની ઝાળથી ઢાઝયા જેટલો પરિતાપ મને થતો હતો. એટલામાં મહારા પેલો માવત મિત્ર આવી લાગ્યો, અને મહને કહેવા લાગ્યો, “ હે પ્રેમી મિત્ર ! ત્હારું આ દુઃખ જોઇને મહને અત્યંત દયા અપુરે છે ! ” તુર્ત તેણે “ હરિ હરિ ! હરિ હરિ ! ” એમ પોતાના હાથોને ઝોલાયો. હાથી કાને ઝાલ્યો અટકી ન શકે, તોપણ હાથી પોતાના માવતનો સાદ સાંભળીને શાંત પડ્યો, અને હેઠળ બેસી ગયો. માવતે તેના ઉપર ચઢી બેસી તેને ઉઠાડીને ઉભો કીધો, અને મહને કહ્યું, “ ભાઈ ભાઈ ! હું તને વળતસર દુઃખમાંથી ઉઘારવા આવી પહોંચ્યો છું. તું એકદમ હાથી ઉપર ઉતરી નપડ ! ”

દિલાસા પત્ર ૩૪૦ મો.

‘If you are active and prosperous, or young, or in good health, it may be easier for you to augment your means than to diminish your wants. But if you are wise, you will do both at the same time, young or old, rich or poor, sick or well; and if you are very wise, you will do both in such a way as to augment the general happiness of society.’

FRANKLIN.

હીરજીભાઈએ હાજત વધારી, તે સાથે જન્મળ પણ વધારી. હીરજીભાઈએ શરૂ જીંદગીમાં ૩૦ રૂપિયાનો પગાર કમાઈ અમન ચમન કીધાં, અને ૩૦૦ રૂપિયા કમાયા ત્યારે ખાખા વળખા થઈ પડ્યા, અને ૨૦ મી તારીખ આવે તેટલાં તે ઘોડાવાળાનો પગાર ચુકવવાને પણ મારવાડીનું ઘર શોધવા લાગ્યા. હાજતે તેઓને વધુ હાજતમંદ બનાવ્યા, ને ઘણાં કષ્ટ ખેંચવાં પડ્યાં. આખરે એક એક પાઈ પાઈના એશિયાળા થઈ પડ્યા. ઇચ્છાની તરસ કહિ છીમાતી નથી, કે કહિ તૃપ્ત થતી નથી. અરે, જેમણે પૈસાને પૈસા ગણ્યો નથી, જેમણે પવિત્ર લક્ષ્મીજી સાથે દુષ્ટપણે સંયોગ કર્યો છે, તેઓ કહિ સુખી રહ્યા નથી. જુગાર રમવામાં લક્ષ્મીજી સાથે ખોટો સંયોગ કર્યો, દાડડિયા બનવામાં લક્ષ્મીજી સાથે આટો વહેવાર રાખ્યો, ઉડાઉપણામાં તેમનો ખુશ ઉપયોગ કર્યો, તો પછી હીરજીભાઈ તમે સુખી કેમ થઈ શકો? આવા વહેવારથી તમે તમારું જીવન લંબાવી નહીં શકો. દરેકને અહંકાર થાય છે અને અપકલ્યાણથી ભૂલે છે; ઘડપણમાં ન ખપતી વસ્તુ ગૃહજી કરે છે, જેથી તે માણસ નાશ પામે છે. પરંતુ જેને દરેક પ્રકારના વા વાગી ચુક્યા છે, જેનામાં સત્ય છે, જે પોતાનું જીવન ઘોડાજ કાળનું માને છે, તેને કોઈનોએ ડર હોતો નથી. નેખુચદનજરે જ્યારે શેડાચ, મેશાચ, અને અખેદનીગોને અગ્નિથી ઉકળી રહેલી ભૂકીમાં નાખવાની સજા કરી, ત્યારે દરેક જણ છાતી થોડીને ખોલ્યા હતા કે; “આવાં મહાન દુઃખો ખમવાનો પણ અમે અતુલ્ય લીધો છે, એમાં શું થઈ ગયું?” એક કહે કે; “I have myself passed through the fire” અને બીજાં ખોલ્યો કે; “I have smelt the smell of fire.” અર્થાત, “અગ્નિના બળતરાંના વા પણ અમને વાગી ચુક્યા છે, તેને શું છે?”

सत्यं ब्रह्म तपः सत्यं सत्यं विमुक्तये प्रजाः ।

सत्येन धार्यते लोकः स्वर्गं सत्येन गच्छति ॥

સત્ય એજ પ્રકાર છે, સત્ય એજ તપ છે, અને સત્યથીજ પ્રજાની સરજત છે. સત્યમાંજ લોકો ધરાઈ રહ્યાં છે, અને સત્યને માર્ગેજ સ્વર્ગમાં લોકો ગમન કરે છે. માટે હે ભાઈ ! તું પુન્ય કરીને જીલ્લી જાજે, પણ પાપ તો હરહમ યાદ રાખતો રહેજે. હે ભાઈ ! તું કદી એમ ધારતો ના, કે લાંબામાં લાંબી જીંદગી તે સુખીમાં સુખી હશે. ના, નહીં, જીંદગી લાંબી થયાથી નહીં, પણ તે સમાર્થે સદાબરી કામે લગમડવાથીજ આ દુનિયા જેહાનમાં તું માન મેળવશે. એટલુંજ નહીં, પણ આ જેહાનનો અસખાબ છોડી ગયા પછી પણ ત્યારે આત્મા ત્યારાં બળવેલાં સારાં કામોનો ફાયદો જોઈ આનંદ પામશે, અને ન્ય ન્યકાર કરશે.

ઉમર જે પાયાપે આપની ઇસ કદર નાંખે,

મરગને કનકુ ન છોડા જે ખુદાઈ કર ગમે.

તું પોતાની વગર હદ અથવા વગર ભરોસાની ઉમ્મર ઉપર આ પ્રમાણે નાંજ અને લાડ ભરેલો ના રહે, કારણ કે જે લોકો સાહેબી કરી ગયા છે, તે લોકોનેથી મોટે છોડયા નથી. હીરજીભાઈ ! જે ઇચ્છાઓ આપણે કર્યે તે ઇચ્છાઓની પાછળ શું આવે છે તે દાખી માંખવા કરતાં, આપણે આપણી પહેલીજ લોભી ઇચ્છા દાખી માંખવી સહેલ છે. લોકોનાં કંઠ્યાણુ અને સ્વાર્થ માટે પોતાનું સજ પંજ આપી દેનારા બધી રાખતું ઉદાહરણ સમજો, તો તમારો તુચ્છ સ્વાર્થ તેની આગળ શી ગિસાહ ધરાવે છે ?

નાનમ અફઝુદો આગે રશમ કારત;

મેનવાઈ મેહ અઝ મઝદસત ખાસ્ત.

મેં મ્હારી રાટીને વધારી ને આજુને ઘટાડી. ખુવારી કે બેઝઝતીથી માગવા કરતાં મેનવાઈ અને જીખમરો હબર દરજ્જે ભલો. લોભ જ્ઞાનનો નાશ કરે છે, અને હુડાપણ નાશ પામવાથી લગ્ન લાગે છે. લગ્ન લાગવાથી તેના ધર્મ કર્મ હણાય છે. ધર્મ હણાયાથી તેને ત્યાં તો વૈભવ ને શુભ કાર્યો પણ હણાય છે.

કામ કોષ મદ મોહસોં, મુધલોં પ્રકટ રે શાંત;

કમલ લોભ અકાશકો, કાવત મિત્રે ન અંત.

કામ, કોષ, મદ, મોહ વિગેરે જીખના જેવાં છે, અને જ્યારે તેમને ભક્ષણ મળે ત્યારેજ તેમને શાન્તિ થાય; પરંતુ આકાશ રૂપી લોભનો તો ધરાતાંએ કદિ અંતજ આવતો નથી, અને હુઃખની જાળમાંજ મનુષ્યોને એ લોભ તો શું જાળવ્યાજ કરવાનો. માટે હે ભાઈ ! હુઃખનાં ટાળવા માટે સૌ કરતાં પહેલાં તું લોભ તજ દે. જે પુરૂષ કેફ કરે છે, અને જીવાના અખાડામાં જાય છે, અથવા વ્યસનીની સોખત કરે છે, અથવા છીનાલવાની સંગતી કરે છે, તેણે પોતાનો પૈસો ઉતાવળો કેમ થઈ રહ્યો, અને હું દરિદ્ર કેમ થયો, એ વાતનું તો આશ્ચર્ય આજીવુંજ નહીં એનાં વ્યસનની પછવાડે જેઓ વગર્યા, તેમને તે વ્યસનની કેફમાં

પોતાની આંખો આગળ કાંઈજ હીસે નહીં એવા થાય છે. રાત્ર અને દહાડે જેમને એવોજ છંદ છે, આ દ્રવ્ય છે તે ઉડાવીએ અને તે થઈ રહ્યા પછી પાછું ઉડાવવાને બેઠ્ઠીએ તે પેઠા કરીશું, છેલ્લી વારે કરજ કાઢીને પણ ઉડાવીશું, એવા વિચારના પુરૂષોને દરિદ્રતા એ શિક્ષા ઘણી થોડી છે. તેઓ બીજા લોક જેવો વિચાર કરે છે તેવો વિચાર કરતાજ નથી. વ્યસનને સ્વાધિન થયા હોય છે માટે, તેમને સઘળી સારી વાતો ઉલટી હીસે છે. જેની આંખમાં કમળો થયો હોય તેને સઘળી વસ્તુઓ પીળીજ દેખાય છે. જેની આંખમાં અભિમાનનો અહંકાર છે તે ઇશ્વરને પણ કહેશે કે; “તમે શામાં ?” ને જે મોટા છે તે પછ્વરને પણ નમીને કહેશે કે; “તમેજ અમારા દેવ !”

बहूनां जन्मना मन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते

वासुदेवः सर्वं मिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥

આ બધું ઇશ્વરનું રૂપ છે, એ બધામાં ઇશ્વર છે, એવું જ્ઞાન જેને થઈ જાય છે. તેજ લકત પ્રભુને શરણે જાય છે એવો જ્ઞાની મહાત્મા મળવો ખરું દુર્લભ છે; કેમકે ઘણા જન્મો પછીજ આવું સાચું જ્ઞાન થઈ શકે છે. ઉત્તર નગરીમાં એક વખત ભોજ રાજ ઘોડા ખેલાવીને શહેરમાં આવતો હતો, તેવામાં આગળ કોઈ જતું હશે તેને બીજા રાજ પુરૂષો ગળો દઈ કહેવા લાગ્યા; “એ રે ! આંધળા, આંધળા, બાબુએ મર !” એમ હાંક મારી રસ્તામાંથી બાબુએ કયો એટલામાં રાજ પોતે ત્યાં આવી લાગ્યો. તેણે તે આંધળા પાસે આવીને નમ્રતાથી કહ્યું; “અહો અંધરાજ ! કેમ, કુશળ તો છો ?” આંધળે કહ્યું; “ અહારાજને મળ્યાથી પરમ સુખી થયો છું. કેમકે, સુપ્રસન્ન વદનવાળા ભૂપતિની દષ્ટિ જ્યાં જ્યાં પડે છે ત્યાં ત્યાં શુદ્ધતા, કુક્લીનતા, ભદ્રતા ને સુભગતા, એની મેળેજ જઈ મળે.” રાજાએ પૂછ્યું કે; “તમે શી રીતે બાબુ, કે હું રાજ છું ?” ત્યારે તેણે ઉત્તર દીધો કે; “ભોજ વિના બીજો કોણ આવું મધુર ભાષણ કરે ! બીજા નીચ તો ગાળ દઈને ગયા, આપે તો મને અંધરાજ કહી બોલાવ્યો. રાજા હોય તેજ બીજાને રાજ કહે. માટેજ બાબુ છું કે તમે ભોજરાજ પોતેજ છો. મહારાં લલાટ ચક્ષુ પુટી ગયાં છે, પણ હૃદયચક્ષુ દેખતાં છે, !” ભોજે પ્રસન્ન થઈ તેને લાખ ટકા સહિત અંધ ચઢી અપાવી. એવુંએ બને છે, કે મોટાં માણસોની કૃપા ઉતરે છે તો એક ગરીબનું કંથ્યાણ થઈ જાય છે, અને એવુંએ બને છે, કે તેમની જશ જેટલી અવકૃપા થઈ તો પ્રાણ પણ લે છે. માટે મોટાં માનવીઓના રંગ ઢંગ અને બીજાજ વિષે ચોંટીનેજ ચાલવું બહુ છે. તેઓ કદાપિ ગાળ દઈએ તો ઇનામ પણ આપે છે, ને કોઈ વાર તો નમીને સલામ કરે તેનો પણ શુભો કરી લોભડે ચઢાવે છે.

હસીનોસે દીલકા લગાન. યુરો હૈ,

નહીં જાનને હૈં સતાના યુરો હૈ —હસીનોસે.

કૈસે કરે મોરી, કીસખત યુરી હૈ,

તુમ તો હો અચ્છે, કીકમ્મ યુરો હૈં.—હસીનોસે.

વજાદાર દુન્યામેં કાઇ નહીં હૈ,

મીથે કયા કીસીસે ઝમાના યુરો હૈં.—હસીનોસે.

હીરજી ! જ્યાં સુધી તમે સ્વાર્થ વિચારથી પોતાની જાતને વાસ્તે સુખ સા સુખના પદાર્થો શોધશો ત્યાં સુધી ખરું સુખ તમારાથી દુર નાસશે; અને દુઃખ અને દુર્ભાગ્યનાં ખીજ રોપાશે. જેટલે અંશે ખીજાંતું લહું કરવામાં—પરોપકારમાં અહંતાને તમે ત્યાગ કરી શકો છો, તેટલેજ અંશે તમે સુખ મેળવવાને લાયક બનો છો; અને આનંદના લેકતા થઇ શકો છો.

યુરો બિચારો ઓરકો, લલો આપકો અહાર્થ;

રજ ડારે જિમિ સૂરપે, પરે સો નિજ સુખ આઇ.

જેમ સુરજ સામે ઉઘે ધુળ નાંખ્યે તો તે પાછી આવીને આપણાંજ સુખ ઉપર પડે, તેમ ખીજાંતું લૂંડું વિચાર્યે અને પોતાજ સાથે માંચ્યે, તો પોતાતુંજ લૂંડું થાય, ને સામાતું તો લહુંજ થાય. અતિશે હક કરીને જે પારકાતું લૂંડું કરે તેનું ખમણું લૂંડું થય. ચોપટની રમતમાં પોતાને ઘેર આવેલી પાકી સોગડી, તેને હક કરીને પોતાની પાકી સોગડી વડે જો માર્યે, તો પોતાની સોગડી પણ કાચી થાય છે.

અતિ હક કરીને પર યુરો, કરે ન લહિ સુખ સોઇ;

આઇ નિજકે સાર હતિ, સ્વપકી કચ્ચી હોઇ.

તમારું મન તમને સુખના કે આનંદના, અથવા સંતાપ કે વિપત્તિના રસ્તે લોભિયો થઇ દોરવે છે. માટે તમે ઘોડાગાડીએ ફરતાં ફરતાં આજે પાઈ પાઈના ઓશિયાળા થયા છો, તેમાંએ જો કેઇ પણ સપુરીનો રસ્તો દેખાડશે તો તે તમારું મનજ દેખાડશે. દુઃખનો ચિતાર પણ તેજ તમારી આગળ ખડો કરશે. વાસ્તે એ લોભિયો જ્યારે આટો ને દુઃખકર રાહ, ખતાવે ત્યારે તેને છોડી ઠંઈ હુકમ કરજો કે,

અરે જનરે, મન ! દુસ્મન થઇ કેમ દીલકું દુખાવે !

નવ કરે મુજપર જુલમ સીતમગર-કાંચ સતાવે !—અરે જનરે.

હસીન સુરત તુંજ, મનના મોહન મુજ-મન મજતું લોભાવે.

તન મન ધન સકે કરે અરેપણુ પણ જો મન હૈ મીરાવે,

દુખ જનવે સુખ આવે—અરે જનરે !

દીલદારીમાં દીલ લઇ, દીલકું જુગતવે,

દીલ અપીની ધીર પરે, દુખ તો પુચાવે ! નવ કરે.

જે કાંઈ આગળ આવે તે પર મનને રાજી રાખવું. લોભ કીધાથી શું તુકશાન પુગે છે, અને કેવી મહેનત પડે છે તે સમજાવવું; ઉડાઉપણાથી શી શી ખરાબીઓ પુગે છે તેની ખબર આપવી; અને ગયેલી ચીજો વીશે મનને શ્રદ્ધાંત થવા દેવું નહીં, એ બધાં સંભરીનાં કામ છે. બુદ્ધિ અને વિદ્યાથી મન ઉપર તમારો કાબુ રહેશે. અવિદ્યા અને દુર્બુદ્ધિ તમને અનેક વિટંબણામાં નાંખશે. પૃથ્વીમાં અનેક લોક છે; તેમાં કોઈ માતબર ને કોઈ દરિદ્રી છે. કોઈ નિર્મળ ને કોઈ મંલીન છે. એવું કારણ શું હશે? કોઈ રાજા ને કોઈ ભીખારી, કોઈ ઉત્તમ ને કોઈ નીચાંથી પણ નીચ છે. તેનો ઉત્તર એજ છે કે; એ ઓછા-અઠકાપણું સર્વે પોતાના ગુણ કર્મથી થાય છે. જે ગુણવાન છે તે રોડું નસીબ લોગવે છે, ને જેનામાં ગુણ નથી તે દરિદ્રી છે. No fire without smoke.

કષ્ટદુઃખનું રિઝિયે, ખીજ ન દોખ જ નિ હોઈ;

મિષ્ટ સોત સોત સાગર હો, માંત ક્ષાર ન કોઈ.

કોઈમાં કોઈ એક પણ ગુણ દેખીને રીઝવું, પણ ઘણા દોષ હોય તોએ ખીજવું નહીં. ખારા સમુદ્રમાં જમના નદીની મિટી ધારા વહેતી દેખીને સર્વ કોઈ આશ્ચર્ય પામે છે, પણ સમુદ્રના સઘળા જળમાં ઘણાં પ્રમાણમાં ખારાશ જોઈને સૌ આશ્ચર્ય પામતા નથી, કેમકે એ તો સદા એવોજ છે. તેમ જીવ પણ સદા દોષથી ભરેલો છેજ, પણ મિઠાશરૂપી ગુણનુંજ જ્ઞાને આશ્ચર્ય લાગે છે. જે જેના પેટમાં ઉત્પન્ન થયો તે લેના બાપનો ધંધો સમજે છે, પછી લોકો એવું કહે છે કે—“આ સારો ને આ કામ કરનારો છે,” એવી રીતે જે પ્રવીણ છે તે સર્વ કામો કરે છે અને જે ઠેઠ છે તેનાથી કાંઈ બનતું નથી. જે કામ ધંધો જાણે છે તે પેટ ભરે છે, અને જે નથી જાણતો તે ભીખ માંગે છે. એ વાત જગતના વિષે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. રામદાસજીનું આ વચન છે.

હરેકે દરિયાદ રસી રૂઝે મુસીબત ખાહક;

શુ દર જાયોમે સલામત જ જવાંમદી કુશ.

જદેએ હલકે બગુશ ચાર ન નવાઝી ખેરવદ;

લોહ કુન લોહ કે ભેગાને શવદ હલકે બગુશ.

મુસીબત, આફત, કે મુશકેલીમાં આવી પડેલો દુઃખ્યારો જે તહારી સોઠે રોડણું રડવા આવે તો તું તેને કહે; કે હે! તું જવાન છે તો જવાનીના સુખના વખતે તું પોતેજ કોશીશ કર. પરંતુ જે તહારો હુકમનો ઉડાવનાર નોકર હોય અને તેના ઉપર તું કંઈજ નવાજેશ કે બક્ષેશ નહીં કરીશ તો તે ચાલ્યો જશે. માટે તું બક્ષેસ કર, બક્ષેશ કર, જે ત્રાહિત હશે તે પણ તહારો ગુલામ ને ચાકર થઈને રહેશે. જેનામાં વિદ્યા નથી તે હલકો ગણાય છે, અને વિદ્વાન છે તે ચાહંખી લોગવે છે. “પોતાનો ધંધો નહીં શીખીશ તો શું તું ભીખ માંગીને

ખાઈશ ?” એવું સર્વ લોકો બોલે છે. માટે સિદ્ધ થાય છે કે—જે કંઈજ શીખે નહીં તે બીખારી. બાપ બીખારી ને હલકો છતાં પુત્ર માતખર થાય છે; કેમકે તે વિદ્વાન છે. જેને વિદ્યા નથી, બુદ્ધિ નથી, વિવેક નથી, ઉદ્યોગ નથી, કુશળ પણું નથી, તથા જે કાંઈજ કરી બાણુતો નથી તે પ્રાણીને દરિદ્રી બાણુવો. વિદ્યા, બુદ્ધિ, વિવેક વિગેરે જેમાં છે તે સાહેબી ભોગવે છે, તે સાહેબી છોડી દે તો તે પણુ છુટતી નથી. બાપ સાહેબી ભોગવે ને છોકરો બીખારી જેવો કરે તેનું કારણ જોટે બાપની પેટે ઉદ્યોગ નહીં કરવાનું જ છે ! જેવી જેની વિદ્યા, તેવા ઉદ્યોગની તેને ઉલટ ઉપજે છે. તે હોંસથી જેટલો ઉદ્યોગ કરે છે, તેટલુ તેને મળે છે. લોકોની ચાલજ એવી છે કે, પોતાની હિંમત પ્રમાણે ઉદ્યોગ કરે. જેને વિદ્યા તથા સાહેબી નથી તે ખરાબ દેખાય છે. પશુ પક્ષીઓમાં પણ જે શુણ્ણ ને શીખનારાં છે, તેને ધનવાન લોકો પાળે છે. તેવીજ રીતે માણુસોનું પણ છે. વાસ્તે જેમાં એકે શુણ્ણ નથી તે દુઃખીનું જીવ્યું વ્યર્થ છે. જેમાં શુણ્ણ, માન, સામર્થ્ય, મોટાઇ, કુશળતા, ને તર્ક નથી તેજ વિપત્તિ વેડે છે. વાસ્તે અંગમાં ઉત્તમ શુણ્ણો એજ સુખ ને સાહેબીનું લક્ષણ છે. પણ તે ન હોય તો સાહેબી કયાંથી મળશે ?

हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कंठस्य भूषणम् ।

आत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किं प्रयोजनम् ॥

હાથનું ભૂષણ તો દાન છે, કંઠનું ઘરેણું સત્યાર્થ છે, કાનનું ભૂષણ શાસ્ત્ર સાંભળવું એ છે, બીજાં ઘરેણાંનું હવે સૌને શું કામ છે ? જગતને વિષે જે સર્વ વાતનું જ્ઞાન મેળવે છે, તેનેજ માન મળે છે. કેમકે વિદ્યા એજ માનનું કારણ છે. વાયુ સાથે જેમ સોરભ વળગી છે, કમળની લીસી અને કોમળ પાંખડીઓ સાથે જેમ ભમરો વળગ્યો છે, માન સરોવર સાથે જેમ હંસનું મન લાગેલું છે, ચંદ્રમ સાથે જેમ ચક્રોર પક્ષીની નજર લાગી છે, મેઘ ઘટાથી જેમ સોરને આનંદ લાગે છે, ગાયનના સૂરોથી જેમ હરણુનું ધ્યાન લાગે છે, જગથી જેમ પ્રાણીમાં રહેનારી માછલી-જાન આનંદ લાગે છે, સૂર્ય કાન્તિમાં જેમ ચક્રવાની દૃષ્ટિ લાગે છે, તેમજ દરેક સગવડની સાથે તેને લગતી અગવડો લાગેલીજ હોય છે. દરેક હરકતની સાથે તેને લગતી બરકત હોયજ હોય.

If you will enjoy the fire, you must put up with the smoke, નીતિ નિપુણને નિંદા કે સ્તુતિ કરવા દો, લક્ષ્મીને ઇચ્છા પ્રમાણે આવવા દો તથા જગ દો, મરણુ હમણાં આવે કે ઘણું વરસે આવે તો તેને ગમે ત્યારે આવવા દો. પરંતુ જે હિંમતવાન હશે તે દુઃખના મારેલા સીધે રસ્તેથી એક ડગલું પણ હઠવાના નથી. કુદ્રતી દોષનીએ જેમને દરકાર નથી, પરંતુ જેઓ ખુદાનો હુકમ માથે

અઠાવીને મેઠા છે તેમને લો શેનો ? સેખ સાદી સાહેબ કહી ગયા છે, કે એક વાર મેં એક ફકીરને દીઠો હતો, જે પહાડની શુકામાં પડી રહેતો, ને બલભલા અમીર ઉમરાવો કે પાદશાહો પણ તેના કીદારનાં દર્શન કરવા બધા તેને તે કોહું પણ આપતો નોતો. કેમકે

હરકે યરખુદ હરે સવાલ ગોશુદ; તા બેમીરદ નયાઝમદ યુઅદ.

આઝ બેગઝારે પાદશાહી કુન; ગરદને ખીતમએ યુઅદ યુઅદ.

જેણે પોતાને હાથ ઓળતો કીધો, જેણે સવાલનો દરવાજો ઉઘાડવા માંડયો, જેણે મોહતાબમંદ થઈ માગવા માંડયું, તે શખ્સ મરતાં સૂધી હાજ-લમંદ, દુઃખી અને ભિખારી રહેવાનો. હે બાઈ ! લોલ છોડી દે; ત્યારેજ તું પાદશાહી કરીશ. કાંકે ગરદન તો વગર લોલવાળાનીજ ઉંચી રહે છે. એવામાં એક સમયે કોઈ યુક્તિબાજ પાદશાહ તે ફકીરને ભેટવાને આજ્યો, અને એકજ દહાડો પોતાના મહેલના સુકરા ઉપર આવવાને પધારવાની મહેરબાની કરવાની વિનંતિ કરી. તે પાદશાહી આમત્રણને માન આપી પેલો ફકીર તેના મહેલ ઉપર ગયો. ખીજે દિવસે ફકીરને સુકરા ઉપર બેઠેલો ભેઈ તેનું એહસાન માનવાને પાદશાહ તેની નજીક ગયો, એટલે પેલો ફકીર ઉઠીને ઉભો થયો ! પાદશાહ વિદાય થયા પછી, ફકીરને ખીજઓએ પૂછ્યું, કે એટલી ગધી આભેજ કેમ ? કે હવે તું ઉઠીને ઉભો થાય છે ? અને તે બોલ્યો:—

“ હર ફરાં બેર સમાત બેનીશરતી;

વાજેખ આમદ બખેદમનશ યરખાસ્ત. ”

જેનાં ખાણુની ટેબલ ઉપર તું ખાણું આવવાને બેઠો તેની ખીદમતમાં ઉઠી ઉભું થવાનું વાજખી થઇ પડ્યું. ખાણું ધાન ને ગયું માન. ધરતીકંપ, જવાળામુખીનું ફાટવું, રેલ ચઢી આવવી, એવાં કુદ્રતી દુઃખો આગળ માણસનો દોષ શું છે ? ને ઉપાયે શું હોય ? એ તો અચાનક આફતો છે. એવી અકસ્માત વિપત્તિઓ પણ ઇશ્વરે માણસનાં કાંઈ નહીં જણાયેલાં છુપાં સુખનેજ માટે સરજેલી ધારી લેવી. પરંતુ આવાં દુઃખો કોઈ કોઈ વારનાજ હોય છે. તેમાં દુઃખ પામનારાંઓને એટલો તો સંતોગ લઈને મન મનાવવાનું રહે છે કે; “ જે સૌનો રાહ તે આપણો રાહ. ” બધાંને દુઃખી દેખીને એક હમેશના દુઃખીને ઘણું દુઃખ લાગી આવતું નથી. કુદ્રતી દુઃખો બહુજ થોડાં હોય છે, ને તે જ્યારે આવે છે ત્યારે એક બેને નહીં પણ ઘણા મોટા ભાગને નડતાં હોવાથી મન સમજાવવાનો સધ્યારો તો મળેજ છે. તેમાં પણ અજ્ઞાનને લીધે એવાં દુઃખોને “ ઇશ્વરનો કોપ ” અથવા “ ખુદાઈ ગજબ ” ઓલવામાં આવે છે, પણ તે ખરૂં નથી. આ જગતમાં ઇશ્વરે પોતાનાં માનીતાં પ્રાણી “ મનુષ્ય ” ને દુઃખ દીધુંજ નથી. દુઃખ દેવાનો તો ઇરાદોએ રાખ્યો નથી.

“ હૃદયે આ જગતમાં દુઃખજ સરજ્યું છે, ” “ આપણને પરમેશ્વરે અભાગ્યાં ને કમનસીબ સરજ્યાં છે, ” “ આપણે આગલા ભવમાં કેવાંક પાપી હૃદયું કે આવાં દુઃખો દેખ્યે છિયે, ” “ જાણ્યો એ અવતાર, સરજ્યાંજ ના હોત તો એક નામ ! ” વગેરે ઉદ્ગારો કાઢી આપણે ખુદને અન્યાય કયે છે. પરંતુ ખુદ પોતાની કૃપા કાંઈ ઓછી કરતા નથી. અંધારાંને રાજ ઉડીને સૂર્ય કાઢી મૂકે છે, ને નિત ઉડીને પાછું અંધકાર તો દોડતું આવે છે. દુઃખ સુખ સાથે મનનો સંબંધ છે, જેથી ઘડીકમાં ચિંતા ને ઘડીકમાં નિચિંતાઈ આવે છે.

યે ગેપ હૈં અતિ ભાયા હૈ. (૨૬)

છોડ દિયા સખ માલ ખજના, હીરા મોતિ હુંડાયા હૈ;
કેંક કાક કે શાલ દુશાહા, જગસં ચિત ઉઠાયા હૈ.—યે ૧

લોક લાજ કલ કાન છોડ સખ, મન મશુક હુમાયા હૈ;
ધીરજ ધર્મ સખી છોડા તખ, મગ ફરી પાયા હૈ.—યે ૨

જંગલમં અળ રમતા હૈ દિલ, બરલીમેં ધબરાયા હૈ;
માતુખ ગંધ ન ભાતી હૈ સંગ, મરકટ મોર સુઠાયા હૈ.—યે ૩

ચાક ગરે બાંદર કે દમ દમ, આહે બરતા ભયા હૈ;
રંગીલાલ કો ઇશક રૈન દિન, યે સખ ખેલ ખિલાયા હૈ.—યે ૪

સંતોષો મન હમેશાં પોતાની હાલત કરતાં નબળી હાલત સાથેજ સરખામણી કર્યા કરે છે, ને સુખી રહે છે. જ્યારે અસંતોષી મન હમેશાં પોતાની હાલત કરતાં ચઢતી હાલત સાથેજ સરખામણી કર્યા કરીને દુઃખ પામે છે. પહેલી હાલત હમેશાં ખુશી ખુશાલીમાંજ મનને રાખે છે, ને બીજી હાલત હરદમ મનને નાખુશીમાં બાળ્યા કરે છે. તું જે આજુબાર ગરીબોને આપે છે, તું જે હરરોજ ખાય છે, તેનેજ હું ત્હાડું દ્રવ્ય માતું છું, બાકીતું તું કેને માટે રાખે છે ? શા સાડ હાથવાય કરે છે ?

લોભ, લાલચ, અદેખાઈ, દ્રેષ, અને એવા સર્વ દુઃખદ વિષયોથી સંતોષી જન મોકળો રહે છે. લોભી ગ્રીધરાઓ અસંતોષીની ઉપર ત્રાપ મારવાને ભગ્યાજ કરે છે, પણ સંતોષીને છેડતા નથી. ઝરિખાદીએ ઇટાલીની સ્વતંત્રતાનો મૂખ્ય નાયક થઈને ઑસ્ટ્રીઅનોને ઇટાલીની જમીનમાંથી હાંકી કાઢ્યાં; પરંતુ તેણે પોતાના હાથમાં રાજ કારભાર નહીં લેતાં વિકટર ઇમાન્યલના હાથમાં રાજ સોંપીને પોતે પોતાને ગામ જઈને પાછો પોતાને હાથે હજે ખેડવાનો ધંધો કરવામાં સંતોષ માન્યો હતો. તેને ઈચ્છા કરત તો પોતે બાદશાહ થઈ શકત. તેણે પોતાનું પેન્શન પણ લીધું નહીં. એક નહાના બેટની ઝુંપડીમાં રહીને પોતાના હાથથી ઉપજાવેલા અનાજથીજ પોતાને: શુભરો કરતો રહ્યો હતો.

ચું ઝીરે શવદ બર દિલે મહેં રસક; યકી દઈમંદી યુવદ બી પેઝરક.

વગર બર ખેરદ ઝીરે મદદ હવા; ન ખાહદ બ દીવાનગી બર મવાહ.

મનુષ્યના અંતઃકરણમાં મત્સર ભરાઈ જાય છે ત્યારે તે વૈદ વગરની રોગી જેવો થઈ પડે છે. તેમજ જે બુદ્ધિ ઉપર લોભનું પડ ફરી વળે છે તેને દિવાનો, ચડેલો, ગાંડો પુરવાર કરવા સાફ સાફી ગવાહીની જરૂર રહેતી નથી. જે વસ્તુ આપણી પાસે નથી તેની ઇચ્છા કરવી એજ ખરાં દુઃખ કરતાં વધારે મુશ્કેલીનું મુળ છે. સંતોષી મન જે તેની પાસે હોય તે ઉપરાંતની ઇચ્છા કરતું જ નથી. એ પોલોઠારસની પાસે ઢગલાખંધ દોલત હોવાથી સૌ કોઈ તેની એટલી બધી દયા કરતાં હતાં, કે તેના જેવો રાત ને દહાડો સોસાઈ રહેલો, ફગળાયેલો સંતાપેલો, ને ગમગીન કોઈ પણ માણસ હોતું ના. કેમકે લાખો રૂપ્યાનો ખણી હતો, પરંતુ તેના પાપી અંતઃકરણમાં તો વિંછુઓ ડંખ મારી રહ્યા હતા. એ કુંસેન્દ્રીયાનો જીલમગાર હતો. તે જેને ચાહે તેને મારતો ને જેને ચાહે તેને કાપતો, અને તેની ફરતાનો તો પારજ નોતો. પરંતુ જલમ એત ખરાબજ હોય છે. સાધારણ મનુષ્ય પણ એવાઓનો કાળ થઈ પડે છે. તેવીજ રીતે એન્ટીગોનસ ગોનેટાસે છેવટે એને ભર ઉમેદમાં ને ભર જાહેજલાલીમાં ઠાર કર્યો. માટે જેઓ આખાદ થવા ઇચ્છતા હોય તેમણે એકકી ફલંગે આખાદીને પકડવાની આશા કદી રાખવીજ નહીં. જ્યાં પોતે છે તે જગા અને આખાદી એ બેના વચ્ચે એક સ્ટેશન તેણે કરવું જ જોઈશે; નહિ તો મૂર્ખ વાનરની પેઠે કુદવા જતાં વચ્ચે પડીને મરવું પડશે. તે સ્ટેશન નીતિનું છે. હે હીરજી ! આ સ્ટેશને અટકવા વગર ચલાવેલી ત્હારી ગાડી અધવચ્ચે અટકી પડી છે, અને ચાલતાં ચલણમાં દશ વાનીમાંથી જ્યારે એક પણ ખાવા જેટલી તને ભુખ નોતી લાગતી, તેજ ભુખ, ગાહું અટકી ગયાથી બમણી પેદા થઈ છે. ગરજ અને સ્વાર્થના દુઃખ અનીતિનાં છે.

પડી ગરજ મન ઝાર હય, સરી ગરજ મન ઝાર;

તુઝરી ચિત્ત મનુષ્યકો, રહે ન એકી દોર.

ચુ કમ પુરદન તબીઅત શુદ કસીરા,

ચુ સખતી પીશશ આયદ-સદલ ગીરદ.

વગર તન પરવરસત અન્દર ફરાખી,

ચુ તન્ગી બીનદ અઝ સખતી બેમીરદ.

જ્યારે કોઈને થોડું ખાવાની તબે પડેલી હોય છે, ત્યારે લગ્નના વખતમાં તેને ભારી પડતું નથી. પણ જે સારા વખતમાં જે કોઈ ખાવરો ચાવરો હોય છે તે તંગીના વખતમાં દુઃખે દુઃખે મરીજ બાય છે. જીવાનીમાં જેણે શેર સોનું પેદા નહીં કર્યું, તે ઘડપણમાં પાશેર અન્ન પણ મેળવવાનાં ફાંફાં મારે છે. આનું કારણ એજ છે, કે જે તે પ્રસંગે જેવો કરવો જોઈએ એવો વિચાર આદમી કરતો

નથી. જ્યારે તેં કરતો નથી અને જ્યારે એનાથી કોઈ બિહતું નથી, અને જ્યારે તે કંઈજ ઇચ્છા રાખતો નથી અથવા કોઈની અદેખાઈ પણ કરતો નથી, ત્યારે તે પરમૈયરનાં તુર્ત દર્શન કરે છે. ડાઢ વિનાનો સર્પ, તથા મઢ વિનાનો હાથી જેમ નામનોજ સર્પ અને નામનોજ હાથી કહેવાય છે, તેમજ ધન વિનાનો પુરૂષ પણ જગતમાં નામનોજ પુરૂષ ગણાય છે. જે પામ્યા તે રાખવાનો, જે નહીં પામ્યા તે મેળવવાનો, સંકટમાં પડ્યા છે તો તેમાંથી છુટકારો કરવાનો, એવાં આ ત્રણ વાનાનો વિચાર, ચાલતાં ચલણમાં નહીં કીધા પછી અન્યાયથી, પાપથી, અને આડા ઉપાયથી તમને પૈસા મેળવવાનો વિચાર થાય છે, પછી પેટને ખાતર કે પૈસાને ખાતર, જે પુરૂષ માનને લીધે અથવા તો લોભથી, કોપથી કે ભયથી ખોટો ન્યાય કરે છે, તે પુરૂષ અનેક દુઃખો ખમીને નરકમાંજ જઈ પડે છે.

એરે બગ્યાન મેરે એન કાન દે કે સુનો,
તોરે ફલ પાત આન નેકકુ નિહારો ના;
કરકે બિબેક નેક ટેક ન નમેકુ દેત,
બપે એક એકકે અનેકકુ ઉખારો ના;
કહે જ્યેષ્ઠલાલ શ્રેષ્ઠ તરકી સંભાલ રાખ,
નેષ્ટ વજ આલ બાલતે ઉખારો ના;
નિંદરકે મારે ભેટ રહે કલા મંદિરમે,
પેકે બાગ અંદરમે ગંદર નિકારો ના.

માટે હે હીરણ ! ભાણ ખાયતો મૂળિયાંની પણ શરમ રાખ અને ત્હારો ભોળો કોઈ બીજાં ઇનશાન ઉપર નાંખવાનો વિચાર પડતો મેલીને ત્હારા પરવરદેગાર ઉપર નાખ. બસ આજેઝંદ બલક બ કસ એલતેબ મકુન; હર આરણુ કે મી તલબી અઝ ખુદા તલબ ! જગતના સર્વે લોકો આજેઝ તથા હાજતમંદ છે; વારતે તેમાંના કોઈની પણ તું કશી આશા તથા ખાહેશ ના કર. મગર હરેક કશી ઉમેદ તું ચાહતો હોય તો તે ખુદાતાલા પાસેથી માંગ, કે તેજ એકલો તવંગર તથા શકિતવાન છે. પરંતુ જો તું ખાકી મતુબ પાસે ત્હારી હાલતનો ઇનશાફ કરાવવા જઈશ તો ત્હારી હાલત બમણી ખુરી થશે; કારણકે દુન્યામાં એટલી બધી અદેખાઈ, દ્વેષ, ઇર્ષા, અને નિંદા તથા ગપો હયાતિ લોગવે છે, કે જેના ખોરાકને માટે જ્યારે કોઈ શિકાર હાથ નહીં આવતો, ત્યારે પેગંબરની પણ નામેસ્તી કરવા વગર ચાલતું નથી, તો પછી જેણે દુષ્ટ આચરણ અને બદકામ કર્યાંજ છે, તે જેવો તાજે ખોરાક મૂકી દઈને લોકો પેગમબરના જેવો સુંકકો સ્ટ ખોરાક શા માટે લીએ ?

બ એજરો તોમેલ તવાં રસતન અઝ અઝામે ખુદાએ;
વશે મી ન તવાં અઝ જુયાને મરદમ રસત.

આજેજ અને પાપનો પરતાવો કરી તોળા કીધાથી ખુદાતાલાના દંડ-
માંથી કદાપિ છુટી શકાશે, પરંતુ આદમીની જુબાનમાંથી કદિ પણ ત્હારો
છુટકો થનાર નથી. માટે ગીમત કે નિંદાની તું ચોટી પરવા કર. માણસે
એકવાર પોતાનું ચારિત્ર અને મહશુબની આજી શુભાવી તે પાછી કમાવી મુશ-
કેલ તો છે. એક કુતરો એક હાડકું પણ ચોરી જાય ત્યારે ખોસતો ખોસતો ફરે
છે, કેમકે તેના હિલમાં પાપ છે તેથી જરા ખડખડાટ થાય કે બિહ મરે છે.
પણ રાત્રે તેજ કુત્રાને ધણીના ઘરની સંભાળ રાખતી વખતે ચોરોની ગમે
એવી ધાંધળા ધરપચની બીક લાગતી નથી. ત્યારે મનુષ્યમાં તો દિન ને રાત
પાપજ હોવાથી તેનામાં હિમ્મત રહેજ ક્યાંથી ?

આનન જુઓ તો કેશરી, પણ હીંમતે શીયાળવા;

ડરતા ફરે દરર થકી, તો સિંહ શાના મારવા !

ચોરને મનથી તો ઝાડનું દરેક પાંદડું એ સિપાઈજ લાગે છે. ખોટાં
કરમ કરનારને વાર તહેવારની મોજ પડતીજ નથી. તેને તો પોતાનાંજ માંસનો
ભક્ષ કરીને પોતાનાંજ લોહીના ઝાંટ ગળવા પડે છે. આવા ધોતે કપડે ધુતારા
ભાઈ વિષે નરમ શબ્દોમાં લોકો ટીકા કરે છે કે; “ધનજીમાં એ અનીતિનો ને
લોકને રડાવવનો અવશુષ્ટ નહીં” હોત, તો ત્હારો ધનજી તો ઝઘમો ફરેસ્તોજ
હોત !” જેમ પેલીકન પ્રાણી પોતાનુંજ લોહી પીને શુભરો કરે છે, વિંછ જેમ
પોતાની માતાનુંજ પેટ ચીરી નાંખીને ઉધરે છે, તેજ માફક દુષ્ટ માણસ પોતાનું
હેડું કાતરી કાતરીને ખાઈને, ચિંતા ખાઈનેજ શુભરો કરે છે. તમે જોશો તો

ત્રિભિર્વૈ સ્ત્રિર્મિર્માસૈસ્ત્રિભિઃ પસૈસ્ત્રિભિર્દિનૈઃ ।

અત્યુત્કટેઃ પાપ પુણ્યૈરિહૈવ ફલમશ્રુતે ॥

અત્યંત મોટું પાપ કે અત્યંત મોટું પુણ્ય આ દુનિયામાંજ, ૩ દિવ-
સમાં, કે ૩ પખવાડિયામાં, કે ૩ મહિનામાં, અથવા તો ૩ વર્ષમાંજ તેનું ફલ
અને લોગ લોગવાળ્યા વિના રહેતું નથી. ઢાંગી ને ઠગ કોહલું ખેતરમાંથી
હરામના માલની ચોરી કરે છે ખરું, પણ તેનું અંતઃકરણ ધબકતું હોવાથી તેજ
ખેતરમાં જોડીને તેનાથી તે માલ ખાઈ શકાતો નથી. કોહલી અને બિલાડી જ્યારે
પોતાના શિકારને પકડવાની થાય છે ત્યારે ઉંઘતી હોય એવા ઢાંગ કરે છે.
એવું કહેવાય છે, કે આનું કોહલું હમેશાં એક આંખ ઉઘાડી રાખીનેજ ઉંઘે છે.

દર ધરધર સુ ગોરપદ સલીમ;

દર કદા હમયુ શુર્ગે મદૂમ ખાર.

ત્હારા મોઢાં પર તો ગરીબ ગાય જેવો થાય, ને ત્હારી પીઠ પાછળ તો
ફાડી ખાનારાં વઝૂના જેવો બને, એવો તે કાંઈ ત્હારો ખેરખાહ હોયજ નહીં. બહાલા
હીરિંજી ! ત્યારે હવે ખાજુએ આવ ! જીવનના કલહ અને ઉદ્વેગમાંથી જીર્ણ

પડી હું પશુની બળતી આગમાંથી અંતરનાં આશ્રય સ્થાનમાં પ્રવેશ કર; જ્યાં શાંતિનો ઠંડો પવન તને શિતળ કરશે, ત્હારામાં નવું જીવન રેડશે, અને તને નહું બળ આપશે. આ નવાં બળ વડે પાછો જાણે નવો જન્મ લેતો હોય તેમ ધન દોલતની આગલી બહાઈ જવા હઈ ધીમે ધીમે કરકસરથી અને નીતિના કૃત્યો મનમાં રાખી ટટાર થવા માંગશે, તો જરૂર ખુદાતાલા એકવાર તો ત્હારો ગુનાહ માફ કરી જે સ્થિતિ આગળ હતી તેના કરતાં પણ સારી દોલતમાં તને મુકશે. મીલીટરી ખાતામાં વારંવાર બૂમો પાડવામાં આવે છે કે; As you were! એટલે કે જ્યાં પ્રથમ હતા ત્યાં પાછા ગોઠવાઈ જાવ! છલ્લો ખસારો કરવા પહેલાં તમે જે જગાએ હતા તેજ જગાએ પાછા આવી જાવ! ઉડ. ઉલો થા, હીરજી! જ્યાં હતો ત્યાં ટટાર ઉલો થઈ જાવગીની શરૂઆત પાછી શરૂ કર.

ધન મોટી મીલકતની કરે બહાઈ જેહ;
નવ સમજે સુખી કંઈ કહી, દારણુ દુઃખીઓ તેહ.
કંચનની રેતી સહીત મોટી મોટી નદીઓ વેહ;
તેને વાડે ખેતરે કંચન વરસે મેહ.
પશ્ચિમની લક્ષ્મી સા તે પર તૂટી હેય;
જર જમીન ને જોઈથી, જીવાન તે જો સેય.

હિલાસા પત્ર ૩૪૧ મો.

"And yet, as angels in some brighter dreams
Call to the soul when man doth sleep,
So some strange thoughts transcend our wanted themes,
And into glory peep."

VAUGHAN.

હે જોરાવરસિંહ! ત્હારી દોલત ગુમાઈ માટેજ શું ત્હારી ઉપર અન્યાય ફાવશે? અરે, ત્હારા જેવા નામ પ્રમાણેજ જોર અને બળ રાખનારા ઉપર શું સંકેત ઉપરવારી થઈને ચઢી આવશે? શું નિરાશી તને કદિએ પકડવા પામશે? શું મોત તને વશ કરી શકશે? હા, યાદ રાખ, ભુલ મત, મોત બડા જોરાવર સિંહ હય! દુઃખનું ઢાંકણ મોત, પણ તે ઢાંકણ જોરાવર છે.

ઓ ન્યાયિ અને જોરાવર મોત! ખીજ કોઈથી જે બન્યું નથી, તે તે બજાવી બતાવ્યું છે. આખી પૃથ્વીએ જેની ખુશામદ કરી, જેની રૂબ રાખી હતી, તે માણસની તે ખુશામદ કે રાખરખાવટ રાખ્યા વગર આ દુન્યામાંથી ફેંકી

લીધો. માણસની મોઢાઇ, બલમી, કે લોભને તે પલકારામાં જમીનદોસ્ત કરીને કહ્યું; “ચાલ ઉઠ હાથી !” ને પેલો તુર્તજ ઉઠીને ચાલતોજ થયો. એવો તહારો “જો હુકમ” અખખઇ ને અખંડ રહેજો ! ઝાડનાં પાંદડાંને ખરી પડવાની પાનખર રૂતુ હોય છે, અને પુલોનો કરમાઈ જવાનો વખત ઉત્તરનો પવન પુઠકવાની મોસમે આવશેજ. તારાઓને ઢંકાઈ જવાના કલાકો નજીક છે; પરંતુ હે મૃત્યુરાજ ! વખત તહારોજ છે; તુંને આવવાની રૂતુ, મોસમ, કલાક કે વખત કાંઈ પણ સુકર છેજ નહીં. એક બુઝાય ને બીજું મંડાય ! એક દેહ ખાલી પડયો, કે બીજો દેહ ભરાય ! આજે શું ને કાલે શું !

“બસ કે ખરાબાત શુદ્ધ શોભએ ખરકે પુષ્પ;

બસ કે કતખખાને શુદ્ધ મુસતએ હુદ્દા ખાર.”

ઘણાંક દરવીશોનાં મઠો, ખાંનીપીનીના મથકો થઈ પડ્યાં છે; અને ઘણીક લાયબ્રેરીઓ નીશાખાનાંની જગા થઈ પડી છે. અથવા એમ પણ થાય કે, ગાન ગમતનાં ઘરો તે દરવીશોનાં મથકો થઈ પડ્યાં છે, અને દારૂ તાડીનાં પીઠાં તે કેતાખખાનાં થઈ પડ્યાં છે. આર્ય વર્ગમાં ચિત્રગુપ્ત, ચમરાબના મંત્રી રૂપે સુપ્રસિદ્ધ છે. અસલી વિચારના લોકો એમ માને છે, કે મૃત્યુનું રજીષ્ટર રાખનારો દક્ષતરી તેજ છે, અને તે પોતાનાં દક્ષતરોમાં સઘળાં માણસોનાં સારાં નરસાં સર્વ કર્મોની નોંધ ને વિગતો ટાંકી લે છે. સાધારણ રીતે લોકોમાં એમ પણ મનાય છે, કે મરણ પછી સર્વને એ અધિકારી સમક્ષ લઈ જવામાં આવે છે, અને પછી ત્યાં તેના કર્મોની યોગ્ય તપાસ થયા પછી તેનો નિકાલ કરવામાં આવે છે. એટલે ત્યાં ગયા પછી ચિત્રગુપ્ત તે મનુષ્યનાં કર્મોની નોંધવહી તપાસે છે, અને તેનાં કર્મોને અનુસરીને તેને ધનામ કે બદલો આપે છે, અથવા શિક્ષા કરે છે. જેઓ શિક્ષાપાત્ર હોય છે તેમને તે નર્કમાં મોકલે છે, જ્યાં તેમને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. એ ચિત્રગુપ્તની નોંધ એવી તો ચોક્કસ છે કે, તેમાં સર્વ કર્મ, પછી તે સારાં હોવા માઠાં હોવા, તે સર્વની તપસીલ જડી આવે છે. ચિત્રગુપ્તને રાખ રખાવટ હોતી નથી. તેને સમ વિષમભાવ છેજ નહીં, એટલે તે સર્વને યોગ્યજ બદલો આપે છે. એમ પણ મનાય છે, કે ચિત્રગુપ્તને શુદ્ધ અને સદાચારી પુરૂષો સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ છેજ નહીં, એટલે તેવા પુરૂષોના ઉપર તેનો કાંઈએ અધિકાર ચાલતો નથી. એટલે ચિત્રગુપ્તને એવા પુરૂષો સંબંધી કાંઈ જમા ખરચ પાડવાનું રહેતુંજ નથી. કારણ કે તેમનો અધિકારી ચિત્રગુપ્તથી પણ પર એવો કોઈ બીજોજ છે. એ ચિત્રગુપ્તનો રાજમેળ તે એજ. પળે પળે આપણામાંથી આ આકર્ષણ ગુણમય તેજ રસ્મિઓ સ્પુર્યા કરે છે, તેણે કરીને આકાશમાં, નિત્યની નોંધમાં, નિરંતર છાપો પડ્યાંજ કરે છે; જમા ખરચ થયાં

જ કરે છે. જેથી કરીને જ્યાં સુધી જમા ખરચનો આંકડો સરખો થાય નહીં ત્યાં સુધી આપણું ખાતું માંડી વળાવવાની આશા છેજ નહીં. આપણને સ્વર્ગ કે નર્ક, બેહેસ્ત કે દોજખ, સુખ કે દુઃખ, ઈનામ કે હંડની શિક્ષા, જે કાંઈ મળે છે તે સર્વનો મુખ્ય આધાર આપણા જીવિતકાળમાં આપણે કીધેલાં કર્મો ઉપર રહે છે, એટલે એ સર્વ કેવળ સ્વીકૃત યાને પોતેજ ઉપજાવેલું છે, એથી કરીને જે સંસારબંધન આપણને થાય છે, તેથી કેવળ શુદ્ધ અને નિઃસ્વાર્થી કર્મો કીધાથીજ છુટી શકાવાનો સંભવ છે. આપણાં પાપ પુણ્યનો બદલો આપનાર, અથવા આપણાં કર્મની આડે આવી શકનાર, એવો કોઈ ત્રીજો પુરૂષ ઉધાડો કે છુપાયેલો, દ્રશ્ય કે અદ્રશ્ય સૃષ્ટિમાં કોઈ ઠેકાણે છેજ નહીં. દેહનો નાશ થયો એ કાંઈ નાશ નથી. મૃત્યુ થયું એટલે એકજ પ્રકરણની સમાપ્તિ થઈ અને બીજાં નવાં પ્રકરણની શરૂઆત થઈ એમજ સમજવું; તે ક્યાં સુધી, કે આ સંસાર યાત્રાથી મુક્ત થઈએ ત્યાં સુધી. જન્મ મરણ એ તો આપણા કર્મનાં કાર્ય માત્ર છે. જેમ અગ્નિને સ્પર્શ કીધાથી દાઝ્યા વિના રહેવાતું નથી, તેમ કર્મના ક્ષણ લોગબ્યા વિના છુટકોજ નથી. તેથી કરીને આ ચિત્રચુપ્તને આપણે વિસરી ન જઈને સર્વદા આપણા આચાર વિચાર એવા રાખવા, કે એનો લય આપણને રહેજ નહીં. સ્વાર્થને ખોટો પાડવા પરમાર્થમાં ગમે એવું દુઃખ આવી પડે, તે સોસી જાણવું એજ સુખ. એકવાર ઋષિ શૃંગના આશ્રમમાંથી ઋષિ વશિષ્ઠ દેવે મહારાજ રામચંદ્રને કહેવડાવ્યું હતું કે, જમાઈના યજ્ઞમાં અમે રોકાયેલા છીએ, તમે ન્હાના છો, અને રાજગાદી ઉપર નવાજ બેઠેલા છો, વાસ્તે પ્રભને રાજ કરવામાં મંડેલા રહેંએ. તેમાં જે યશ છે તેજ તમારી સર્વથી ચઢિયાતી લક્ષ્મી છે. મહર્ષિને આ ગંભીર ઉપદેશ રામચંદ્રે લક્ષિત ભાવથી માથે ચઢાવ્યો, અને પ્રતિજ્ઞા કરી કે મહર્ષિને આ ઉપદેશ પાલન કરવા જતાં જો મહારી પ્રાણુના કરતાં બહાલી સ્ત્રીતાને પણ છોડવી પડે તોપણ તેનાથી હું પાછો હટીશ નહીં. થોડા દિવસ પછી દ્વંતે આવીને ખબર આપી કે, લોકો રાવણુના ગૃહમાં રહેવાને માટે સ્ત્રીતા દેવીની દામનના સંબંધમાં શંકા સંઢેહ લાવે છે, કે લોકમાં થયેલી અગ્નિ પરિક્ષા પર તેઓ વિશ્વાસ રાખતા નથી, કે રાવણુના ઘરમાં સ્ત્રીતા ચોખ્ખી રહી હશે કે કેમ? આ ખબર સાંભળીને પ્રથમ રામચંદ્ર વિજળીને બટકો લાગ્યો હોય તેવી રીતે સ્તબ્ધ થઈ ગયા. થોડીવારમાં આ રાજ-સન્યાસીના દૃઢ ચિત્તે ખડું બળધારણ કર્યું. તેણે તો ઋષિ વાક્યના જવાબમાં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, કે પ્રભના મનને સંતોષ આપવામાં પ્રાણુના કરતાં પ્રિયતમ સ્ત્રીતાની, પણ આહુતિ આપીશ. તે પ્રતિજ્ઞા અને ઋષિ વાક્ય કદી તોડાયજ નહીં, તે છતાં રામ વિચલિત થયા નહીં. પર્તવ્ય નકકી કર્યું. તરત લક્ષ્મણને જોલાવીને આજ્ઞા કરી કે, “પૂર્ણ ગર્ભવતી

સીતાને ગંગા નદીને કીનારે છોડી આવ !” ભાઈની આ તીવ્ર આજ્ઞા તોડવાની પશુ લક્ષ્મણે હિંમત કરી નહીં. તે તિક્ષણ અને રામાંચિત્ત આજ્ઞાને તરત પૂર્ણ કરવા પશુ તે સત્વર તૈયાર થયો; જેથી ઋષિનો ઉપદેશ પ્રતિપાલિત થયો, ઉપદેશક અને ઉપદેશ લેનારનો મહિમા જગતમાં પ્રચાર થયો. હાથીનું મોત મગતરે. હે ભેરાવરસિંહ ખસખસની ઠોકર એટલીજ ત્હારું મોત આણવાને ખસ છે. માટે તું મોતથી તો શું, પશુ કશાંથી પશુ ડરતાં, તું પોતે પોતાને ઓળખ; અને ત્હારાં કર્મ શિવાય તું ખીજાં કશાંનો ધાક નહીં રાખતાં ત્હારું હૈડું પ્રેમ અને પ્યારથી ભરેલું તળખોળ રાખ. ત્હારામાં રોગ પેઠા છે, પશુ તે રોગ શું છે? પ્રેમની ગેરહાજરીને લીધે ઉપનન્ન થયેલી આપત્તિ. દર્દ શું છે? પડછાયો ભેવાથી પેસી ગયલો ધાક. આફત શું છે? ધોળે દિવસે આવેલાં સ્વપ્નાથી ગભરાઈને ખુમ પાડવી તે. ત્યારે ખડું જોતાં તો ગભરાટ ઉત્પન્ન કરે એવી કોઈ વસ્તુજ નથી. સર્વ દિશામાં, સર્વ કાળમાં, અને સર્વ દેશોમાં એકજ પરવરદેગારનું પરમ તત્વ ભયું છે, અને તે તત્વજ અમારો તો આત્મા છે, તો પછી અમે કઈ વસ્તુથી ડરે? ફકીરા મસીદ, ને જ્યાં પડયા ત્યાં નચિંત જેવા જે અમે, તેવા હાથ ધોઈ પરવારી ગયેલાને ડર હોયજ કેમ?

દરવીશો નીક સીરતો. ફરખુન્દે રાએરા;
નાને રાખાતો લોકમએ દરેયુએ શુ મળાશ.
ખાતુને ખુબસુરતો પાકીએ રાએરા;
નકશો નેગારો ખાતેમે શીરએ શુ મળાશ.

કહો કે, નેક ખસ્લત અને પવિત્ર વિચારના ફકીર લોકને સાનકના ટુકડા અને ભિખના કાળિયા નહીં જોઈએ. કહો કે, ખુબસુરત અને સોહામણ ચહેરાની ખીખીને શણગાર અને ચાંદલો કે પીરોજની વિંટી નહીંજ જોઈએ. He that has nothing is frightened at nothing. મોતને કે મંદવાડને કાંઈ મુહૂર્ત હોય? મોતને કે મંદવારને મુહૂર્ત નહીં હોય. મોત ને મંદવાડમાં પશુ તું પ્રભુનેજ જો.

અય ખેસમજ સમજ કે યહ મશહુદ કોન હય;
હર શેમે દેખ લે કે યહ મૌજુદ કોન હય.—અય૦
ગરચે ખુલા હો રાઝ, સમી ઓ ખસીરકા,
હર ફાલમે યહ દેખ લે, મકસુદ કોન હય.—અય૦
આદમ હય કોન તીન્નતે આદમ કહાંસે હય;
સેજદા કીયા સો કોન, વ મસજુદ કોન હય.—અય૦
ખીલવતમે કોન ઝાહેદો, મીનોશ હો ગયા;
આખીદ હુવા સો કોન, વોહ મયમુદ કોન હય.—અય૦
કીસીકો ખરીદ કોન કીયા, કોન વોહ ખીકા;

યહ બોલા કોન, અવાઝો મામુર કોન હય.—અય૦

અબતો સકુત સાધકે શાહ ખેર હો ગયા;

સમજકે ખુદ કોન હય, નાખુદ કોન હય.—અય૦

હે જોરાવર! જ્યારે માલેકની ચીઠ્ઠી આવી ત્યારે ત્હારે એવી તો તૈયારીમાં રહેવું જોઈએ, કે અધું ખાણું ખાધું હોય, ને સાહેબનું તેડું આવે, કે લીધેલો કોળિયો હાથમાંજ રહેવા દઈ તુર્ત ચાલ્યા જવાય. જેમ કોમવેલે કંઈ હતું. કોમવેલને મરતી વખતે કંઈ ખાવાપીવાનું લેવા કહેવામાં આવ્યું, ત્યારે તેના જવાબમાં તે બોલ્યો હતો કે:—“મ્હારો વિચાર છે કે, મ્હારાથી જેમ બને તેમ જલદી મ્હારે ચાલ્યા જવું.” એટલું બોલીને ખાવાનું લેવા માટે ચોક્યા વિના તે તુરત મરણ પામ્યો. માંદગી ને મોત કોઈના હાથમાં નથી. પણ “ત્યારે મોત શું છે?” શું તેનો ખ્યાલ હજી તને આવ્યો નથી? અવિશ્વાસ, અજ્ઞાનતા, અને માયાને લીધેજ તેનું ખરૂં સ્વરૂપ તને સમજતું નથી. તું જોકે કુંભારની ચાકે ચહડ્યો ખરો, તોપણ હજી ત્હારું ઠેકાણું લાગતું નથી.

એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે કોઈ અધિકારીની કિંવા નોકરની બદલી થાય છે, ત્યારે તેનાં બચ્ચાં છોકરાંને કાંઈ ગમગીની લાગતી નથી, તો જોકે બદલી એ પણ મોત છે, અને મોત તે બદલીજ છે. એનું કારણ એજ છે, કે બદલી થવા છતાં ખાકી શરીરમાં તેમનો બાપ જીવતો હોવાનો સધ્યારો છે. જ્યારે મોતમાં એવો સધ્યારો કે વિશ્વાસ બચ્ચાંને માલુમ હોતો નથી, કે મીનોઈ શરીરમાં તો તેમનો પિતા પાછો મળશેજ. આત્મજ્ઞાન થયા વગર એની સમજ તને પડવાની નથી, તેમજ દુઃખો પડયા વગર પણ એની સમજ તને પડવાની નથી. વળી દુઃખો પડયા વગર આત્મજ્ઞાન કે સૃષ્ટિ રચનાનો અનુભવ પણ તને મળવાનો નથી. તે અનુભવ થવા સારૂજ, જેને આપણે દુઃખ કહ્યે છીએ, તે પરમેશ્વરે પેદા કરેલાં છે; અને એ દુઃખો આપણાં ભલાં માટેજ તેણે પેદા કરેલાં છે. જરૂર; રામ સબસેં ભલાઈજ કરતે હેં. દુઃખોના અનુભવો મળ્યા વગર ખુદાની ખુદાઈ, અને કુદ્રતના સંજોગી બનાવેાનું જ્ઞાન થઈ શકેજ કેમ ? સંકટ અને કષ્ટ એ જ્યારે પ્રગતિકરણ માટે અવશ્યની ચીજ છે, તો પછી એ સંકટ તે સંકટ નહીં, પણ જરૂરિયાત હાજતનીજ વસ્તુ છે. ઉધરતા જીવેના અનુભવ સારૂ દુઃખની જરૂર છે. ઉધરતા જીવે ઉપર દુઃખ પડે છે, તે તો ગોયા નિશાળમાં નવાં નવાં લેશનો તેમને આપવામાં આવે છે. શું તમે એવો એક પણ દહાડો દીડો છે, કે જે સાંજ પડતાંજ ખતમ નથી થતો ? ત્યારે જે ખતમ થાય, જે નાશ પામે, જેની બદલી થાય, તેના માટે રૂદન કે બરી અને અંદેશો કરવો શા ખપનો ? રાવેથી રાજ ન મળે. રાવેથી રાજની રાણી પણ સજીવન થતી નથી. રાવેથી જો પીર પેગંબરના પુત્ર બચ્ચવા પામતા નથી, તો

પછી ત્હારી તો ગણત્રિજ શી ? ભલા ભલા ચાલી ગયા તો ત્હારી કાકલુદી કે યત્ન સુકિતથી મોત અટકાવી શકશે ? વાચે ઉડ્યા હાથી જય, ને ડાસી કહે ત્હારી પુણી કયાં ? તેમ તું નહીં બનતું બનાવવા માંગતો હોય તો હલાક ને હેરાન થઈશ. વાસ્તે નેક્રી અને ભલાઈનાં કામો કરવામાંજ આ દુનિયાનો ખરેખરો આનંદ સમજી લે. હે જોરાવર ! ગેરધનશાક્ષ, અન્યાય, અને ખોટા આરોપના જેવું બીજું ભારે દુઃખ તને બીજું કશું લાગતુંજ નથી. પણ યાદ રાખજે, હું ત્હારા જાત અનુભવથી જાણું છું તેજ કહું છું, કે આ સૃષ્ટિમાં કોઈ કાળે, કોઈ સ્થળે, કોઈ પણ સ્થિતિમાં કોઈ પણ ધનશાનને કે કોઈ પણ જાનવરને કે કોઈ પણ વગર જીવની વસ્તુને અન્યાય થતોજ નથી, ગેરધનશાક્ષ મળતોજ નથી. તે કહેવાતા ગેરધનશાક્ષના ડંશ વચ્ચે વસવાથીજ માણસાઇ આવે છે. હજારો ડંખોથીજ મધ બને છે; ને હજારો કાંટા વચ્ચેજ ગુલાબ વસે છે. પ્રેમ અને વિયોગના ડંખ અનુભવમાં આવ્યા વગર તેનું સુખ કે દુઃખ થતું નથી. મોટેથી પ્રેમનું સુખ માનવાથી ખરું સુખ થતું નથી. સમાગમ, સંયોગ, સંબંધ, કે સ્પર્શ અનુભવાતો નથી ત્યાં સુધી પ્રેમના રસનો પણ મિઠાશ હોતો નથી. સાગર પ્રિયા પોતાના પ્રવિણ પ્યારાને પ્રેમના આવા અનુભવ વીશે એમજ કહે છે, કે જો ! “પેલું માછલું જળાશયની તીરે પડ્યું પડ્યું તરફડે છે ! એવી ગતિવાળું તે માછલું ધીરજ ધરતું નથી, તો જોકે પાણી તો પાસેજ છે. હે પ્રિય પ્રવિણ ! પાણીના સ્પર્શ શિવાયનાં તે માછલાંને તેજ પાણી એક મહા વિકટ રૂપ થઈ પડ્યું છે. શ્રીષ્ઠ કાળના તાપના દિવસોમાં પર્વત બળવાલાગ્યો, અને તેની પાસે પાણીથી ભરેલું સરોવરતો છે, પણ પ્રિય પ્રવિણ ! પાણીના સ્પર્શ વગર તે આગ શી રીતે ઓલાશે ? જેને કામ રૂપી સર્પે ડંશ દીધો છે, પાસે વિષનું નિવારણ કરવાની જડી યુદ્ધિ અને મોહોરા પણ છે-તોપણ મિત્ર પ્રવિણ ! સ્પર્શ કર્યા વિના કંઈ વિષ ઉતરે ? નવ નવાં પકવાન્ન બનાવી થાળ ભરીને--તેમાં સ્વાદિષ્ટ લોજન પાસે મૂક્યું છે, પણ મિત્ર પ્રવિણ ! સ્પર્શ કર્યા શિવાય તે પકવાનને જોઈને કંઈ બૂખ લાગે ? કેસર, ચંદન અને કંકુના એમ ત્રણ કટોરા ભરેલા છે, પણ મિત્ર પ્રવિણ ! સ્પર્શ કર્યા શિવાય તે કટોરા માંહેલો રંગ ઉડીને કંઈ અંગને પોતાની મેળે લાગવાનો છે ? અતિ ઉત્તમ બનાવેલા મહિરાથી ભરેલાં પ્યાલાં પાસે રાખ્યા છે, પણ મિત્ર પ્રવિણ ! તેને હાથે ઝાલીને પીધા શિવાય કંઈ કેપ્પ આવે ? અમૃતથી ભરેલાં પાત્રો પાસે મુક્યાં છે, પણ પાણી પીધું નથી, તો મિત્ર પ્રવિણ ! તેને ઉઠાવી પીધા વગર કંઈ અમર થવાય છે ? ગંગા, યમુના અને સરસ્વતિ એમ ત્રિવેણી કહેતાં ત્રણે નદીઓનાં પાણીની લેહેરો ચાલી જાય છે, પણ મિત્ર પ્રવિણ ! તેના પ્રવાહમાં ન્હાયા શિવાય પાતક કાંઈ જાય છે ? શ્રીમંડળ, વીણા, મુરજ વિગેરે ઉત્તમ રસથી ભીંજાયેલાં વાજાં પાસે ધરેલાં છે, પણ હે મિત્ર પ્રવિણ ! તેને હાથે ઝાલી

બગાડયા વિના મધુર અવાજથી ! કાંઈ તે વાગશે ? એક બાજુ લોહાનો ગંજ ને ગંજ ધરી રાખેલો છે, ને બીજી બાજુએ પારસમણી છે, પણ હે મિત્ર પ્રવિણ ! તે લોહાં સાથે પારસમણીનો સ્પર્શ કર્યા વિના સોનું કાંઈ થશે ? ” હે અખળા ! ત્હારા વિષયરસથી ત્હારાં પતંગ્યાઓને બાળી લખ્મ કરવાને અને તારાજ કરવાને ત્હારાં વેણુબાણ કેવાં કેવાં તિક્ષુ હોય છે ! ત્હારા ફાંદામાં પુરૂષને સપડાવી તું શું કહે છે ? ત્હારા વિરહ માટે તું શું કહેવા માંગે છે ?

બદલ ગએ નએના રે, ઝીનત નાહી—બદલ.

કાગદ હોય તો વાંચીએ રે ! કરમ ન બાંચ્યા જાએ,

કુવા હો તો તાગ હું, સમુદ્ર તાજો ન જાએ—બદલ.

ખેતી હો તો ખેડ હું, હુંગર ખેડો ન જાએ,

પર સૈયાકો પ્રીત જુરી, ભોર બાએ હડ જાએ—બદલ.

અરે ઓ ઓરત ! ત્હારા આવા આવા શખ્દોની જાગમાં મહા બકતો પણ ફસી પડી દુઃખી થયા છે. દુઃખનું મૂળજ ત્હારો વિષય રસ છે. મહા રામ—મહત્તુલસીદાસ ઘણા સ્ત્રી લંપટ હતા. પોતાની સ્ત્રી યશોદા વગર તેને ઘડીએ ચાલતું ન હોતું. ઘણે વર્ષે યશોદા મહિરે ગઈ ત્યારે તુર્તજ તેની પૂઠે તુલસીદાસ પણ પોતાને સાસરે ગયા. આવી રીતે તુલસીદાસને મોહ મુગ્ધ અને નિર્લજ્જ થતા બેઈ યશોદાએ મહિરાંને ઉંખરેજ તેમને અટકાવીને લલિતછંદ ગાયો હતો કે,

“ શરમ છે કશી કે નથી પતિ ! અરર ! આમ શું ગુમ થૈ ગતિ ?

મુજ અભાગિણીની બધી રતિ—પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ.

રૂધિર માંસનાં ગર્ભ ગાત્રની—નરક ખાણું હું નારી જાતની;

તુલસીદાસજી ! આટલી રતિ, પ્રભુ પદે ધરો થાય સદ્ગતિ.

ધન ધરા અને દાર સંતતિ, કશું નથી ખરું વિશ્વમાં પતિ !

જગત જળા આ જૂઠી મોહની, પ્રભુ બળે થયા સ્વામિ સદ્ગતિ.

દાર શરીર આ પાપ પાંખડું, રટણુ તેહનું શું કરો મરું ?

પ્રભુ ! થવા કરો શ્રેય આપનું, સ્મરણુ રામના પુણ્ય નામનું. ”

આ ઉપરથી તુલસીદાસ મોટા બકત થયા હતા, તે તો સારી સતી સ્ત્રી મળવાથીજ, અને છેવટે સ્ત્રીનો વિષય રસ તજવાથીજ તેઓ દુઃખમાંથી પરમ સુખ પામ્યા હતા. હે જોરાવરસિંહ ! વિષય બુદ્ધિ એજ મોતનું કારણ છે. હવસ એજ કવખતનું મોત છે. પ્રભુ વિષયીને પણ રોટી પાણી તો પહોંચાડે, પણ દુષ્ટ કર્મની માફી ના આપે.

રેઝક હરચંદ બીગમાન ખેરસદ;

શરતે અકલસ્ત જુરતન અઝ દરદા.

ગરચે કસ બીઅજજ ન ખાહદ મદ;

તુ મ રંવ દર દેહાને અઝદ હરા.

બે કે આપણને દરરોજ રજક રોજી તો બેશક પહોંચી જાય છે, તો
 પણ બુધ્ધિની શરત તો એવી છે, કે રોજી રજકને તો લોકોના દરવાજા ઉપર
 શોધવીજ નેઈએ. બેકે કંઈ પણ મનુષ્ય મોત વગર તો મરતુંજ નથી, તોપણ
 એમ તો નથી, કે જાણી નેઈને અઝઢાહના મોઢાંમાં ચાંદી ચલાવીને જવું. જીવતોડ
 મહેનત કરીને આપણે મર્યે, ને તેનો લ્હાવો ખીજે લુટી જાય છે ત્યારે આપ-
 ણને ઘણું માડું લાગી આવી, આપણે ખિન્ન થઈએ છિયે. પણ સંતાપ કરવાને
 બદલે, છાણમાં તલવાર મારનારનેજ મુકત્યું માન ખાતવા દેવાથી, યાદ રાખજો,
 કે તેથી તમારું માન તો બેવડાશેજ. ખરી વાત તો મોંડે વહેલે બહાર આવશેજ,
 અને એક તો તમે જે નેકનામી કરી હશે તેની પણ તારીફ થશે, ને સાથે વળી તમારાં
 મોટાં દિલની વાખવાખી થશે. બેનોકબર્નની લડાઈમાં મહાન ડગલાસે જ્યારે
 બેયું, કે તેનો હરીફ બાઈબંધ રેન્ડોલ્ફ, દુશમનોના સંજ્યાબંધ લશકરથી
 ઘેરાઈ ગયો છે, અને તે હાર ખાશે તોપણ આપણાજ લશકરને નામોશી તો લાગશે,
 ત્યારે બેકે તે તેનો હરીફ હતો તોયે, તેની મદદે પોતાની ટુકડી લઈને દોડી
 ગયો. છેક નજીક મદદ આવતી નેઈ દુશમનો પાછા હડી ગયા, ને રેન્ડોલ્ફનો વિજય
 થતો નેઈ પોતે પ્રતિસ્પર્ધિ હોવા છતાં ડગલાસે પોતાની ટુકડીને પાછાં ફરવા કહીને
 બોલ્યો કે; “આ જીતમાં આપણો પણ ભાગ હોય એવો દેખાવ નહીં કરતાં, મહારા
 સામાવાળાની જીતનું મહત્વ આપણે આપણી હાજરીથી બોધ કરવું નેઈતું નથી.”
 અન્યાય જેવું કાંઈજ હોતું નથી. એક ખુની ખડું ખુન કરવાથી એક
 જન્મમાં ખચી જાય છે, અને ખીજે જન્મે તેજ ખુની ઉપર કોઈનું
 ખુન કરવાનો ખોટો આરોપ આવી ફાંસીએ જાય છે. શૂળીનું વિધ
 કાંટે ગયું અથવા સોયે ઉતર્યું, એમ કહીને આપણે એક ખરા આરોપમાંથી છટ
 કનાર વીશે બોલ્યે છિયે ખરા, પરંતુ શૂળીનું તે કહિએ કાંટાએ પતતું નથીજ.
 મોંડે વહેલે તો શૂળીયે ચઢવા જેવાં કીધેલાં કૃત્યના ફળનો રસ શૂળી ઉપરજ
 ચુસવો પડવાનો. જે ખોટે રસ્તે મેળવેલું તેને માટે તો જવાનો માર્ગ પણ ખોટોજ
 જડવાનો. Evil gotten, evil spent. એક ભાગદાર એક રસ્તે તમારા હક્કના
 પૈસા કે મીલકતનો હિસ્સો ખાઈ જાય તો ખાવાંદો. પછી તમેજ બેશો કે હક્કનુંજ
 હશે તો ઘર બેઠાંએ પણ, આદી ચલાવીને તેજ ભાગ્યો તમને તમારો ભાગ આપવા
 આવશે, અને તમે તમારો ભાગ લેવાને તે વેળાએ ખુશી નહીં પણ હશે, તોયે તે
 કરગરીને પણ નેતમારું છે તે તમને આપી જશે. મ્હારું છે તે કહિ કોઈનું થવાનુંજ નથી,
 તેમ ત્હારું છે તે કહિ મ્હારું થવાનું નથી. એક દિવાની મુકદ્દમા કેટલાક ભાગદારો વચ્ચે
 ઇ.સ. ૧૬૦૮થી ચાલ્યો, તેમાં ઘણા ભાગદારો હતા. થોડાક વાદી ને થોડાક પ્રતિ-
 વાદી થયા. બે ત્રણ ભાગદારો બન્ને પક્ષથી અલગ રહી કહેવા લાગ્યા, કે
 હક્કનું હશે તો ઘર બેઠાં આવશે. લડી લડીને ખુવાર થયા પછી કોર્ટે જે ચુકા-

હો આપ્યો તેમાં એક પાઈ પણ ખર્ચ કર્યા વગર પેલા મૂળા બેઠેલા ભાગદારોને પણ તેમનો ભાગ મળ્યો; પરંતુ તે ભાગ લેવા પણ તેઓ તત્પર થયા નહીં, અને એવી તાણીને તેઓને તેમનો ભાગ લઈ જવા બનને પહે તેમના કાલાવાલા કરવા પડ્યા ! માટે તું ઈશ્વર ઉપર ભરોસો રાખ; અદલા દેગા સો ખાતલી પર દેગા ! અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખી આપણે માનવુંજ નેઈએ, કે બે હાથ વગર તાલી પડતીજ નથી. સર ટોમસ મૂરને ઘણાં અન્યાય થયો, બહુએ ગેર ઇનશાફ થયો, પણ પોતે દુઃખી છે એમ કદિએ કોઈને તેણે જણાવ્યું નો'તું. જ્યારે તેને છેવટે ફ્રાંસીએ લટકાવવામાં આવ્યો ત્યારે પણ નિરાશ નહીં થતાં ખુશખુશાલ ચહેરે ફ્રાંસીના માથડા ઉપર ચઢી ગયો હતો, અને બોલ્યો હતો કે; “ત્યાં હજી ઇનશાફ તું મને લોગવવુંજ પડશે.” આનંદથી મરણાધિન થયો હતો, પણ છેવટ સુધી પોતાના અંતઃકરણ વિરૂદ્ધ વર્તવાની ના પાડી. તે પોતાના મત ઉપર મક્કમ હતો, જેથી તેણે જાણે કોઈ લડાઈ મારી હોય એટલો પ્રવુલ્લિત રહ્યો હતો, અને પોતાના જમાઈ રૌપરને કહેવા લાગ્યો:—“દીકરા રૌપર ! હું ખુદાનો પાડ માતું છું, કેમકે જંગમાં હું જીત્યો છું.” જ્યારે હથુક ચોફ નોરફેફે તેને નજીક આવતા બચંકર પ્રસંગ માટે ચેતાવીને રાજ સાથે વાદ ન કરવા સલાહ આપી જણાવ્યું કે; “રાજ રૂઠે તો મોતનોજ સામાન થાય !” ત્યારે મૂરે હસીને જવાબ દીધો:—“બસ-બસ-બસ-એટલુંજ કે ! મહારા લોર્ડ ! ત્યારે તો મહારામાં ને તમારામાં ફરક માત્ર એટલોજ છે, કે હું આજે માર્યો જઈશ, ને તમે આવતી કાલે માર્યા જશો ! આપણ બન્ને ઇનશાફ તો સરખાજ મેળવવાના.” માટે હે જનશાનો ! આશાથી જીવો ને આશાથી મરો. શ્વાસ ત્યાં લગી આશ રાખો. અને ત્યાર પછી પણ !

ઇસ ચર્ખકા શીરાયેગા ચકકર કહાં કહાં,	
લે જાયેગા મુઝે એ બદ અખતર કહાં કહાં.	ઇસ૦
મુઝે અદમમે સોતે યે આરામસે સદા,	
ભટકે હય દારે ફાનીમે આ કર કહાં કહાં.	ઇસ૦
ઝગડે પે ઝગડા એક નયા દેખતે હય હમ,	
ગંધલા કરે ખીયાલે મુનવર કહાં કહાં.	ઇસ૦
મેરી રીહાઈ અખ તો તેરે હાતમેહી હય,	
તુને મદદ ફી ખાલી કે અકબર કહાં કહાં.	ઇસ૦

હે ભૈરાવરસીંહ ! આપણે આ ઉપરથી એવી પણ સંભાળ લેવી નેઈએ, કે આપણી આશાને ઘણી લાંબી મંજલ કરવા દેવી નહીં. આપણને પુખ્ત વિચાર કરવો નેઈએ, કે જે આશા આપણ ધરીએ છિયે તે આ હુંક જીંદગીમાં ફળદ્રુપ થશે કે નહીં. અને જે ફળદ્રુપ થઈ, તો તેનું આપણને ફળ મળશે કે નહીં. જે ચીજે આપણાથી અતિ ઘણી દૂર હોય તેને માટે ઉમેદ રાખ્યે તો એમાં

થોડોજ શક છે, કે રસ્તામાંજ વાયુ થઈ આવી, સર્પ કરડી, કે ભમરી રૂપે આવી આપણને જમડો કઢાય ઉચ્ચુચ ઉચ્ચકી જાય. Death always finds some excuse. મોતને કાંઈ પણ પહોંચી કે નિમિત્ત જોઈએ. જે ચીજોની કિંમતની આપણને થોડીજ પિછાન હોય; તે ઉપર આપણી ઉમેદ બાંધીએ તો તેનું સાફ ફળ મળતાં જે આપણને ખુશી ઉત્પન્ન થાય, તે કરતાં તેનું માફું ફળ મળતાં હજારગણી વધારે નાઉમેદી ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહીં. અને વળી જે ચીજો કદિ આપણને મળશેજ નહીં એવી ખાતરી હોય, તે ઉપરાંત તેમની આશા ધરવી એ ફ્રાકટજ છે. અને જીવનના સ્વપ્નામાંથી ફારેજ થવાને બદલે, ઉપર કહેલી ત્રણ ચીજોનું બરાબર ધોરણ નહીં બાંધ્યાથી, માણસની જીવનની ઉપર અવદશા બેસે છે. એ તો એક પથથરનો ખડક છે, જેની ઉપર આશુક માથાકનાં બેડાં અથડીને કડકા બુકલા થાય છે, અને તેઓને દરેક સદીમાં દિલાસા દેનારાઓ, કિમિયાગરો, અને નવા નવા બુદ્ધા શોધનારાઓ વળગી પડે છે; જેઓ એવી ખોટી આશા ઉપર પોતાની ઈમારત બાંધે છે, તેઓ પગ આગળની લક્ષ્મીને છોડી દૂરથી ચળકતા ખોટા હીરા ઉપર દૂરથીજ મોહીત પડે છે પણ જો તમે તેને છોડી દેશો, તો તમે ચાહો તે કરી શકશો. કહેવત છે કે, રાત્રી છોડે નગરી, જો ભાવે સો લે. જે વસ્તુ ઉપર અભાવ થયો, જેનો ત્યાગ થયો, જેને માટે તિરસ્કાર થયો, તે આપણને જોવાએ ગમતી નથી. તેમજ આ દુઃખી સંસાર ઉપર તહમારો મન ઉતારો થવાથીજ તમને તેનાં દુઃખોની લાગણી થતી પણ બાંધ પડશે. જેમ કેઈ રસીક પુરૂષે અતિસય રસાસ્વાદ વડે પંચામૃતનું ભોજન કર્યું હોય, પણ તે દૈવયોગે પેટમાં ન ટકતાં વોમીટ થઈને ઉલટી થઈ જાય, તો જોકે તે પોતાનુંજ જમણું હતું, છતાં પણ તે પુરૂષ તેને એવું તો ત્યજી દે છે કે, ફરીથી તેના સામુ પણ જોતો નથી; અને હવે પછી રસીક પદાર્થનું શું થશે, તેનું પણ તેને લગારે અભિમાન રહેતું નથી. એજ પ્રમાણે, સંસારના ભોગ ભોગવ્યા પછી ત્યાગ થાય તોજ તે ત્યાગ ખરો જાણવો. બાધેલાં અન્નનો ઉલટીદાર ત્યાગ થાય, એ ત્યાગ જેમ સહાનો છે, તેમ ધારણ કરેલા સંસારને ભોગવ્યા પછી, દ્રઢ વૈરાગ્યદ્વારા ત્યાગ થાય, તેજ વૈરાગ્ય સહાનો છે એમ સમજવું. કાંકે, જેણે ફકીરી લીધી તેને અમીરીની ચિંતા ક્યાં છે? ફકીરા નચિંત, ને જ્યાં સુતા ત્યાં મસીદ. જેઓ આવાં ખરાં સુખને પડતું મેલી ખાલી દમામ પર ઢોડે છે, અને જે તેમનાં મ્હોં આગળ છે તેને છોડીને આકાશના ચંદ્રમાને પકડવા ધાય છે, તેઓ પોતાની એવી ગણત્રિ ઉપર, ને જીવનની અમર છે, એવા ભરૂસા ઉપર કાર્ય કરે છે; બેહોસ્તનું સુખ પૃથિવ ઉપર માગે છે, ચંદ્રમાને હથેલી ઉપર જોવા માંગે છે, અને છેલ્લે સરવાળે પોતાને ભીખારી કરે છે. ખોટી આશા તેનું સત્યાનાશ વાળે છે, અને

તેને બેઆબડૂ કરે છે. કોઈ એવી એવી મોટી ખોટી, લલી ખુરી આશાઓ રાખી રાખીને મુંઝા, તો કોઈ આશાની નિરાશામાં રસ્તો પકડી ચાલતા થયા.

કોઈ મોતી ચાખતા હએ, કોઈ મુઠ્ઠા ઐર મટર;
જિસ દમ કઝાને હાથમે, લી તેગ ઐર સીપર;
કામ આઘ કુછ ફકીરી, ન કુછ તખ્ત ઐર છતર;
ચેહ ખાક પર મુવા, વોહ મુવા તખ્તકે ઉપર;
થી જએસી જિસકી કદર વોહ ખતલાકે મર ગયા.

આરબ લોકોની કથા પ્રમાણે આશાના બાંધનારા ધણીના હમેશા આકાશનાશકર જેવા ખુરા હાલ થયાં વિના રહેતા નથી. હે ભાઈ! તું ત્હારા ઉપરજ આશા અને વિશ્વાસ બાંધ. પારકી મદદ ને પારકી આશ સદા નિરાશ કરે છે. તું પરતંત્ર નહીં થા. ગમે એટલી પાયમાલી થઈ તો શું થયું? નિરાશ ના થતો, નેમ આશાના બાંધનમાં પણ છુકડાઈ ના જતો. તું ત્હારા પગ ઉપરજ ઉભો રહેવાનો ટેક રાખજે. જેની મીલકત ચોરાઈ ગઈ હોય તે માણસ કેવો સુખી? સંસાર બધનમાંથી છુટો થઈને જે પરમેશ્વરની સાથે નિકટનો સંબંધ બાંધી શકે એવો હોય, તેની આ નહાસી જવાથી તો ઉલટો તે વધારે સુખી થઈ શકે છે.

~~~~~

અહાંકા નામ સચ્ચા, સખ જુઠા હય જતન !

~~~~~

ખુદાજ સાચો છે, ખીજું બધું જીહું છે. મુસલમાન લોકોના શાસ્ત્રમાં એક એવી વાત છે, કે એક વખત ઈબ્રાહીમને દરિયાઈ મુસાફરી કરવાની ઇચ્છા થઈ. ખીજરા અથવા વરૂણ દેવતાએ (તેસ્તર તીર ઇજદે) તેના બહાણના પોતેજ કપનાન થવાની માંગણી કરી. પ્રથમ તો ઈબ્રાહીમે ભોળપણે તે માંગણી કબુલ રાખી; પણ લાંગો વિચાર કરીને તેણે તેશતર ઇજદને કહ્યું; “હે ઉદાર બંધુ! મને માફ કર! હું મ્હારાં બહાણમાં કોઈ કેપ્ટન માંગતોજ નથી. પ્રેમરૂપી ઈશ્વરજ મ્હ.રૂ બહાણ ચલાવે એજ મને બહુ ખ્યાઈ છે. ત્હારા હાથમાં હલ્લેમું આવશે અને મ્હાઈ જહાજ સહીસલાંમત જશે તો ખરૂં, પણ મ્હારે એટલાં બધાં રક્ષણની જરૂર નથી. કેમકે આમ તને પાડ ચઢાવવા દઉં તો મ્હારે ત્હારા ઉપર અવલંબીને રહેવું પડે, અને ઈશ્વર ઉપર પૂરો ભરોસો રાખવાના માર્ગમાં મને તું હરકત કરતા થઈ પડે. માટે મહેરબાની કરીને મ્હારી અને અદલાતાલાની વચમાં પડદાની માફક તું ઉભો ના રહે. મ્હારા બંધુ ખીજરા ઉપર આધાર રાખવા કરતાં મ્હારા ઈશ્વર ઉપરજ સમ્મળો બોલે નાંખવામાં મને અધિક આનંદ થાય છે.” એક ફકીર સાધુ ઉંડાં જંગલનાં એકાંત ખુણામાં એકલો પડેલો હતો. ત્યાં તે દેશનો

બાદશાહ એકાએક શિકારીઓ સાથે જઈ ચઢ્યો. ફકીરને દેખી બાદશાહ છેક તેની નજીક આવ્યો, પરંતુ ફકીર તો લાંબા ટાંટિયા કરીને પરવરદેગારની ચાદમાં મસ્ત થઈ પડેલો, એટલે બાદશાહની કાંઈ પણ પરવા તેણે કીધી નહીં. બાદશાહ અભિમાનથી બોલ્યો કે; “આ ખીદડીના પહેરનારા લંગોટિયા ફકીર લોકોમાં માણસાઈજ હોતી નથી, પરંતુ હેવાન્યતજ હોય છે.” આ ઉપરથી વઝીરે ગેલા ફકીરને ધમકાવ્યો કે; “શલતનતનો બાદશાહ ત્હારી આગળ આવી ઉભો તોએ તે ઉઠી ઉભા થઈને તેની ખીદમત કેમ નહીં બજાવી?” ફકીરે ઉતર આવ્યો કે; “ત્હારા બાદશાહને કહે, કે જે કોઈ ત્હારાથી કાંઈ મેળવવાની આશા રાખે તેનાથીજ તું ખીદમતની પણ આશા રાખ! વળી એમ પણ કહેજે, કે બાદશાહ તો પ્રજા સંરક્ષણ કરવા માટે સરજાયેલો છે, નહીં કે રૈયત પાસે પોતાની ખીદમત ઉઠાવાવવાને માટે! સેખ સાઆદી સાહેબ કહે કે;

બાદશાહ પાસખાંને દરવીશરત, ગરબે ન્યામત બદરે દૈક્ષને હસ્ત;

યુસપદ અઝ બરાએ ચોપાનીસ્ત, બદરે ચોપાં બરાએ ખેદમતે હસ્ત.

બાદશાહ તો ફકીર પુકરા ને ગરીબ ગુરખાંનો પાશખાન છે, પછી તેની પાસે અસખ્ય ખજાનો હોય તો શું થયું! બકરાં મેઢાં કાંઈ ભરવાડની ખીદમત કરવાને સરજાયેલાં નથી, પરંતુ ભરવાડજ બકરાંઓની ખીદમત કરવાને સાડ સરજાયેલો છે.” બાદશાહને ફકીરતું આ કહેવું વ્યાજબી જણાયાથી બોલ્યો:— “ફકીર સાહેબ! ત્હારી કનેથી જે જોઈએ તે માગી લો!” ફકીર કહે:— “મને કશી ચીજની હાજત નથી, માત્ર એટલુંજ કરજે કે ફરીથી અહિં આવી મને સતાવીશ મા!” બાદશાહ કબુલ થયો અને વિનંતિ કરી કે, મને કાંઈ બોધ આપ. ત્યારે ફકીર કહે;

દર યાગ કુતુ કે ન્યામત હસ્ત બ દસ્ત;

કે દૈક્ષતો મુલક ગી રવદ દસ્ત બ દસ્ત.

તું એટલું ચોક્કસ સમજી લે, કે આ વૈભવ ને દ્રવ્ય સૌ હાલજ ત્હારા હાથમાં છે. કેમકે દૈક્ષત કિંવા મુલક વળી ત્હારા હાથમાંથી ખીતના હાથમાં જવાનો એ નકકી છે. હે જોરાવરસિંહ! તું પણ મર્દ છે. ત્હારો દેખ અને નીચી મિથ્યા ધન અને કલ્પિત દુઃખને વેચતો ના. બસ હિંમતથી કંઈ કે;

દૈક્ષત ગમ્મ તો જાનેકી પરવા નહીં હમેં,

રાહત ગમ્મ, ગમ્મ ઇસકાબિ અસલા નહીં હમેં.

આફતકા, દરદી રંજકા, શિકવા નહીં હમેં,

દરકાર કોઈ દૈક્ષતે દુનિયા નહીં હમેં.

નામર્દ જાન દેતે હયેં માલે દરામ પર,

જો મર્દ હયેં જનાય! મ્હો મરતે હયેં નામ પર.

દુન્યાઈ આફતો તથા સાંસારિક પીડાકારીઓની દુઃખભરી, કષ્ટની દરકાર કર્યા વિના ઠરેલ જીવથી સઘળી ના-સબરી દૂર કરીને જે શખ્સ શુપ્તશુપ્ત બેઠેલ તરફની રાહ લે છે, તેજ ખરે ભાગ્યશાળી છે. આ જીવંતી તો નાટકનો એક દેખાવ છે, અને આ જગત તેનો વખતો છે; જે ઉપર માણસો પોતાની કંટાળાભરી મુસાફરીના દેખાવો રજુ કરે છે. એ કંટાળાભરી મુસાફરીને આનંદમય બનાવવા માટે શ્રમ, રોકાણ અને પરિશ્રમનીજ જરૂર વિશેષ છે. ડૅડ્ડસ્ટનને માટે લોર્ડ મોરલી કહે છે કે; “Toil was his native element.” અર્થાત; ડૅડ્ડસ્ટનનો સુખ વિશેનો મુદ્રા, મહેનત અને પરિશ્રમ કરવા વીશેજ હતો. જે રોકાણવાળાં ઉદ્યોગી મનુષ્યો છે તે વધતા ઓછા લાભ સામુ જોતાં નથી. જે અપાટામાં આવ્યું તેનો અંગીકાર કરે છે. કાળની ગતિ જાણ્યામાં આવતીજ નથી. હઝાર પ્રકારનાં વિદ્યત વસ્ત્રો આવીને પડે છે. મનુષ્યની યુક્ષિ ચંચલ છે, દેહ ક્ષણભંજર છે, એવું સમજીને હાથમાં આવ્યો લાભ મૂકી દઈને અપ્રસ્તુત ઉપર ભરોસો જે કોઈ રાખે છે, તે મુર્ખો અંતે પશ્ચાતાપ પામે છે. પશ્ચાતાપ કરાવવા પહેલાં આફતોનો વરસાદ વરશે છે, અને એવાં વિપત્તિઓથી ઘેરાયેલાં આદમીઓ જે નહીં કરવાનું તે પહેલે કરે છે. રાવણે પારકી સ્ત્રીનું હરણ કરવામાં કેમ દોષ જાણ્યો નહીં? તેમ રામે પણ સોનાના મૃગનો અસંભવ કેમ જાણ્યો નહીં? અને યુધિષ્ઠિરે પણ એકાએક જુગાર રમીને કેમ અનર્થ વહોરી લીધો હતો? માટે જ્યારે વિપત્તિ પાસે આવે છે ત્યારે મૂઠ મનના લોકોની યુક્ષિ ઘણું કરીને નાશજ પામે છે. જે મનુષ્ય કે પ્રાણી સ્વસ્થ સ્થિતિમાં પોતાનું મન સ્થિર રાખીને પોતાના બચાવનાં સાધનો ઉપર મુસ્તાક રહે છે, તે પણ આફત કાળે સપડાયા વિના રહેતાં નથી. જે હરિણો પાંદડાંનો ખડખડાટ પણ સાંભળીને ભય પામે છે અને પલકારામાં નાસી શકે છે, તે હરિણોને પણ પારખીઓ હુમેશાં સામથી કેદ કરે છે, તેના તરફ દષ્ટિ કરે.

‘હું સભી જહાનમે’ તદખીર કયા કરે ?

ઉલટી તુમારી હો ગઇ તકદીર કયા કરે ?

ભલા ભલા આવી રીતે તકદીરના ફાંદામાં શાથી સપડાય છે, તેનો વિચાર કરતાં જણીશે, કે કોઈ પણ દુન્યવિ વસ્તુઓનો પ્રેમ અને કોઈ પણ ચીજ ઉપરની આસક્તિથીજ મનુષ્યો દુઃખના પાસમાં સપડાઇને સંકટ ભોગવે છે આવી આસક્તિ અને પ્રેમથી શાહજહાંનો પુત્ર જવાન દારાશાહ દરવેશ ફકીર થયો, પણ સ્ત્રીકંદર નૌશાબા નામની શાહજહાંના પ્રેમમાં લપટાઇને દુઃખી થયો હતો. પ્રેમથી કુલ્લ ફકીર થયો હતો. વળી પ્રેમથી શાહ પન્ના બાદશાહીથી દૂર થયો; તથા મહમદશા ગીજનવીને કિંકર-નોકર આયાજે નામના

શુભામનો પ્રેમ લાગ્યો હતો, અને તેનાથીજ તેણે સુખ દુઃખ માન્યું હતું. તેવીજ રીતે હુમાયુ અને અકબરના વહુર-ખાનખાખા બંહેરામના મનમાં પણ પ્રેમ ઉલટ્યો હતો, જેથી હેરાન થયો હતો. હે ભેરાવર! એ પ્રેમની અને આસક્તિની કળાજ નવિન છે; કેમકે મજનુયે પણ પ્રેમનીજ માથે જટા કરી હતી, ને દુઃખી થયો હતો. મનુષ્યો ઉપરના પ્રેમને છોડીને તમે જડ વસ્તુ ઉપર આસક્તિ રાખો તો ત્યાં પણ દુઃખ અને વિપત્તિ શિવાય તમે ખીજી કંઈ નહીં જોશો. પૈસા જેવી જડ વસ્તુ માટે, સોના રૂપાં જેવા જડ પદાર્થો માટે, મનુષ્યો કેવાં કેવાં સુખોની આશા ને આશામાં લુપ્ત થઈ હલાક થાય છે, તે આપણે હવે સમજવું બેઠાએ. જેમની પાસે પૈસા છે, તેમને હોવાનું દુઃખ. જેમની પાસે નથી તેમને નહીં હોવાનું દુઃખ. પૈસાનું દુઃખ કે સુખ શું છે તે ત્હારે બજવું હોય, તો થોડા ઉછીના લઈ જો. સઘળી ખરાખીનું મૂળ પૈસા છે, એમ લોકો કહે છે, પણ પૈસા કંઈ ખરાખીનું મૂળ નથી, મગર પૈસા એકઠા કરવાનો નાદ એજ ખરાખીનું ખી છે. પૈસા રંગછેલમાં અને મોજ શોખના વિષય રસમાં ઉડાવવા એજ ખરાખીનું મૂળ છે. એરીસ્ટોટલે સુખનો સાર એટલોજ કાઢ્યો છે કે; "Not pleasure, but freedom from pain, is what the wise man will aim at." હે લાઈ! તું સોનાની શોધમાં આખી દુન્યાની આસપાસ ક્યાં સુધી ભગ્યા ને ભટક્યા કરશે? ત્હારો પૈસો જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ ત્હારી ચિંતા ને કાળજી પણ વધતી જાય છે. તું પૈસોજ ભોગો કર્યા કરવામાં કાં પછડાઈ મરે છે, તે તો તને છોડી જવાનો છે, તે તને અગર તું તેને છોડી જાય તો પછી તેના જેવું દુઃખ ઉપજવનારું શું છે? ત્હારી દોલત કરતાં કુબેરની દોલત વધારે હતી. કુબેરના ધન કરતાં ક્રૌંચની દોલત અધિક હતી. સસુદ્રમાં રહેનારા તિમિ નામનાં મોટાં જળચરને ગળી જનારો તિમિગિલ નામનો મચ્છ છે. વળી તેને પણ ગળી જનારો તિમિગિલ-ગિલ નામનો એક જળવાન જળચર છે. અને વળી તેને પણ ગળી જનારો રાધવ નામનો એક મહા મોટો જળચર છે. પણ વળી તેને પણ ગળનારો એક મહાન જળચર છે. અર્થાત, શેરને માથે સવાશેર ઇશ્વરે સરજેલોજ છે, એમ હમેશાં માનવું. જે કોઈ પોતાના સુખના ભોગે પૈસાનોજ સંગ્રહ કરે છે, તે તો ખીબજોનો બોલે પોતાને માથે ઉંચકીને, તથા દુઃખનો ભારો પોતાને શીર ચઢાવીનેજ જીવે છે જે ખર્ચતો નથી, ખાતો નથી, ને ખવડાવતો નથી, તેના પૈસાનો ઉપયોગ શું? પોતાનો પૈસો તો જેમ ખીબને ત્યાં પૈસો પડેલો છે તેવોજ છે. "આ મ્હારી દોલત છે" એમ અમથું બોલવા માટેજ તે પૈસો છે, પણ તે જતો રહે ત્યારે તો અમથી નહીં પણ ખરી ગમખવારી કરવી પડે છે. આપવું, ભોગવવું, અથવા ખોવું એટલુંજ દોલતની સરજતમાં છે. જેઓ

આપતાએ નથી ને લોગવતાએ નથી, તેઓને જોવાનેજ વખત આવે છે.

ગુલેસ્તાનમાં શેખ સાઆદીએ એક હેકાયત લખી છે, કે એક પાદશાહ દહાડો ને રાત એશ અસરત અને વૈભવમાં એવો તો આનંદમાં ગુબારતો ગયો ને જોલતો ગયો કે;

‘ મારા બ જોહાં ખુશતર અર્જીં યક દમ નીસ્ત;

કઝ નીકો બદ અંદોશેઓ અઝ દસ ગમ નીસ્ત! ”

આહા ! આથી વિશેષ આનંદનો એક પણ દમ આ પૃથિવ પર ખાકી રહ્યો નથી. આજે જેવી રીતે મુહારો વખત આનંદ ને વૈભવમાં પસાર થાય છે, એવો ખીજે કોઈ વખત નહીં હશે ! કેમકે આ પ્રસંગે મને કોઈ પણ સારા માઠા પુરૂષનો ડર કે અંદેશો નથી. મને આજે કોઈનો પણ ગમ કરવાનો રહ્યો નથી. આ બંત, બહુ સખત ઠંડીમાં નખાવસ્થામાં ઠરઠરતા એક ફકીરના કાને પડતાંજ, તે જોલ્યો:—

“ અએ આં કે એકબાતે તો દર આલમ નીસ્ત;

ગીરમ કે ગમન નીસ્ત, ગમે મા દમ નીસ્ત ? ”

હે પાદશાહ ! તારા જેવા ઉચ પ્રારબ્ધવાળો પૃથિવ ભરમાં કોઈ નથી એ ખરૂં, અને હું કબુલ કરું છું, કે તને પોતાને કશો શોક, ગમ, કે દુઃખ નથી, પરંતુ અમ ગરીબ નિરાધારોનો પણ શું તને ગમ કે દુઃખ લાગતું નથી વારૂં ? પાદશાહને દયા આવ્યાથી દીનારથી ભરેલી એક થેલી મંગાવી ઝડપમાં આવીને ફકીરને કહેવા લાગ્યો; “ સાંઈ સાહેબ ! તમારા ઝબ્બાનો ખાંજો ઓળો, કે તેમાં આ દીનારો ખાંખેરી દઉં ! ” ફકીર જોલ્યો; “ મને જામે પહેરવાતું ઠેકાણું નહીં મળે તો જામાની દામન કયાંથી લાઉં, ને જોળો ઓળું ! ” આથી પાદશાહને તેની ગરીબી ઉપર રહેમ આવ્યાથી માણસોને નીચે મોકલી એક પોશાક પણ પહેરવાને મોકલાવ્યો. સાંઈ સાહેબે તો થોડાજ વખતમાં બધા દીનાર ખરચી ખાધા, ને પાછા પાદશાહ કને આવી જોલવા બેઠા:—

“ કનાર દર કંફ આઝાદગાં ન ગીરદ માઝ;

ન સખ દર દીલે આશક, ન આખ દર ગેરખાત. ”

ફકીર જેવા આજઠા લોકના હાથમાં દ્રવ્ય કે માલ મીલકત કાંઈ ઠરીને રહે નહીં. આશકના દિલમાં માશુક વિષે સખર રહેજ નહીં. ચાલણીમાં પાણી પણ ઠરી રહે નહીં. ફકીરના આગમન વીશે ક વખતે હમુરિયાએ જઈને પાદશાહને તેના પાછાં આવ્યાની વરધી આપી. કહ્યું છે કે; પાદશાહોને પાદશાહીના કામમાં કોઈવાર ખુશ તો કોઈ વાર નાખુશ રહેવું પડે છે, માટે તેમને વખત ક વખત સંભાળવો જોઈએ.

“ દરાંમશ ખુઅદ ન્યામતે પાદશાહ; કે હંગામે દુરસન ન દરદ નેગાહ.

મન્નતે શુખત તા ન ખીની જ પીશ; બ ખીલુદે શુક્તન મત્તર કદે ખીશ. ”

જે કોઈ પાદશાહની પુરસદનો વખત તપાસતો નથી, તેને પાદશાહ તરફની બક્ષીશ હરામ થાય છે. ત્હારું બાલક ત્હારી માગણીને પેશ પડે એવું ન હોય તો તું બેહુદો શબ્દ કાઢીને ત્હારો વક્કર ના શુભાવીશ.

અંતે પાદશાહે ફરમાવ્યું કે; એ બેબા ખર્ચ કરનારા ખર્ચાળ બેહુયાને અહિંથી હાંકી મેલો. આટલું બધું નાણું એણે કિંચિત વખતમાંજ શુભાવી દીધું, તો એને હવે બક્ષીશ આપવી ફાકટ છે. ધર્મ ખાતાંની પુંજ છે તેનો હું એક ટસ્ટી છું. એ પુંજ ગરીબ, અનાથ, ને કંગાળ લોકોને ખવાડવા થકી છે, નહીં કે આવા શેતાનના ભાઈઓમાં છુટાવી દેવાને વારતે છે.

“ અગ્નહી કુ રહે રોશન શમયે કાપૂરી નેહદ;

શુદ ખીની કેશ બ શય રોગત ન બાશદ દર ચેરાગ ! ”

જે બેવકુફ ધોળે દિવસે મીણબત્તિ બાળે તેને ત્યાં તું જલ્દીથીજ બેશે, કે રાત્રે દિવામાં પૂરવાનું દીવેલ પણ નહીં હશે. આ ઉપરથી કાલ્લા વઝીરોએ પાદશાહને સલાહ આપી, કે જેનો એકવાર આપે હાથ પકડયો તેને આમ તુચ્છકારી કાઢવો આપને ઘટિત નથી, તેમ આવા દગિદ્ગી લોકોને એકદમ દ્રવ્યનો ઢગલો આપી દેવો એ પણ ઉચિત નથી. એવા અનાથોને તો ખપ બેશું રોજનું રોજ થોડું થોડુંજ આપવું ઘટિત છે, માટે એને સખર હખર દુઃખી ના કરો!

“ બ રહે ખુદ દર એતેમાં બાઝ ન તવાનદ કર્દ;

ચુ બાઝ શુદ બ દોરસ્તી ફરાઝ ન તરાં કર્દ. ”

કોઈએ પણ પોતાને ત્યાં સખાવતનો અને દાનધર્મનો દરવાજો ઉઘાડો સલામતું સ્થાપવું નહીં, ને સ્થાપ્યા પછી તે બંધ પાડવું નહીં. જેમકે;

“ કસ ન ખીનદ કે તેસ્તગાને હોગતઝ; બ લમે આમે શૂર ગીરદ આયદ;

હરકુગ્ત ચશમઝ બુગદ શીરીન; મદ્દમે મુર્ગો મુર ગીરદ આયદ. ”

હજ કરવા જતા લોકોના કાફલાના તરસ્યા થએલા હાથ લોકોને ખારાં પાણીના ઝરા આગળ ભેગા થએલા કોઈએ દીઠા નથી. જે ઠેકાણે મિઠાં અમૃત પાણીનો ઝરો હોય ત્યાંજ મનુષ્ય, પંખેરાં, કે કીડી સર્વ કોઈ એકઠાં થાય છે. પૈસા છે તે જીંદગીની સગવડને માટે છે, જીંદગી કાંઈ પૈસાની સવડ માટે નથી. હે! નરીબ-દાર કોણ? અને કમનશીબ કોણ? જે માણસ વાવરે છે ને વાવે છે તે નરીબ-દાર. જે માણસ મરી જાય છે, ને પાછળ દલ્લો મૂકી જાય છે તેને કમનશીબ સમજવો. ઢગલો કર્યો જા, પૈસાનો કોટ બનાવ્યો જા, પછી છોને ત્હારી આસ-પાસનાઓ ભૂખે મરીને ટવળતાં હોયને! પણ હે શુભામ! તું એટલું તો ન ભૂલીશ, કે ત્હારી કબર ત્હારાથીજ ભરાશે, ત્હારા પૈસાથી કાંઈ ભરાવાની નથી. કબરમાં ત્યારે તું શું લઈ જશે? ખાખ રાખ થઈ રહેલાં ફાટાં તુટાં કપડાં ને કફન. ત્હારા બાગ બગીચા અને રાયચિલાં તને મરતી વખતે ભુલી જવાનાં, અને ત્હારી હબરો એકર

જમીનમાંથી માત્ર ત્હારાં કદ જેટલી લાંબાઈની જગ્યાજ ત્હારે માટે તો એલાહીદી કાઢવાની છે. પૈસાદાર કંજુશ! તું તો ગરીબ કરતાંએ વધારે ગરીબ છે. તું તો મહેલ ઉભો કરે છે, ને શહેરનો નાશ કરે છે. આ બ્રહ્માંડમાં જેટલી વસ્તુ છે તે સર્વ વસ્તુઓ એક તુષ્ણાતુર મનુષ્યની અદ્ય તુષ્ણાને પણ જરાએ પૂર્ણ કરી શકતી નથી. ગોડીનો, જેને લોકો ગ્રીપરના નામે ઓળખતા હતા, તે એક ફ્રેન્ચ પાદરી હતો, જેની પાસે પુષ્કળ પૈસો હતો, પણ તે જીવસે ખાતોએ નહીં, તેમ ગરીબોમાં પૈ પણ સખાવત નોતો કરતો. લોકો તેને બહુએ સમજાવતાં, પણ બસ તે કંજુશ પેટે પાટો બાંધીને પણ પૈસોજ જમા કરતો. આ લલાં આદમીના દીલમાં એમજ ચોટી ગયું હતું, કે મ્હારાં આ વતન રીહમ્સ શહેરમાં જ્યારે ત્યારે પાણીની ટીપણી પડ્યા કરે છે, ને લોકો તરસે માર્યા જાય છે, માટે મોટું વોટર વર્ક્સ બાંધું. આખરે તેણે પોતાની પાઈએ પાઈ પાણીના બાંધકામ માટે આપી દીધી, અને બોલ્યો કે; “હું જો ગરીબોમાં પૈસા વહેંચી આપત, તો ગરીબોના ખીસાં ખીજેજ દહાડે ખાલી જણાત, પરંતુ હવે તેમના દીલ અમૃતથી હંમેશાં તર રહેશે!” મરહુમ શેઠ નવરોજી વહાડયાએ પણ કરકસરથી લેગી કરેલી દોલત—૧ કરોડની દોલત—એવાંજ ઉમદા ધોરણે પોતાના મરણ બાદ અર્પણ થવા દીધી છે. પ્રભુના નામ ઉપર બસ આપ-આપ કર!

હું ભજન કરીશ હરિનું સદા સુખે, આ સંસાર આગ સમ લાગે;
મિથ્યાં ક્રાંદાં મારી હારી.—ભજન.

જીંદગી જોગવાની જીકિતને સાડ પૈસા તો જોઈએ, પરંતુ તેની પણ હદ ઠરાવેલી છે. તે પેદા કરવાની પણ હદ છે. પૈસા વગરનો માણસ તો પાંખ વિનાના પક્ષી જેવો, સુકાન વિનાના વહાણ જેવો છે. ખીસા ખાલી એ તો ભારેમાં ભારે ક હુવા છે, તોએ ત્હારી આજી ધજતના લોગે પૈસો નહીં મેળવ. પૈસાને હલકો પણ ગણવો નહીં, તેમ ભારી પણ માનવો નહીં. પ્રમાણિક મહેનતથી મળેલી દોલત તે લક્ષ્મી છે, તેના તો પગ ઉપર માથું મુકીને તેની પુજા કર્યે, તેને ધિક્કાર્યે નહીં. પણ અપ્રમાણિકપણે આપતી મળેલી દોલત તો કાંકરા છે. કાંકરાની માફક તે વેર વિખેર થઈ જશે. પૈસો સેવક લેખે સારો છે, શેઠ લેખે માઠો છે. માટે આલોક પરલોકને તે અર્પણ કરી દે. આ સાદું તને ગેરલાલ નહીં કરશે. હે લોભ્યા કંજુશ! બધાંઓ તને પૈસાદાર કહે છે, પણ હું તો તને ગરીબ કંજાજાજ કહું છું. કેમકે ત્હારો ખજાનો પણ ત્હારાથી ઉપયોગમાં લેવાતો નથી. તે તો ત્હારી પુકે આવનાશ વારસોનો છે, અને તેના ઉપર તેમની માલકી હોવાથી તેમની રજા વગર તું ખાઈ શકતોજ નથી. જા-જા-કંજુશ! ગમે તો ઉત્તરથી દક્ષિણ લટક, અને પૈસો લેગો કરીને મરતી વખતે એટલુંજ બોલાવી જા, કે “આહા! પેલાં કંજુશે જીવસે ખાધું નહીં, ને કેવો મોટો વારસો વારસોને

આપી ગયો !” આટલું બોલાયે એટલે ત્હારી હળદર ફીટીને અવર આવશે !
 બ-મુખે-બ-આ ધરતી ઉપર ભાર કરવા તું પાછો ફરીશ નહીં.
 ફીલમુદ્ર બાથોને એકવાર એક કંભુશને ટોંચો માર્યો, કે ત્હારી દોલત કાંઈ
 ત્હારા કલાસરની ને કહેણસરની કે કબજામાં રહેનારી નથી, પરંતુ તું જ ત્હારી
 દોલતના કબજામાં છે. પૈસે મળેલાં જીવાનીનાં મુખોને લઇને કરેલાં પાપો
 ઘડખણમાં તોળા કરાવીને બાજ સિકકે પાછાં આપી દેવા તૈયાર થાય, તે પ્રસંગે
 તું દુઃખોમાં એવો તો વિટલાઈ જશે, કે ત્હારો પશ્ચાતાપ મોટો થઈ પડશે.
 કહેવત છે કે ; અશક્તિમાન મૈત્રે સાધુઃ જ્યારે અંગમાં તાકાત રહી નહીં ત્યારેજ
 તું સાધુ થવાની ઇચ્છા કરશે.

સરે મુએ દેલત સુરીદ ન શુદ;

હીય મૂઈ બર તનત શીહા નમાન્દ.

અધ હસન તોમે આં જમા કરદી;

કે તુરા તાકતે યુનાહ નમાન્દ.

ઓ ભાઈ ત્હારાં શરીર ઉપરનો કોઈ પણ નિમાળો ભેડે કાળો રહેવા
 પામ્યો નથી, તોય ત્હાડું અંતઃકરણ તો હજીએ એક અણિભાર પણ ચોખ્ખું
 ધોતું થઈ શક્યું નથી. આજે હવે હે અમીર હસન ! તેં હમણા જ્યારે પશ્ચાતાપ
 કરવા માંડ્યો છે, તે તો ત્હારાંમાં પાપ કરવાની શક્તિ હવે રહી નથી તેથીજ તું
 પશ્ચાતાપ કરે છે. હે ભાઈ ! એકજ દરદ એવું છે, કે જે કંભુશને કદિએ લાગુ
 પડતું નથી, અને તેનો પ્રાણ લેતું નથી. અને તે હર્ષ “લીલ મોટું થઈ આવવાતું”
 છે. હે બંદાલા ! પારકે ઘેર રહેવા કરતાં જંગલમાં રહેવું તે સાડું; અત્યંત
 નઠારી બાયડીવાળા ગૃહસ્થાશ્રમના કરતાં તો ત્યાગી રહેવું સાડું; અને છતે
 પૈસે હિજિરતા દેખવી તેના કરતાં તો મરી જવું સાડું.

કોઈ એક પ્રવાસી બ્રાહ્મણ પોતાના ઉલોગાર્થે ખીબ દેશાવર ખાતે
 જતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં થાકી ગયો અને લગભગ સંધ્યાકાળનો સમય પણ
 થવા આવેલો તેથી એક ગામના સરોવરના તટ ઉપર જઈને બેઠો. એટલામાં
 તેની પાસે તે ગામનો રહેવાસી એક ખીબે બ્રાહ્મણ જઈને ઉભો રહ્યો. તેને
 પેલા પ્રવાસી બ્રાહ્મણે નિચે પ્રમાણે પ્રશ્ન પુછ્યા.

પ્રશ્ન—વિમાલિજ્જગરેમહાન્કથયતાં ?—હે બ્રાહ્મણ ! આ નમરીમાં કોઈ મોટો છે ?

ઉત્તર—તોલ્લુમાળાંગણ :—તાડનાં વૃક્ષ સર્વથી મોટાં છે.

પ્રશ્ન—કાવાતા ?—અહિંયાં કોઈ દાતા છે ?

ઉત્તર—રનકોદ્દશાતિવસનપ્રાતર્પૂર્ણિસ્વાનિશિ—ધોખી છે, કેમકે તે પ્રાતઃકાળે વરનો
 લઈ જાય છે અને સંધ્યાળે ધોઈને પાછાં ઘેર આવીને આપી જાય છે.

પ્રશ્ન—કોવલ્લ:—અહિયાં કોઈ દક્ષ છે ?

ઉત્તર—પરદારવિત્તહરણેસર્વોપદક્ષોજન:—ખીખની સ્ત્રી અને પારકા દ્રવ્યનું હરણ કરવામાં સર્વે દક્ષ છે.

પ્રશ્ન—કસ્માજ્જીવસિદ્ધેસલે ?—હે મિત્ર ! ત્યારે અહિયાં તું શી રીતે જીવી શકે છે ?

ઉત્તર—વિષકમિન્યાયેનજીવામ્યહં—જેમ રીતે વિપથી ઉત્પન્ન થએલો કીડો વિષમાં જીવે છે તેવી રીતે આ ઠેકાણે હું રહીને ગુજરાને કરું છું.

હે બ્રાહ્મણ ! આ નગરમાં કોઈ મોટો છે ? હા. તાડનાં વૃક્ષ સર્વથી મોટાં છે. અહિયાં કોઈ દાતા છે ? હા. ધોખી છે, કેમકે તે પ્રાતઃકાળે વસ્ત્રો લઇ જાય છે અને સંધ્યાકાળે ધોઇને પાછાં થેર બેઠાં આવીને આપી જાય છે. કોઈ દક્ષ છે ? હા. ખીખની સ્ત્રી અને પારકા દ્રવ્યનું હરણ કરવામાં સર્વે જણા દક્ષ છે. ત્યારે હે મિત્ર ! અહિયાં તું શી રીતે જીવી શકે છે ? જવાબ દીધો કે; જેવી રીતે વિપથી ઉત્પન્ન થએલો કીડો વિષમાં જીવે છે, તેવી રીતે આ ઠેકાણે રહીને મહાઈ ગુજરાન ચલાવું છું. આ પ્રકારની બ્રાહ્મણના સુખની હકિકત સાંભળી તે પ્રવાસી બ્રાહ્મણે પોતાના મનથી, આ કૃષ્ણ નગરમાં મહાઈ ગુજરાન ચલાવવાનું નથી, એમ ઠરાવ કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. કૃપણ, લોભી કંજુશો ઢગના ઢગ એકઠા કરે છે, તોએ તે ઢગલા તો “લાવ—લાવ” કર્યા કરતા હોવાથી હંમેશાં તે લોભી નિસાસા મારીનેજ દહાડા પૂરા કરે છે. તેનો સુદ્રાલેખ એજ છે, કે “સોનું મેળવવું ને સાચવવું.” પરંતુ તે નીચ કંજુશ, ભરપૂર ભંડાર છતાં ભૂમે મરે છે, પોતાના ધનના ઢગલા ઉપર સેવન બેસીને ચિંતા કર્યા કરે છે, અને હજી વધારે મળે તેની પીડાકારીમાં પીડા પામે છે. નાપુશીમાં તે બળાપો ને અંતાપ કરતોજ બેસે છે, અને પોતાને હંમેશાં ગરીબ માને છે. પૈસાનો છંદ, તેમજ ખીખ કોઈ પણ વિષય રસના લોભને તજવા શિવાય તમારું દુઃખ તો ટળવાનું નથી. ધ્યાન મૈથુન, કરજ, ગર્ભ ધારણ, પ્રજુતા, કૃપણતા, બળની મિત્રતા, અને બદ પહરેઝી અથવા કુપથ્ય, આ સર્વ પહેલાં તો આનંદ આપે છે, પરંતુ પરિણામે મહા દુઃખદાયક થઈ પડે છે; અને મોતનો દેખાવ પણ એ સર્વને ભારે બિવાડનારો, બુલવનારો, ને લખલખાં ભરાવે એવો લાગે છે.

વિપય વાત મમ માત તજને, કૃષ્ણ બળન તું કરવા દે;

ધર્મ જિત્યે ધરણી ધરનું, ધ્યાન ધૃતીથી ધરવા દે;

અધ્રમેષણને અલગ રાખી, ભંડાર ભકિતના ભરવા દે;

નરવર નામનું નામ મળ્યું છે, તો ભવસાગર તરવા દે;

નાસર્વત નર નાન છાડીને, અક્ષય કરને વરવા દે.—વિષય.

આત્મ પુરાણ આ વાતને એવી રીતે સાબિત કરે છે કે; ગર્ભથી માંડીને વૃષ્ટાવસ્થા સુધીના સંસારમાં જે સંકટો ને કષ્ટો પડે છે, તેના કરતાં

પણ એ વા જીવોને મરણ સમયે વધારે કંપ પડે છે. શરીર શીથિલ થઈ જાય છે, ઈંદ્રિયોના દેવતાઓ ઉડી જાય છે, અને પેલો જીવ માયાના પાશથી બંધાયેલો ઘડીકમાં સંસારતરફ જોઈને તે તરફ ધસે છે, અને ઘડી એકમાં કાળના પાસ લઈ ઉભેલા યમના હુતોને જોઈ તથા પોતાનાં હૃદ્ય કર્મોના વિચાર કરી, થરથર કુણ જાય છે. માતા, પિતા, બંધુ, સ્ત્રી, પુત્ર અને સંબંધીઓની સામું તે દીન વદને અને ચકળ વકળ થતાં નેત્રે જીએ છે. પરંતુ કાળ યમ ભગવાનના પાશમાં સપડાયેલો તે કોઈથી પણ છોડાવી શકાતો નથી. મરણ શરણે પડેલા જીવને જે દુઃખ પડે છે તે અવર્ણનિય છે. તપેલાં તેલમાં પડતાં જેવું જીવતાંને દુઃખ થાય તેવું દુઃખ મરણ સમે પાપીને થાય છે. નરકનાં દુઃખથી પણ વધારે દુઃખ મરણ કાળે થાય છે. પાપીનો જીવ આવાં દુઃખોની પરંપરાને લીધે, કવચિત મૂર્છા પામે છે, ને કવચીત ભાનમાં આવે છે, અને કવચીત યમના હુતોનાં દર્શનથી ત્રાસીને ગભરાઈ જવા છતાં પણ વાણીથી પોતાનાં દુઃખનો પોકાર પાડી શકતો નથી; માત્ર આંખોમાંથી ગરગર અશ્રુઓની ધારાઓનેજ પાડી શકે છે, અથવા કવચિત યમહુતના ભયંકર કાળ દડને જોઈ ત્રાસ પામેલો જીવ મળમૂત્રનો ત્યાગ કરી દે છે. કાળા અને વિકાળ મૂખના જમ હુતોને હાથમાં પાસ લઈ પોતાને લેવા આવેલા જોતાંજ નિર્બળ થયેલો જીવ મુખમાંથી ફીણનું વમન કરવા માંડે છે, મળોનો ત્યાગ કરે છે, અને સરણને માટે આમ તેમ દ્રષ્ટિ ફેંકે છે; પરંતુ કોઈ તેને સહાય થઈ શકતું નથી. યમના હુતો તેને બાંધી રૂંધીને લઈ જતાં કહે છે કે, “હે પાપી જીવ! તને શિકકાર છે; કારણ કે મનુષ્યના જેવો ઉત્તમ દેહ પામવા છતાં પણ તેં ચોરાસીના ફેરામાંથી ચુકત કરનાર ભક્તિ કે આત્મજ્ઞાન સંપાદન કર્યું નહિ. આ મારો મિત્ર, આ મારો શત્રુ, અને આ ઉદાસીન એવી ભેદ દષ્ટિરાખી હે જીવ! તેં પોતેજ તારા પગ ઉપર કુહાડો મારેલો છે, તો હવે શા માટે ભય પામે છે? જે અનાત્મ દેહમાં તેં આત્મબુદ્ધિ કરી હતી, તે દેહ તો તારા માત પીતાનાં મળ મૂત્રથી ઉત્પન્ન થયેલો હતો, જેમાં મળ મૂત્રનો સંચય હતો, એવા દેહને તેં તારા માન્યો હતો. જે આપણું ન હોય તેમાં આત્મબુદ્ધિ કરવાથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે, તેમ તને થયું; કારણકે દેહમાં તેં મહારાપણની મમતા કરી હતી. શરીરનું તો સો વર્ષ સુધી સેવન કરવા છતાં પણ તે મનુષ્યનું થતું નથી, માટે તેને કૃતઘ્ની કહેલું છે. “કબર ઉપરના લેખો”માં એક જીવાન બાળકની ઘોર પર લખાયેલો નીચેલો બોધક લેખ આપવામાં આવ્યો છે કે:—

“Who plucked this flower?”

The master plucked it;

The Gardner held his peace.”

આ સંસારના બગીચામાં પોતાને પેટે પડેલાં બચ્ચાંઓનું રક્ષણ કરનાર માળીએ જ્યારે જોયું, કે પોતાના પેટનું એક પુલ જેવું બચ્ચું મરણના સીતળ હાથે કુમળાઇ ગયું છે, ત્યારે તે અનણ્યપણે, યકીન વગરના દિલે, સવાલ કરે છે કે, “કોણે આ પુલ તોડ્યું ?” જવાબ મળે છે કે, “વળી કોણે ? બગીચાના મીનોઈ માલિકે !” આ ઠંડા જવાબથી પેલો માળી એકદમ સંતુરિત પડીને તુર્તજ મીનોઈ માલિકની મરજીને આધીન થઇ જાય છે. તેમજ હે બહલા ! ત્યારે પણ

“જન્મ સુણીને નહિ હરખાવું, દેહ પડે નહિ દિલગિર થાવું;
કલેશ ધણો શા માટે કરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું !
કોઇ મુઆ ફાગળીઆ લકી, કોઇ મુઆ નળખંધે નકી;
પડ્યું કેઈનું તો છાપરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું !
પુત્રાદિક છે પ્રભુનો માલ, સોપે ત્યાં સુધી સંભાળ;
દે કહેતાં શિદ દિલમાં ડરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું !
કોઇ મુઆ પાણીમાં પડી, આવી અનણી એવી ધડી;
અરે અધિક હું શું ઉચરે ? મોડું વહેલું મરવું ખરું.
મોટા નાનાનો નહિ મેળ, ખલક ખુદાનો એવો ખેલ;
ધ્યાન વિષે વીચારી ધરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું !
ઝાડે પંખી ભેગાં થાય, જ્યાં ત્યાં તે જૂદાં પડિ જાય;
જેવા મળિયા જન જતર. મોડું વહેલું મરવું ખરું !”

એટલા માટેજ વ્યાસ ભગવાન તો જીવને સંખોધીને કહે છે કે:—

सर्वाणामपि धानस्य कृतमस्य विनाशिनः शरीरं कृपाया कृतमूढाः पापानि कुर्वन्ति इति॥
નર્ક અને મળમૂત્રાદિક સર્વ અપવિત્ર વસ્તુઓના સ્વરૂપ જેવાં કૃતદ્ધન અને વિનાશી શરીરને માટે હે મુઠ જીવો ! શા માટે તમે પાપ કર્મો કરો છો ? હે પાપી જીવો ! એ અનિત્ય શરીરના ભોગોને માટે તમે અનેક પાપ કર્મ કર્યા છતાં સાફ કૃત્ય તો કંઈજ કર્યું નહિ, માટે તમારે તમારા પાપોનું ફળ અવશ્ય ભોગવવુંજ પડશે. યમદૂતો જીવને લઈ ગયા પછી તે પાપી પુરૂષના શરીરને તેનાં સંખોધીઓ બાળીને ખાખ કરી નાંખે છે, થોડા દિવસ તેનો શોક કરી પોત પોતાનાં કામોમાં પ્રવૃત થાય છે, તથા તેને વિસરી પણ જાય છે. પેલો જીવ યમ-રાજને ત્યાં ગયા પછી તેના કર્મ પ્રમાણે ફળ મેળવીને સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે, અને વળી પાછો મેઘની દ્વારાએ પૃથ્વી ઉપર આવી કર્માનુસાર જન્મને પામે છે. વળી પાછું બધું ભૂલીજ નહ, તે તેના કર્મોમાં પાછો પ્રવૃત થાય છે, અને વળી પાછો મૃત્યુને પામે છે. આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન થાય નહિ ત્યાં સુધી જીવ વારંવાર જન્મધર્યા કરે; અને જેમ સૂર્ય, ચંદ્ર, રવિ, સોમ ઇત્યાદિક વારાનાં ચક્રમાં ફરતાં પાર પામતા નથી, તેમ જીવ પણ જન્મ અને મૃત્યુની પરંપરા

માંથી મુક્ત થતોજ નથી; તેમજ દુઃખતર એવા સંસાર સાગરનો પાર પામી શકતો નથી. સાત્વિકી પ્રભાઓએ આ રીતે મનુષ્ય લોક અને શરીર કથામાં કેટલું દુઃખ છે તેની મધુના કરી પોતાના મનને એ વખતમાંથી દૂર કરવા અને વૈરાગ્ય તરફ વૃત્તિને વાળવા સારૂ, શરીરાદિકમાં સઘળી વાતે દોષ છે એવી કઠ મતિ કરવા માંડી જેથી, સાત્વિકી પ્રભાઓને અનાત્મ વસ્તુમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તેઓ તદનંતર આત્મજ્ઞાનને માટે અધિકારી થઈ તત્સંબંધી શ્રવણ, મનન કરવા લાગી. આ તો આત્મજ્ઞાનની દ્રષ્ટિએ સમજાવ્યું, પણ વળી ખીલે જ્ઞાની લેખક પોતેજ પૂછે છે ને પોતેજ નીચે મુજબ સમજાવે છે કે;

હવે મોત કેમ આવે છે, અથવા એક જીવ મરી જાય એવો જીવતાં શરીરમાં તુર્તજ શો ખનાવ બને છે, તે વિષે વિદ્યા શું શિખવે છે? આપણા શરીરમાં રચના અથવા પદ્ધતિના બે મોટા ઠાઠ કરેલા છે. એક જેને જ્ઞાનતંતુનો ઠાઠ કહે છે, તે છે; અને ખીલે પાચણ ક્રિયા તથા ખીલ જુદા જુદા અવયવોની ક્રિયાનો ઠાઠ છે. જ્ઞાનતંતુના ઠાઠમાં સઘળું લેખનું રાજ્ય ચાલે છે, કે જે લેખમાંથી નિકળેલી નસો આખાં શરીરમાં પ્રેરી વળી લેખને જ્ઞાન પહોંચાડે છે. બહાલા! તમે જાણો છો, કે મોત બે પ્રકારે થાય છે. એક તો અકસ્માતથી, અને ખીલું રોગથી. પહેલું એટલે અકસ્માતથી થતું મોત બહુમ છે, તે જખરક-સ્તીભરેલું મોત છે. એટલે જ્ઞાનતંતુની નસોને ગોઠો લાગવાથી દિલ ચાલતું બંધ પડી જાય છે, અને જીવ શક્તિઓ ધીમે ધીમે અથવા કોઈવાર એકદમ બંધ પડે છે. ખીલું યાને રોગથી થતાં મોતની સમજ વિદ્યા એમ આપે છે, કે લોહીના ફરવામાં હરકત થવાથી તે મોત નિપજે છે. લોહીની રગોમાં ધોરી નસોનું લાલ લોહી ફરવાને બદલે જ્યારે કાળું, મેલું, અને ઝેરી લોહી ફરે છે, ત્યારે આ ખીલ પ્રકારનું મોત થાય છે. પહેલું synoop અથવા “ બેશુષ્ણિતું મોત ” કહેવાય છે, અને ખીલું “ asphyxia ” અથવા દમ બંધ થઈ જવાનું મોત, એ નામથી ઓળખાય છે. પહેલી બાતનું મોત તાબડતોબ અને તડ ને ફડ આવે છે; પણ ખીલ ક્રીસમનું મોત જે લાંબા રોમ વિકારથી થાય છે, તે ધીમું રિખાવતું મોત છે. ચહેરાનું કરમાઈ જવું, આંખોનો ફીકાસ, ફાટેલી આંખો, અને શુંગળાઈ જતો તથા ઘોંગાટ કરતો દમ અને ધરટલો એ સઘળી હેરાનગતિઓ ખીલ પ્રકારનાં મોતમાં થાય છે.

વળી મોતની વખતે શરીર મરી જાય છે, ત્યારે સઘળા અંગ ભાગો એકજ વખતે સાથે સાથે મરતા નથી. મોત સર્વ અંગભાગને સામટા મારતું નથી. શરીરનો કોઈ ભાગ પહેલાં, તો કોઈ ભાગ પછી, એમ હેરફેર વખતે મરે છે. તેમાં ફેફસું પોતાનું કામ બંધ કરવામાં સર્વથી છેલ્લું હોય છે. ફેફસું જે દમને ચલાવે છે, તે બધાંથી છેલ્લું મરે છે; એટલે દમ છેક છેવટે બંધ

થાય છે. જેમ જેમ મોત પાસે આવે છે, તેમ તેમ ફેફસાં ઉપર વધારે ને વધારે ઝાંઝો પડતો જાય છે; હવા લેવાની ફેફસાં માંહેલી ખારીક નળીઓમાં એક બીજાની પ્રવાહ ભરાય છે, જેથી તેમાં હવા ઘણી કઠણાઈથી દાખલ થાય છે. ખડારની હવા અને તે અંદરના પ્રવાહ વચ્ચે ભેરાવર અથડા અથડી ચાલે છે, અને એ રીતે ઘરટલો ચાલવાનો જે ઘોંઘાટ કરતો અવાજ સંભળાય છે, તે આ અથડાઅથડીનો અવાજ છે, જેથી ફેફસાંમાં જતી હવા લોહી સાફ કરવાને અશક્ત થઈ પડે છે, અને લોહી મેલું ને મેલું જ રહી જાય છે. સાફ થયા વગરનો તે પ્રવાહ “હાર્ટ” અથવા દિલમાં વહે છે, કે જ્યાંથી શરીરના સઘળા ભાગોમાં તે ફરી વળે છે. લેબાં ઉપર પણ તેજ ગઈલો પ્રવાહ જ્યારે જાય છે, ત્યારે લેબાં પોતાની શક્તિ ખોઈને મંદ થઈ જાય છે. એ મંદ અસર તળે લેબાં ઉંઘમાં પડે છે, પણ હજી તે મોતની ઉંઘ નથી. જ્યાં સુધી કઠણ દમ ચાલે છે ત્યાં સુધી ખરાબ લોહીથી તે ઉંઘમાં भरતાં માણસને તરેહવાર સ્વપ્ના આવે છે, અને સ્વપ્નામાં તેને આગલું પાછલું ઘણુંક જેમ જેમ યાદ આવે છે, તેમ તેમ તે જોલવાની કેશોશ કરે છે, અને તેના હોઠ ફડફડાવ્યા કરે છે. ખેડુત મરતી વખતે લીલાં ખેત્રોને યાદ કરતો મરે છે. નેપોલિયન ખોનાપાર્ટ મરતી વખતે લડાઈના મેદાનનેજ યાદ કરી કરીને મુઓ હતો.

મોત કેમ આવે છે, તે વિષે વિદ્યાની મદદથી મળતી ઉપદેશી સમજણ સર હેનરી હાલ્ડર્ડ નામનો વિદ્વાન આપી ગયો છે. આ વખતે ડાક્ટર ખેલીના શબ્દોનો યાદ આવે છે, તેણે મોતના બિછનાઓની વ્યાગળ બેસીને જે કાંઈ અનુભવ થેળવ્યો છે, તે સર્વ અનુભવનો સાર તે એવો કહાડે છે, કે ખુદાતાલાએ માણસની એવી સરજત કરેલી છે કે, આપણુ જન્મ લેતાં જેવી બેભાન હાલતમાં આવ્યા, તેવીજ બેભાન હાલતમાં, કરી પણ જાણુ પિછાન વગર, આપણે આ દુન્યા છોડી જઈએ છિયે. એથી ઉલ્ટો, એટલે હુશિયારી અથવા શુદ્ધિ વચ્ચે મરણ પામવાનો દાખલો પચાસમાં એક પણ દાખલો, ડાક્ટર ખેલી કહે છે કે, મેં દીડો નથી. મોત એક સેવટની અને સદાની ઉંઘ છે, અને જાગૃત અવસ્થામાંથી આ ભર નિંદ્રાવસ્થામાં જતી વખતે માણસે શુદ્ધિ રાખવી નહીં, એ તેના તરફની દયાને માટે ખુદાતાલાએ નિર્માણ કીધું છે. અગર જો મરતું માણસ મરી જતી વખતે હુશિયાર રહે તો તેનાં મોતની ઘડી કેવી ઘતકી થઈ પડે તે બાંચનારે પોતેજ વિચારવાનું છે.

શાંત મોતના કેટલાક અજાયબ જેવા દાખલા સર હમફ્રી ડેવી આપે છે. ડાક્ટર કલેન નામનો વિદ્વાન મરવા મુતો ત્યારે તેણે પોતાની બાજુએ એટલા એક મિત્રના કાનમાં હલસે કહ્યું હતું કે; “હું ચાહું છું કે મ્હારામાં જોલવા કે લખવાની તાકાત રહી હોત! કેમકે ત્યારેજ મરવું એ કેવું ખુશનુમા છે તેવું

વર્ણન હું પોતેજ મુકી ગયો હોત !” ડાક્ટર જણાવે ઘડપણથી ઘણો નાતવાન થયો હતો, અને તેને છાતી પરથી લોહી પડતું હતું, તેથી તે ઘણી સાદી સુતરી કરી પરહેજ ઉપર રહેલો હતો. એક દાહડો તે પોતાનું હંમેશનું દુધ પાઉં ખાતો હતો તેટલામાં તે ખાતાં ખાતાં ઉંઘી ગયો; અને એવી તો શાંતિથી મરણ પામ્યો, કે તેના હાથમાં જે ચમચો ધરેલો હતો તે ચમચો કિંવા તેમાંનું દુધ પાઉં જરાએ ધોળાયું નહીં! એજ પ્રમાણે સર ચાર્લ્સ જલેગડન પોતાના જે જે સ દોસ્તોની સાથે કાફી પીતાં પીતાં મરી ગયો હતો. તેણે પોતાની ખુરશીમાં એવી તો શાંત ઉંઘમાં પ્રાણ મૂકી દીધો હતો, કે તેના હાથમાંનું કાફીનું કપ જેમનું તેમ રહી ગયું, અને તેમાંથી કાફીનું એક ટીપું પણ છળકાયું કે ધોળાયું નહીં હતું. ઘરડાં માણસોના મોત ઘણું કરીને શાંત હોય છે. ઘડપણ અને ઘડપણની નળળાઈથી ઘણાં મરણો થાય છે; પણ તેવાં નાતવાન ઘરડાંઓ પણ ઘણું કરીને કાંઈ રોગ અથવા દુઃખ દર્દથીજ મરે છે. ફક્ત ઘરડાં હોવાને લીધેજ મરી ગયાં એવા દાખલા જુજ ખને છે; અને જે રોગે તેમનો લોગ લીધો તે રોગ જો તેમને નહીં થયો હોત, તો હજી વધારે વર્ષ તેઓ જીવત, એમ તે ઉપરથી ઠરે છે; ફક્ત ઘડપણથી થતું મરણ એક મીઠી ઉંઘ સરખું હોય છે. એક ઘરડું માણસ સેવટની ઉંઘમાં ઉંઘી જાય તેજ ખડું કુદ્રતી મોત છે. ઉંઘમાં ઉંઘતાં (મરતાં) માણસ અને ખરેખરાં એક ઉંઘતાં માણસમાં તફાવત માત્ર થોડોજ હોય છે.

આવું કુદ્રતી મોત આવવાની ઉંમર કઈ છે? ચાહુદીઓના બાઈબલમાં લખ્યું છે કે, “માણસની સરાસરી ઉંમર ૭૦ વર્ષની છે. ખીજાંઓ હેંસી વર્ષનાં થવા પામે છે, પણ તેઓની શક્તિ એટલી તો ઘટી જાય છે, કે તેમની જીંદગી એક જાનજી અને એક દુઃખ થઈ પડે છે. તે જીંદગી જલદી પસાર થઈ જાય છે અને સઘળાં અંતમાં જઈએ છીએ.” યુરોપના ઠંડા સુલકમાં, ગરમ દેશના કરતાં, શરીરનો ઘસારો ઓછો થવાથી જીંદગી વધારે લંબાય છે, પણ તે સસ ૮૪-૮૫થી વધારે વર્ષની નથી. વિદ્વાન જીલમનએક શરિર વિષય વિષેના પોતાના અંતમાં માણસની ઘણાં ઘણી ઉંમર ૮૬ વર્ષની ઠરાવે છે. તે કહે છે કે, એ ઉંમર સુધી તેણે ઘણાંઓને જીવતાં જોયાં છે, પણ એ ઉંમર પછી જીવેલા થોડાજ છે. આ ઉત્તમ લેખ ઉપરથી સમજી શકાયે, કે આપણું આયુષ્ય અડધ છે; એટલુંજ નહીં, પણ તે અનિશ્ચિત પણ છે. આપણને ખીજી કશુંનો ભરોસોજ નથી. હેં જોરાવર! આવતી કાલે શું બનશે એની આપણને ખબર હોતીજ નથી. એટલુંજ નહીં, પણ આવતી કાલ આપણે જેખીશું કે નહીં, એની પણ આપણને ખાતરી નથી.

“ જ્યારે હુકમ હરીનો થશે, પેટ કુટે નહિ પાછો જશે;
 શિદ્ધ એનાથી ઉલટો ફરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું.
 જન્મ સાથે જ્યાં જુદા રચાય, સનમુખ રહિને સહેવા કાય;
 અકળાયાથી નહિ ઉગરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું.
 આ જગત્તા રાખે જન્મ, રાજ્ય રાજ્ય રહેલું તેમ;
 ઠીક થઈ નિર્ભય થઈ ઠરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું.
 મોટા રાજા રાણા ગયા, ધિર આંહી કાઈ નહિ થયા;
 જેણે ધન ઝાઝું વાવ્યું, મોડું વહેલું મરવું ખરું.
 પ્રારથના શ્રી પ્રભુની કરો, ધર્મ વિચારી ધીરજ ધરો;
 પામો મુખ તેથી પાંશરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું.
 આ અવસર કાપ્યો છે કાળ, બહુ માથો મોટાં ને બાળ;
 સમજી શોક સદા પર હરે, મોડું વહેલું મરવું ખરું.”

ઢોહરો.

કંઈ જન્મ્યા ને મરિ ગયા, લાખો લેખે લોક;
 દુનિયામાં દલપત કહે, તો શિદ્ધ કરિયે શોક ?”

દિલાસા પત્ર ૩૪૨ મો.

“ On fickle wings the minutes haste,
 And Fortune's favours never last. ”

SENECA.

હે સતોળિયા મુશન ! રડ નહીં; સદાબાલુની રમત એવીજ હોય છે. જગત્માં પ્રકાર પ્રકારના સદા ચાલે છે, પણ તેમાંથી ચોખ્ખે હાથે કોઈજ નિકળ્યો છે. આપધાત કરવા શેનો નિકળ્યો છે? ત્હારી પોતાની અને આપીકી પુંજ તો શુભાવી, પણ સાથે સગાં રનેહિઓને પણ તેં નાગાં કીધાં. હવે અફસોસ કરેથી શું વળે ? ગલરાઈ ના બા. કુવો તળાવ કરવા ના ઢોડ. જીવતો હશે તો કાલે પાછું મેળવશે. ત્હારી ઠોઠ બુદ્ધિ, ત્હારી કમી ગણત્રિ, અને ત્હારી જોષી ચાહદાસ્ત માટે બળાપો કરવાની જરૂર નથી. ખીબ દલાલો હુશિયાર, ગણત્રિ બાજ, અંચળ મનશકિતવાળા, ને તુંજ કાં આવો ડફાળ રહ્યો, એવો બળાપો કરીશ ના. એક લલાં આદમીની લકમી, પુંજ, દોલત કુફકે ને બુસકે વધે છે. નશીબ દેવીની ચાલ બહુજ ઝડપી છે. એક દહાડામાં શાહ તેજ બનાવે છે, ને ફાવે તો ઝડપથી ફેફીર પણ તેજ બનાવી શકે છે.

લેખો કોન મીટે જાકો આંક પુરે ! .

કાટી ઉપાય કરતે ના મીટે, દુઃખ સુખ જાકે કરમમેં લીખે,
મેં અખળ કણુ ન ચેતીઓ, જીન ટીપે મોતી સાગર બરે—લેખો કોન.

ગાંધર્ધ બાધે મરમ ન બુજે, કોન જાણે જોટે ખરે,

કહત કખીર સંસાર સખ લાલચ, જીવમેં લગે સખ કામ બીગરે—લેખો કોન.

લક્ષ્મીદેવી અણધારેલા મળી ગયેલા દલ્લાનાં પગલાંમાં એકદમ ગરી બાઈનું પગલું મુકી દે છે. નશીબનું ચક્રકર ચાલુ ગોળ ફરિયાજ કરે છે, અને કોઈ પણ એમ નહીં કહેશે, કે આજે હું તે ચક્રના મથાળેજ ઉભો રહીશ. નશીબદેવી આજે સુશન ! તને ભર્યોપૂર્યો તંદોરસ્ત રાખશે, ને કાલે કાયલી કરી દેશે. પણ તે દેવીનો ઉદ્દોગ અને કાળજીથી તું ચોટલો પકડજે હો; જો તેથી જરાએ બીધો તો તે તને ત્રાપ માર્યા વગર નહીં રહેશે. આવતી વહુ, ઠરેલી લક્ષ્મી ને જોસતો રાજ વખણાયાં તો વખણાયાં. દુન્યાંદારીમાં કાળજી ન રાખ્યાથી, નહીં તેવાં દુઃખો પેદા પડે છે. ઘણી કિંમતી જીંદગીનો અજાનપણા અને બીન કાળજીથીજ નાશ થયો છે. ભવિષ્યમાં ઉંચી આશા આપનારા ઘણા મહાન નરોના કવજતે જે મરણ નિપજ્યાં છે, તે દુન્યાંદારીની સાધારણ કાળજી નહીં રાખવાનાજ પરિણામ છે. તન, મન, અને ધનની કાળજીપૂર્વક રક્ષા કીધા વિનાજ તેનો જલ્દી અંત આવે છે. મહાન ગાયનકારોનોજ દાખલો જૂઓ. પર્ગલેસી ૨૬ વરસની વયે મુઓ; તે શરીરની બેદરકારીનેજ લીધે. સ્કુબર્ટ ૩૧ વરસની ઉમ્મરે, મોઝાર્ટ ૩૫ વરસની ભર જીવાંનીમાં, પરસેલ ૩૭ વરસની ઉમ્મરે, ને મેન્ડેલ્સોન ૩૮ વરસની વયે ગુજર્યા, ને ગાયનની દુન્યાને તેથી જે જોટ ગર્ધ, તે તેઓએ તંદોરસ્તીની બેપરવાઈ વાપરવાથીજ. પોતાનું કામ પૂરું કરીને વિવેકાનંદ, રામતિર્થ, શંકાચાર્ય, એઓ મન ઉપરના બોળથી અનુક્રમે ૪૦-૩૩ અને ૩૨ વરસની વયે મરણ પામ્યા. અને ધનની-કાળજી નહીં રાખવાથી કેને કેવાં દુઃખો પડ્યાં છે, તેના તો અસંખ્ય દાખ-લઓ આપ્યા છે, ને હવે પછી ઘણા આપીશ. ટુંકામાં, હે સુશન ! ત્યારે જાણવુંજ જોઈએ, કે દુનિયાના લોકો તવંજરીને દોલતના વધારામાં સમજે છે, પણ તે તો સંતોષમાંજ છે. એ વીશે નજીરે કહ્યું છે કે

જો ફખરમેં પુરે હએ, વોહ હર હાલમેં ખુશ હએ,
હર કામમેં હર દામમેં; હર જલ્લમેં ખુશ હએ,
મર માલ દિયા યારને, તો માલમેં ખુશ હએ,
બેઝર નો કિયા તો ઉલી એહવાલમેં ખુશ હએ,
ઇફલાસમેં ઇદ્દિમારમેં ઇક્યાલમેં ખુશ હએ,
ફરે હએ ગોહી મર્દ જો, હર હાલમેં ખુશ હએ.

હે સુશન ! તેં નહીં કરવાના કામ કરી ધન હોલત યુમાવી. નિંદવા યોગ્ય કર્મ કર્યા પછી પરતાનો કરનાર મનુષ્યને પાછળથી જેવી બુધ્ધિ સુઝ પડે છે, તેવી બુદ્ધિ જો પ્રથમથીજ થતી હોય, તો કોનો ઉદય ન થાય ? સદા બદાની ખરાબીનાં દુઃખ બાધ્યા છતાં તું કીચલમાં પડ્યો, હવે અફસોસ શા કામનો ? હવે ચોંકીને ચાલ, દહાડો પાછો ફરતાં વાર નહીં લાગશે.

અસત્ય આદમી સત્યની વાત શું બાણે ? ખુદા વગરનો ખુદાને કેમ બાણે ? મૂર્ખ ડહાપણની, અને બેઇમાન ઇમાનની વાત શું બાણે ? તેઓ પોતાને ખરા સમજતા હોય, તોષણ તેઓ ખોટા રહે છે. કારણ કે, તેઓ ખીબાઓને ઠગાયલાં, વહેમાયલાં સમજે છે, જ્યારે તેઓ પોતેજ ઠગખાજ માયાને બાઝીરહેલાં હોય છે. અદેખાઈ, અંટસ, ધર્માધ્યપણું, અને વહેમ એ ગોચારંગેલા કાચો છે, કે જે મારફતે તેઓ જીતે છે, જેથી તેઓ સર્વ ચીજને તે રંગોથી રંગાયત્રી જીતે છે.

સુરદાસ નામનો એક વાણિયો પાદશાહનો પ્રધાન હતો, અને જોકે તેનું નામ સુરદાસ હતું, પણ તે આંખે આંધળો નહોતો. એક વાર પાદશાહે તેને ખંડણી ઉધરાવવા સાડ પરદેશ મોકલ્યો, અને ત્યાં તેણે બધો પૈસો એકઠો કર્યો. અને પછી તેણે વિચાર કર્યો કે, આ પૈસો મ્હારે પાદશાહને ત્યાં મોકલવો તેના કરતાં શ્રીનાથજી ઠાકોરને ત્યાં લોગ ધરાવવાના કામમાં તે વાપરવો, તે વધારે સાડ છે. એમ વિચારી તેણે તે દ્રવ્યથી ગોળનાં ગાડાં ભરાવીને ત્યાંથી શ્રીનાથજી મોકલી દીધાં, અને પછી ત્યાં રહે રહે તેણે ઠાકોરજીને વિનંતી કરી, કે હે મહારાજ ! તમે આ ગોળના માલપુવા કરાવી લોગ લેજો ! પછી તે ગાડાં મધ રાત્રે શ્રીનાથજીના મંદીર આગળ આવી પહોંચ્યાં; અને ગાડીવાનોએ ત્યાંના મહંતને તે વખતે સુતેલા જગાડ્યા, અને તેમને કહ્યું કે, સુરદાસે ઠાકોરજીને માલપુવાનો લોગ લગાવવા સાડ ગોળનાં ગાડાં મોકલ્યાં છે તે લ્યો. ત્યારે મહંતે કહ્યું કે, અત્યારે તો અડધી રાત ગમ્મ છે, અને ઠાકોરજી ઉઘી ગયા છે; તેથી માલપુવાનો લોગ સવારે ધરાવીશું, માટે તમે સવારે તે લાવજો. એટલે ઠાકોરજીએ મંદીરમાંથી અવાજ આપ્યો કે, “હું તો હજી જાગ્યું છું, અને મ્હારે તો અત્યારેજ માલપુવા ખાવા છે, માટે તમે મને અત્યારેજ માલપુવા કરી આપો !” એ પ્રમાણે ઠાકોરજીએ પોતાના ભક્તનો પ્રેમ જોઈને અડધી રાત્રે માલપુવા કરાવરાવીને લોગ લીધો. સુરદાસે એકવાર પાદશાહને ચીઠ્ઠી લખી મોકલી કે, “હું તો અહિં સંત લોકોની રક્ષા કરું છું અને ભક્તિ કરું છું.” એટલે તે ચીઠ્ઠી કોઈ એક સાધુએ વાંચતાં સાંભળી લીધી. તે ઉપરથી તે સાધુ સુરદાસની પરિક્ષા લેવાને માટે સુરદાસ પાસે ગયો. સુરદાસ તે વખતે ઠાકોરનાં મંદીર આગળ બેઠા હતા

લાગ્યો. ત્યારે સુરદાસે તેને કહ્યું કે, “ઠાકોરનાં મંદીરમાં જોડા સાથે લેઈને જવું યોગ્ય નથી, માટે જો તમને જોડા ચોરી જવાની ધાસ્તી રહેતી હોય, તો તમે દર્શન કરી આવો ત્યાં સુધી હું તમારા જોડા જોતો રહીશ.” એમ કહી તેમણે તેના જોડા પોતાના હાથમાં, તે પાછો આવ્યો ત્યાં સુધી, પકડી રાખ્યા. એટલે તેમની સચ્ચાઈ જોઈને તો સાધુ તેમને પગે પડ્યો અને તેમના પગ ઘોઈ પાણી પીધું. પાદશાહને કાને વાત આવી કે, સુરદાસે તો ખંડણી ઉઘરાવીને સાધુઓને ખવરાવી દીધી. એટલે તે ઉપરથી તેણે સુરદાસને પકડી લાવવા લશ્કર મોકલ્યું. એટલે સુરદાસે દ્રવ્યને બદલે પથરાની ગુણો ભરી, અને તેણે બાદશાહને એક ચીટી લખી કે, “હે પૃથ્વીપતિ ! મેં તમારું બધું ધન સાધુઓને ખવરાવી દીધું છે, અને તેથી મહારી પાસે હવે કંઈ બાકી રહ્યું નથી; જેથી મેં આ ગુણોમાં પથરા ભરીને મોકલ્યા છે; અને હવે હું અંદીથી નાશી જઈ છું.” એમ લખીને ચીટી એક પેટીમાં મુકીને તે લશ્કરની વચ્ચેમાંથી રાતો રાત નાશી ગયા. એટલે લશ્કર તે ગુણો લઈને પાદશાહ પાસે આવ્યું, અને પાદશાહે તે પેટીમાંની ચીટી ખોલીને વાંચી તો સુરદાસે સંત સેવામાં ધનને ખર્ચી નાંખ્યું છે એમ જાણીને તે ખુશી થયો. સુરદાસના પછી તેની જગાએ જે ખીજે પ્રધાન થયો તેણે તે સાંભળ્યું કે, બાદશાહે તો સુરદાસનો ગુન્હો માફ કર્યો, માટે સુરદાસે જે ધન સાધુઓને ખવરાવી દીધું તે સાફ મહારો તો તેને યોગ્ય શિક્ષા કરવી જોઈએ. એમ વિચારીને તેણે સુરદાસને પકડવા માણસો મોકલ્યાં, અને તેઓ સુરદાસને ત્યાં પકડી પણ લાવ્યા. તેને દિવાન આગળ બેસાડી કહ્યો, એટલે દિવાને નોકરોને કહ્યું કે; એ લુણ્હરામી માણસનું મને મોં બતાવો નહીં, એને બારોબાર કેદમાં પૂરી દો. એટલે તે ઉપરથી સુરદાસને કેદમાં પૂરી દીધા, અને તે પ્રમાણે તે કેટલાક દિવસ સુધી કેદખાનામાં રહ્યા. પછી સુરદાસે કેદખાનામાંથી એકવાર બાદશાહને એક દુહો લખી મોકલ્યો કે:—

ઇક તમ અંધીઆરો કરે, શુન્ય દઇ પુનિ તાહિ-॥

દશ તમ તેં રક્ષા કરો, દીનમની અકબરશાહિ ॥

ફારસીમાં “અકબર” એવું પ્રકાશ કરનારનું નામ છે, માટે હે અકબરશાહ પાદશાહ ! તમે અકબરશાહ થઈને તમારા રાજ્યમાં આ અંધારું ચલાવા દીધો છો તે આપને યોગ્ય નથી. તમારી જાણની બહાર તમારા દિવાને મને કેદ કરી રાખ્યો છે, માટે તમે મને તે કેદખાનામાંથી છોડાવો ! બાદશાહે તે દુહો વાંચીને તરત માણસ મોકલ્યાં અને તેમને છોડી મુકાવ્યા. પછી ત્યાંથી તે વંદાવન ગયા. ત્યાં જઈ પછી તેમણે ઠાકોરજીનાં રોજ નવાં નવાં પદ બનાવવા માંડ્યાં અને ઠાકોરજીના લકિત રસમાં ભીંજઈ ગયા. સુરદાસનાં પદ સાંભળીને ઘણા લોકોને પ્રેમ થવા લાગ્યો; કારણ કે તે પદ પ્રેમ રસથી ભરપૂર બનાવેલાં હતાં.

જે સાધના વડે ખીજાને દુઃખ કે છે, તેજ દુઃખી થાય છે. સ્વાર્થથી સાધેલું ઉત્તમ સાધન ક્વચિત્જ કદાચ આપે છે. જે સખમરીનના સાધન વડે આખી જગતને જેર કરવા જરૂરમન કયસરે ધાયું, તેજ સખમરીને તેની પાયમાલી કરી. કાંકે સખમરીનના સાધને એક લાકડી હાંકી અમેઝીકાને પણ દુશમન બનાવ્યાથી ૪૪ વર્ષનો જરમનીએ કરેલો ભગિરથ પ્રયત્ન ચાર મહિનામાં વ્યર્થ ગયો. ઇશ્વરે આજ સુધી શહેનશાહોના શહેનશાહ તરીકે પોતે પહેરેલું તાજ કોઇને પહેરવા દીધું નથી. ગુલેસ્તાનમાં એક હેકાયત કહી છે કે; શીરાજ શહેરને આઘાદ કરનારા બાદશાહ ઓસ્માલીશને એક ગુલામ નાશી ગયો હતો. તેને જ્યારે પકડી લાવીને પાદશાહ આગળ ખડો કર્યો, ત્યારે તે ગુલામ ઉપર કટું વેર ને કહેરેલો કીનો રાખનારા વજીરે પાદશાહને સૂચના કીધી, કે એને કતલ કરવો, કે જેથી ખીજ ગુલામો ડરી જઇને આયંદે નાશી ન જાય. વજીરની આવી કાનાસોરીથી રખે પ્રાણ લેવામાં આવે એવી ધાસ્તીથી, ગુલામે બાદશાહ સમક્ષ લોચે મસ્તક મૂકી કાકલુદી કરી કે;

હરચે રવદ બર સરમ ચું તુ પસંદી રવારત;

ખંદે ચે દાઆવે કુનદ હુકમ ખુદાવંદારત ?

“હે બંદે નવાજ ! જે પણ કાંઈ વિપત્તિ કિંવા સંકટ મહારા ઉપર નાખવાનું તું માલેક પસંદ કરશે તે મહારા માથા ઉપર ! હું તે વિરૂધ્ધ શી ફરિયાદ કરી શકું ? હુકમ કરવાનું તો તું ખુદાવંદનાજ હાથમાં છે; પરંતુ મહારી એટલીજ વિરૂપ્તિ છે, કે તું આ નકામા ખુનનો ગુન્હા ત્હારે માથે નહીં રાખ. ત્હારાથી મહારી ને મહારા બાપદાદા કે આલ ઓબાદની પરવરશી થએલી છે, અને જેગુન્હાને માર્યાનું પાપ તને કિયામતને દહાડે, ઇશ્વરના ન્યાયને વખતે, ખુનનો બદલો ફાંસીએ જેવો ભોગવવો પડશે, માટે મહારા ઉપર કોઈ ખુનનો અપરાધ લાવ, ને પછીજ મ્હને ગરદન માર, કે ત્હારે માથે આળ ના રહે !” ત્યારે પાદશાહે કહ્યું; “શું આળનું ખડાનું ત્હારે માથે લાઉં તે તુંજ મને સુઝાડ !” એટલે ગુલામ કહે; “ત્હારા વજીરનું ખુન કરવા માણું છું, તે પછી તું મને કતલ કરજે, કે કિયામતને દહાડે તને હલાકી નહીં પડેયે !” પાદશાહે વજીર તરફ હુગીને જવાબ માંગ્યો; ત્યારે વજીરે ગભરાઈને ઉત્તર દીધો; “ગરીબ પરવર ! એ આંડાળને ત્હારા પિતાશ્રીની કબરને સંગાતી વહેલો કર, નહીં તો તે મહારો જરૂર પ્રાણ લેશે. મેં ડાહ્યા લોકોની શિખામણ માની નહીં કે;

ચું કરદી બા કમુલ અંદાઝ પેકાર;

સરે ખુદરા બ નાદાની શીકસ્તી.

ચું તીર અંદાખતી બર રૂએ દુશમન;

હઝરે કુત કાંદર આમાજશ નીશસ્તી.

ઢેકાંના મારનારા ગોફિણિયા કિંવા ગલોલિયા સાથે જ્યારે તેં ટંટો કયો, ત્યારે તું એમજ સમજી લે, કે તેં બાણી જોઇને નાદાનીથી ત્હારું મસ્તક ફેડી નાખ્યું. જ્યારે તેં શત્રુની સામે તીર ફેંકયો ત્યારે ત્હારે તપાસવું, કે તું પણ સામાના તીરની નેમમાંજ ખેડેલો છે. દુશ્મનને તીર ચારવા જતાં ત્હારે પણ તેનો તીર તપાસવો જોઇએ.” હે સુશન ! સદા પંખમાં શું, કે વેપાર ધંધામાં શું; સંસારમાં શું કે એકાંતવાસમાં શું; બધેજ જોખમ તો છે, પણ તેને કરશે કેમ ? અનંગલદ્રામાં કાકૂએ જોખમ વિષે ઠીક કહ્યું છે કે:—જોખમ, બસ જોખમ જ્યાં દૃષ્ટિપાત કરે ત્યાં દેખાય છે. સર્વત્ર વ્યાપક નવાણૂં ટકાવું જોખમ ! જો આ સંસારમાં આજન્મ પ્રજ્ઞચારી અથવા વાંઠાજ રહેવાનું પસંદ કરીએ, તો વ્યભિચારના માર્ગમાં ઘસડાઈ જવાનું જોખમ. અને પરણીને પત્ની દેવીને ઘરમાં લાવીએ, તો બાયડી તથા છૈયાં છોકરાંનાં હોજરાં ભરવાનું ભયંકર જોખમ ! જો રાજ્યના સ્વામી થઈને પોતાને મહારાજાધિરાજના નામથી ઝોળખાવીએ, તો પ્રજાને સર્વ પ્રકારે સંતુષ્ટ રાખી રાજ્યને શત્રુના આઘાતથી રક્ષવાનું જોખમ. અને સાધારણ પ્રજાજનજ રહીએ, લો રાજ્યના ન્યાય તથા મનસ્વી નિયમોને પાળવાનું જોખમ. જો વ્યાપાર કરીએ, તો ખોટનું જોખમ. અને ઘરમાંની મૂડીને ઝેઠા ઝેઠાજ ખાયા કરીએ, તો થોડા વખતમાંજ બધી મૂડી સફાયટ મેદાન થઈ જવાનું જોખમ. જો ધનાઢ્ય હોઈએ, તો લૂંટાઈ જવાનું જોખમ. અને રાંકડા કે કંગાલ હોઈએ, તો લૂંચે મરી જવાનું જોખમ. કુલીનતામાં મહાન હાનિનું જોખમ. અને વર્ણસંકર હોવામાં સંસારના તિરસ્કારને પાત્ર થવાનું જોખમ. ભોગમાં રોગનું જોખમ. અને ત્યાગમાં રોગનું જોખમ. વીરતામાં વિઘ્નહનું જોખમ. અને વિજ્યમાં પરાજયનું જોખમ. મીઠ વીલ્કીન્સ (મીઠાઈર) મોટો વક્તા અને મોટો લેખક હતો. મોટી મોટી પરપોટા કંપની ઉભી કરીને ભારે સદા ખેલવાની રૂઢી તેણેજ ગોઠી કાઢી હતી. તેનો મત એ હતો, કે “ સદા ખેલ્યા વગર દોલત મેળવાતી નથી, પણ સાથે સાથે એટલું પણ યાદ રાખવું, કે તેનું આખર પરિણામ જોખમ, નિરાશા ને સંતાપ સોસારામાંજ આવે છે. માટે ગમે તો એકવાર શ્રીમંત થઈ છેવટે ખાખા વળખા થવાનું પસંદ કરો. ” તે વારંવાર સદામાં સર્વસ્વ ખોઈ દઈને બાપલા વિનાનો થતો ખરો, પરંતુ તે કદિ પણ નિરાશ કે નાઉમેદ ખીલકુલ નોતો થતો, અને પાછો ને પાછો નશીબ અજમાવતો. આખરે બધાજ સદામાં તેના પાસા અવળા પડ્યા ક્રીધા, ત્યારે છેવટે ઑસ્ટ્રેલીયા ચાલ્યો ગયો, પણ નાઉમેદ કે નિસાસ્યો ખીલકુલ જણાયો નથી. જે વેળાએ વીરવરં હેનોબાલે મસ્તાન હાથીના પ્રમાણે ઈટાલીને ગભરાવી મૂક્યું હતું, અને છેલ્લે કાણિની લડાઈમાં ઘણી ખરી રોમન માતાને પુત્રના વિરહમાં, અને ઘણી ખરી રોમન પત્નિને પતિ વિરહમાં શોકાતુર કરી મેલી હતી, ત્યારે કઈ દેવી શક્તિના બળથી, ને

કેટલા દિવસમાં રોમ રાજે ઘણું લશ્કર તેની સામે એકઠું કરી પુરું હતું ? જોખમથી. જીવતાંને “ રામ જોલો ભાઈ રામ ” થઈ જવાનું, અને ‘ રામ જોલો ભાઈ રામ ’ થયેલાંને નરકવાસી થવાનું જોખમ. ત્યારે કહો હવે મારી પ્રાણીશ્વરી ! છે કે નહિ આ સંસારમાં ડગલે ને પગલે નવ્વાણુ ટકાનું જોખમ ! નોકરીમાં જોખમ. ધંધા ધાપામાં જોખમ. વેપાર કે સદાગ્રહમાં જોખમ. જ્યાં ભેશો ત્યાં જોખમ ને જોખમ. જોખમ વગરની કાંઈ જગા ખાલી નથી. ગ્રીક લોકોની એક દંતકથા છે, કે મેલીગર નામનો એક પુરુષ હતો, તેનું ભવિષ્ય એક ચોક્કસ લોકડાંના દુકડા સાથે જોડાયેલું હતું. તે લોકડું તેની માતા આલથિયા પોતાના જીવની માફક બળવતી હતી, અને કુદ્રત પણ એવીજ હતી, કે તે લોકડું જેમ સ્વચ્છ રહેતું તેમ મેલીગરની તંદોરસ્તી પણ સારી રહેતી, અને તેની માતાની તે લોકડાંના દુકડાની બળવણી અને કાળજીને લીધેજ તે જીવવા પામ્યો હતો. હવે એટલાજ જોખમથી જો દરેક માણસ પોતાના શરીરને સાચવે તો માણસ પોતાની જીવન શાંતિ અને સુખથીજ ભોગવી શકે. સુશન ! થયું તે થયું. બની એ બની. હવે માત્ર ધીરજ રાખી સારા વખતની આશા કરવા માટે પાછો ઉઘાગ શરૂ કર. બહુ કે, આજથીજ તું ધંધામાં પડ્યો એમ સમજ.

ધીરાં થઈને સેહેવું પડે તે, એ ન પરાક્રમ બાળ્યું જે તે. ધીરાં.

ધાએક લાંબાં ચતાં પડી રહેવું, ટક ટક જોવું મોઢાં નવ કહેવું. ધીરાં

છાતી ઉપર કો પગ મૂકી ભાંડો, કો વળિ પાણીનું પૂછી ઉઠાડો. ધીરાં.

દુઃખ થયે ન બળડવું રે ભાઈ, “હોય !” એવું કહી ભણુની ભલાઈ. ધીરાં.

સૂખ થયે પાડ માનવો ભારે, એમાં નવાઈ નહી કોઈ ધારે. ધીરાં.

દુઃખ થઈ વળી જિવ જો રિખાયે, ઉચ્ચ કે ઓછું મોત થાયે. ધીરાં.

બવ રણમાં નરમદ સિંહ સિપાઈ, જોયે ધીરજથી હસીને ભવાઈ. ધીરાં.

સુશન ! તારાં આ નવાં દુઃખનું મૂળ અસતોષ છે. કોઈવાર જમીન ઉપર, અને કોઈ વાર પલંગ ઉપર સુવાનું મળે; કોઈવાર ફક્ત શાકનો, તો કોઈવાર સારાં ભાતનો ખોરાક મળે; કોઈવાર ફાટેલી ઢાળળી, તો કોઈવાર સુંદર રમણ ઓઢવા મળે, તોપણ કાર્ય સાધનાર ચતુર માણસ તો દુઃખ તથા સુખને ગણતોજ નથી.

સસતોષપી અમૃતથી ધરાયેલાંને જેવું સુખ મળે છે, તેવું

સુખ અસતોષમાં નથીજ.

કોઈ પણ દુઃખચારો ઈશ્વરની સહાયતા માગી દુઃખ મટાડવા પ્રયત્ન કરશે તો દુઃખોને મારી હઠાવવાનું અશક્ય જણાશે નહીં. કાળા માથાના માનવીના પ્રયત્નને લીધે તો અલમસ્ત પહાડોને પોતાના પેટમાંથી પણ માર્ગ કાઢી આપવા

પડયા છે. મનુષ્યના પ્રયત્નથી બીહુને મહાસાગરોએ પોતાનાં નાકમાં તારનાં દોર-
ડાંની નાથ ઘલાવા દીધી છે. માણસે પાતાલમાં રસ્તા શોધ્યા. દરિયાની તળેટીમાં
ફરવા માંડ્યું. ઉંચે આકાશની હવામાં સહેલ ઉડાવવા માંડી, અગ્નિ, જળ,
જમીન, વાયુ સર્વ ઉપર જેણે સરદારી લેવા માંડી. તે કાળા માથાનો માનવી
જરા જેટલાં દુઃખથી શા સાફ ડરકણ થવો જોઈએ? ટુંકમાં મનુષ્ય પ્રયત્ન
આગળ કાંઈ પણ જ્યારે અંશકય નથી, ત્યારે દુઃખમાં તે એવી શી તાકાત છે,
કે તે આવા મહાં અચ્ચાને સતાવવાનું છોડી ન શકે? આપણે એક હાથ ઉપર
સળુરી અને હિંમત રાખવાની ટેવ પાડવા માંગ્યે, તે પળ બને; ને બીજા હાથ
ઉપર દુઃખના પોકારો, દુઃખની ફરિયાદો, તથા અસંતોષ અને બડબડાટ કરવાની ટેવ
પાડ્યે તો તે પણ આપણેજ પાડી શક્યે. ન્હાના દુઃખને મોટું મસ દેખાડી સરાઘાત
કરવાની, અને મોટામાં મોટી શૈશ્વરી બક્ષેશોની કાંઈ ગણત્રિજ નહીં કરવાની
પણ ટેવ પાડ્યે તો પડે. પણ એક ટેવ સારી ને સુખકર છે, જ્યારે બીજી
કટેવ અને દુઃખકર છે. ન્હાની મુશકેલીને પણ આવકાર આપી પંપાળિયે તો
આપણેજ તેના ભોગ થઈ પડ્યે છિયે. અર્થાત, આનંદમય સ્વભાવ રાખવાની
અગર બડિયેલ ને કુંજરો સ્વભાવ રાખી દુઃખની પ્રકૃતિ જણાવવાની, એ બન્ને
બતની કેળવણી આપણે લઈ શક્યે. જીવ ખુશાલ રાખવાની અને જીંદગીને
ઘોળી દેખવાની ટેવ પણ બીજી ટેવ માફકજ પાડી શકાય. મન ચાહે કે હું
તખતે બેસું, પણ કરમ ચાહે કે હું બંદીખાને પેસું. જોખમ ખેડિયા શિવાય
મોટા માણસ થવાનું નથી. મોટા માણસે તો છાતી પહોળી ને શીનો ફરાખ
રાખવો ઘણો જરૂરનો છે. હિંમત ઉપરજ બધા જોખમ ખેડી શકાય. મોટા થવું
ને ધબકારાથી બીવું એ બે વાત ચાહે નહીં. મોટા થયા કે અદેખાઈ આગળ
આવીને ઉભી રહેવાનીજ, પણ ધૈર્યતા ને શાંતતાથી તે જોખમો સહેજે પાર
પાડી શકાય. ડોઠ જોનશન એમજ કહે છે કે, દરેક ચીજની ઘોળીજ બાજુ
જેવાનો માહવરો, એ દર વરસે એક હજાર પૌંડ કમાવા બરાબર છે.
કેમકે જ્યાં જોશો ત્યાં જોખમ તો છે, પણ ધૈર્યતા ને શાંતતા જેણે રાખી
તેના માથેથી કડક ઉતરી બધ છે.

“અતઃ તત્ત્વ સર્વત્ર જણાતો જોખમનો બીપણ આકાર;
સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાલ ભોકમાં જોખમનોજ બપો ભંડાર.
હોમ ન જોમાં જોખમ એવી વસ્તુ ન ત્રિભુવનમાં મળતાર;
નથી ભિન્ન સંસાર, નામ જોખમનું બીજું છે સંસાર.
દેવોને પણ દાનવનું જોખમ કપાળમાં અથડાણ;
તેથી જોખમના અંકાયા ઠકા બરાબર નવાણું!”

સુશન! તકદીરની આગળ તું ડાહ્યા ના થા. તકદીરની સાથે તું સદ્દે ના રમ. તકદીરનું તાળું તકદીરની કુંચીથી કોઈએ ઉઘાડયું નથી, અને ઉઘડે પણ નહીં; તો જો કે આસમાનની નીચે અકલમંદો તો ઘણા છે. દેવ આગળ કોઈનું ચલણ નથી. ધીરજ ધર, ગોરા રૂઝેગા તો અપના સોહાગ લયગા, ભાગ તો ન લયગા ? જે સખશનાં નશીબમાં કામળ કાળાં ઉનથી વણેલી છે, તે કામળને બેહેસ્તના પાણીથી ઘોશે તોએ કાળી ને કાળીજ રહેવાની.

હર કો ચીંત્યો હર કરે, તો તું રહે ઉપર નચીંત,

તેરા ચીંત્યો જો હર કરે, તો કદી ન રહેવે ચીત.

આ દુન્યા છે તે તો પરવરદેગારની મીલકત છે; અને તે વગર ખીણ સરવે ચીજ ફના થનારી છે. સખુરી ધર; સખરકી ડાલમેં મેવા લગતા હય.

જે પરમેશ્વર પાણીમાં મંછલાંને અને ખુશ્કી પર પક્ષી અને પશુને પેટ પુરતું આપી તેમની દાદ લે છે, તે ત્હારીએ દાદ લેશે. શું કરવા મુર્ખ લોક ફીકર કરે છે ? ફીકર કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. જે સમજીને આપે છે, અપટને આપે છે, દુન્યાને આપે છે, તે તુંને પણ આપશેજ. માટે પાછો ટટાર થઈ જા. ખંતથી સારો રોજગાર શરૂ કર. તમે ખંતથી જેવું સાડું ચિત્યા ને ઈચ્છયા કરો, ને ઉદ્યોગથી તે વાસના અને મનોરથને વધાર્યા કરો, તો તમે જે કાંઈ થવા માંગો તે થઈ શકો એમ છે. એક સુધારની વાત છે, કે એક મેજીસ્ટ્રેટની ખુરશી સમારવાનું તે કામ કરતાં કરતાં, તે ખુરશીને ઘણાજ ખ્યાર ને ખંતથી રીપેર કરતો હતો. આ ખુરશી ઉપર આટલી ખાસ તત્પરતા રાખવાનું જ્યારે તેને કારણ પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે; “ બેસવા માટે મ્હારે લાયકની સગવડ સાથની એ ખુરશી બને એવી કાળજીથી તે હું બનાવું છું, કે જ્યારે મેજીસ્ટ્રેટ થઈને મ્હારે એ ખુરશી ઉપર બેસવાનો વખત આવશે ત્યારે મને સગવડ થશે.” ખરેખર, તેમજ થયું; ને તેજ ખુરશી ઉપર તે મેજીસ્ટ્રેટ તરીકે બેઠો હતો. નેપોલ્યન હમેશાં કહેતો કે, અશક્ય એ શબ્દ તો મુર્ખાઓનીજ ડીક્નરીમાં હોય છે. માટે હે સુશન! તને ઘટે છે, કે પાછો રૂઝો રોજગાર તું શરૂ કર. ગમમાં ગીરફતાર થવાથી ધરતી પણ તને હિણતી જણાશે, ને આકાશ પણ કાળું કાળું જણાશે. દરેક માનવીએ ઈચ્છિત વસ્તુ ગુમાવવા માટે અફસોસ કરતાં બેસી રહેવું નહીં. મોટે વહેલે તું જે માંગશે તે તને મળશે. આશકની ઇચ્છામાં ખુરતી માશુકને આ ગંજલમાં બાધ દીધો છે, તે ઉપર વિચાર ચલાવીને, ત્હારા ઉપર પણ લાગુ પાડીને ત્હાડું પણ દીલ બેહલાવ.

બયેદી હશે દીલગીર કયું તેરા દીલગીયા આ જાનંગા,

જો ઇરાદા હશે તેરા સોહી ખુદા જર લાવેગા.

સોંચમેં બયેદી પરી તાજુક બદન અએ શુદ્ધ બદન,

ગમકે ખાનેસે પરી ચેહરા સજન તેરા કુમલાવેગા.
 સીરમેં સનદલ ગલકે બયેલી હએ નાચુક પરી,
 સુખહમી થંડી હવા કેં દરદે સર હો બવેગા.
 નાહકે બાલોંકે તહં છતર મીલાની ખાતસા,
 પુખસુરત હો કહીં તુમકો નજર હો લગાવેગા.
 ખાંમપે બયેલી હએ પરી નાજો અદાસે ગુલખદન,
 વો શીરોજશાહ બાદશાહ દેખે ઉદા લે બવેગા.

ઘણા માનવીઓ વિલક્ષણ મનોબળ મેળવવા માટે તળપાપડ થઈ ઉત્તમ મન શક્તિમાં સુખ હોવાનું સમજી કમબુક્ષિ અને ઓછી અક્કલ માટે દુઃખ પામે છે. અરે! ઘણું વાંચનારાઓને જેવાં અનેક દુઃખો થાય છે, ઘણું બાણવાનો લોભ રાખનારાં જેવાં પીડાય છે, તેટલાં અબાણાની બલા દૂર રાખનારાંઓ પીડાતાં નથી. વિલક્ષણ મનોબળ કેવાં સુખદુઃખો સાથે ભેડાય છે તે તમે પહેલાં સમજો. ઘણી ખુદ્દિ, ઘણીજ અકકલ, ને ઘણો એલ્મ દુઃખ કરે.

પંડિતજી પીડાતે હો કયું ? તો કે' સારે શાસ્ત્રોકે અંદેશે!

“Begone my book, stretch forth your wings and fly,
 Amongst the nobles and gentility;
 Thou’rt not to sell to scavengers and clowns,
 But given to worthy persons of renown.”

વિલક્ષણ બુદ્ધિવાળાં મનુષ્યો વિષે, તેઓનાં વિલક્ષણ કામો વિષે, અને તેઓની જીંદગી દરમિયાન થયેલા નવનવા ફેરફારો વિષે, મોટી કે નાહની પ્રત્યેક બારીકીઓનું અવલોકન અને અભ્યાસ કરવાની માણસ જાતની સ્વાભાવિક ત્રત્તિ હોય છે. વિશેષ બુદ્ધિપ્રભાવ, કિંવા અલૌકિક મનોબળનાં દ્રષ્ટાંતો, માનવીઓના મગજની સપાટી ઉપર હરહમેશ ગભરાટનો છાપ બેસાડી મેલનારાં હોય છે. હજારો વરસ ઉપર થઈ ગયેલા ઇંગ્લંડ કે રોમ અને ગ્રીસના રાજાઓનો ઇતિહાસ હિંદુસ્થાનનો એક નિશાળ્યો આખાદ કહી શકશે, મગર સુરતમાં રહેનારો એક નિશાળ્યો જેમ પોતાની પાડોશના ધૂરમપોર કે વાંસદાના હૈયાત રાજાઓ સુધ્ધાંના નામો વટીક બાણતો નથી, કે બાણવાની દરકાર કરતો નથી, તેમ પોતાની પડોશમાં આવેલાં મોટાં નીઝામના રાજાનું આખું નામ શું છે તેટલું પણ એક મદ્રાસી અભ્યાસી બાણી શકતો નથી, છતાં હસદને લીધે હજારો વરસ ઉપરના ગ્રીક અને રોમન ઇતિહાસો નહીં આવડવા માટે શરમાતો ફરે છે.

છુપતે નહીં છુપાયે કબી નેકો બદકે તૌર,
આંખોસે આશકાર હય દેખો હસકે તૌર.

સ્પર્ધા વીશે એવું જ મત એક વિખ્યાત લેખકે પણ જાહેર કરેલું છે. આપણે જેઓ આપણી બરાબર પાસે વસનારાં પાડોશીનું પણ નામ જાણતાં નથી, તેમજ આસપાસ બનતા સ્વતઃને કનવાર નહીં કરવા જેવા મોટા બનાવો તરફ જ્યારે આપણે ઝાંખીને પણ જોતાં નથી, ત્યારે બોસ્વેલ અને હોરેસ વેલ્પોલ વચ્ચે ચાલેલા ગપ્પાસપ્પા જાણવામાં મોજ સમજ્યે છિયે. કાઉપરે લખેલાં કાગળપત્રો જાણે આપણા ઉપરજ લખાયેલાં હોય તેમ હોંશે હોંશે વાંચ્યે છિયે; અને ફ્લાણા નાટકમાં શેક્સપીઅરે Love (પ્યાર) શબ્દ કેટલીવાર વાપર્યો છે, તેની ગણત્રિ યાદ રાખ્યે છિયે. દર રાતે ચાહનાં કેટલાં કપ ડોક્ટર જોન્સન પીતો હતો, તે આપણે જાણ્યે છિયે; અને તે નારંગીની છાલો લેગી કરીને શું કરતો હશે, તે વીશે અચરત થઇને આનંદ કર્યે છિયે. ગીબ્બન જ્યારે પોતાનાં ધુંટણા આગળ પ્યારનું જાહેરનામું વાંચી સંભળાવે છે, અને પાછો ઉઠવાની ના પાડે છે, ત્યારે આપણને હસવું આવે છે. વળી હાઉસ ઓફ કોમન્સમાં તવારીખનો કાંઈ નવોજ સફેા ઉઘાડવા સાડૂ આવવા આગમ્ય કાચું ને કાચું ગૌમાસ ચપાટી જતો, અને પોર્ટ દારૂની આખી બાટલી ગટગટાવી જતો, જાણે આજેજ આપણે મહાન રાજદ્વારી પીટને જોતા હોઈએ એવું આપણને ખુશ લાગે છે, પણ એ સૌ વિલક્ષણ મનોબળવાળા દુઃખી નરોની હયાતિ બાદ થવા પામે છે. અને એવા દુઃખી બુદ્ધિશાળીઓની નિર્ભવ વાતો પણ યાદ કરીને આપણે આપણાં મનને બગાડી મનની ઉપાધિઓ વધારી દુઃખી કે હેરાન થઈએ છિયે. એવાં મનોબળવાળો પ્રોફેસર પૌરસન હેરાન હેરાન થયો હતો. જ્યારે તે ઇટનની સ્કુલમાં હજી તો લખતો હતો, ત્યારથીજ અદ્ભૂત યાદદાસ્તનો પ્રકાશ બતાવતો હતો. એક દિવસે પોતાના શિક્ષક આગળ જેવો તે પાઠ વાંચી સંભળાવવા બય છે, તેવોજ એક ઠુંબાજ છોકરાએ તેને અટકાવીને પૂછ્યું, “એ કઈ ચોપડી છે ? જોઈ !” પૌરસને હાથમાંથી “હોરેસ” તેને જેવા આપતાંજ જેવાને ખૂંદાને પેલા છોકરાએ તેનાજ જેવી કોઈ ભલતીજ ચોપડી આપીને “હોરેસ” લઈ લીધી. તે લઈ માસ્તર આગળ લેસન વાંચી જવા તે ઉભો. જ્યારે તેને ૧૯૯ અને ૧૦૯૦ ભાગ વાંચવા હુકમ થયો ત્યારે સફાઈખંધ તેણે બરાબર અર્થ સમજાવીને વાંચ્યું, અને આખો કલાસ હસી પડ્યો. તે જોઈ માસ્તર બોલ્યા; “પૌરસન ! તું કિયો ભાગ વાંચે છે, ને હું કિયો ભાગ શોધ્યાં કરું છું ! એ આવૃત્તિ કોની છે ? જોઈ !” પૌરસને આનાકાની કરી, પણ માસ્તરે તે તેના હાથમાંથી લીધી ત્યારે તેની ભારે અબચખી વચ્ચે માલમ પડ્યું, કે તે તો અંગ્રેજી “ઓવીઝ.” હતી !

આથી આગળ વાંચવા માસ્તરે તેને કહેતાંજ, તેણે તે સહેલાઈથી, સફાઈથી અને ખીનચુક આખી “ઓવીઠ” છેવટ સૂધી વાંચી ને તેની સમજણ સમજાવી ! આ પછી તે આકુળવ્યાકુળ થવા લાગ્યો, અને ઉત્તમ મનશક્તિની હદ ઓળંગવાથી બેચેની કેટલી વધે છે, તેનાં દુઃખો ખીનઓને તે સમજાવવા લાગ્યો. ઘણાક વરસ ઉપર એડીનબરોમાં વિવ્યમ લાયન નામનો ભટકયાં કરતો એક રમત્યાળ છોકરો પોતાની અજબ જેવી યાદદાસ્ત શક્તિથી લોકોને છક્ક કરતો હતો. એક સાંજે તેણે શરત નાંખી કે; “પંચનું એક પ્યાલું જો તેને કોઈ પાય, તો સવારના પહોરમાં “ડેલી એડવરટાઈઝર” નામનું જાહેર ખબરોનું જે ન્યુસપેપર નિકળશે, તે માત્ર એકજ વાર વાંચી જવા પછી હું વગર અચકવે અને વગર અટકવે ખીન ચુક મોઢે બોલી જઈશ !” ખીન સવારે તેણે એક અદ્વિત્યના હાથમાં પેલું પેપર આપ્યું, અને શબ્દે શબ્દ બરાબર પરાં-પરાં મોઢે બોલી ગયો ! જાતજાતની જાહેર ખબરો, જાતજાતના ગુંચવાડા ભરેલા ભાવો, સ્થાનિક સમાચારો કે દેશાવરોની ખબરો, અકસ્માતના બનાવો, કોર્ટ દરબાર, સર્વ હકીકત એક પણ ભુલ વિના બોલી ગયો ! આવા પ્રયોગો ક્રીધા પછી તેનો ચડેલ અવતાર થઈ ગયો, અને દયા આણુવા ભેગ સ્થિતિમાં તે રડ રડ કર્યા કરનારો દુઃખી પુરૂષ આખી જીંદગી દુઃખમાં કાલીનેજ મૂઓ. એ દાખલા શું બતાવે છે ? વિશેષ મનોબળ એ કાંઈ કેળવવાથી નિપજતું દુઃખ-દાયક પરિણામ માત્ર નહીં કહેવાય, પરંતુ કુદ્રતની કારશાળ શિવાય મનુષ્ય-પ્રયત્નનું તે કામ નથી. જેમાં આદમીની શક્તિની હદ પુરી થાય, તેમાંજ ખુદાની ખુદાઈ શરૂ થતી માનવી પડે. ડૉ. એકેલીનના જણાવ્યા પ્રમાણે એકીઅર ફેગલની તેહનાતમાં એક માણસ અદ્વિત્ય યાદદાસ્તવાળો રહેતો હતો, તેને તો યાદદાસ્તના કોઈપણ પ્રયોગો કરવા કહેતાં આખાદ કરી બજાવતો હતો. ટેબલ ઉપર તે દહાડાનું એક ન્યુસપેપર મૂકેલું હતું. જે આખું વાંચી જવા શેઠે તેને ફરમાવ્યું. વાંચી ગયો. “શેઠે કહ્યું; હવે મોઢે બોલી જા!” બોલી ગયો. મથાળેથી પકડયું, તે છેક કોણે છાપ્યું છે, ત્યાં સૂધી આખાદ બોલ્યો. આથી શેઠે અભયખી ભરેલી હાથ મારી; એટલે ગુલામડો કહે; “શેઠ! એ તો કંઈજ નથી. જો આપ હુકમ કરો તો એજ આખું ન્યુસપેપર હવે છેલ્લેથી મોઢે બોલી જાઉં !” “એ તો અશક્ય !” શેઠ બોલ્યો. “કંઈજ અશક્ય નથી. જો આપ ધીરજથી સાંભળો તો બોલું.” અને પછી જરા પણ અચકાયા વિના છેલ્લા શબ્દથી શરૂ કરી મથાળાં સૂધી બરાબર ઉંધું બોલી ગયો ! આ અખતરો પૂરો થવા પછી તેને મગજે ચકરી ભમરી આવવા લાગી. ફેર આવવા માંડી; અને છેવટે મગજની બાજુપ કફાડી હાલતમાં દુઃખી થઈને તેને મરવું પડ્યું.

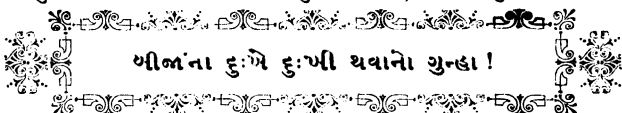
આ દાખલાઓ ઉપરથી નિર્વિવાદ ઠરે છે, કે જેમ પ્રાણી મંડળની

પ્રેરણા પોતાની છેક ઉંચાઈએ પહોંચતાં લાન અને હોશની હદ આગળ આવી લાગે છે, અને જેમ તેમને અનેક દુઃખો થાય છે, તેમજ આદમીની અછલ પણ છેક ઉંચી સિમાએ આવ્યા પછી, ઇસારત રૂપી ઘણાં ઉંચાં પ્રકારના લાનને તે પ્રાપ્ત કરે છે; પરંતુ દુઃખ પામીને થોડાજ વખતમાં તેનો નાશ થાય છે. વળી વિલક્ષણ મનોબળ જ્યારે પોતાની સર્વથી હલકામાં હલકી પંક્તિ ઉપર ઉતરી પડે છે, ત્યારે તેનું વિશેષ બળ પ્રગટી નિકળેલું વારંવાર તપાસવામાં આવ્યું છે. તે વેળાએ મનશક્તિની છેલ્લામાં છેલ્લી નાદુરસ્તી યાને ગાંડાપણું થાય છે. તોપણ તેનું પ્રબળ અચરત કરે એવું વધી જાય છે. એરીસ્ટોટલ આપણને એક કવિને માટે કહે છે, કે જ્યારે તેની કાવ્ય-લાગણી બેહદ ઉશકેરાઈને તેને ગાંડો ઘેલો કરી મેલતી, ત્યારે એડાયેલી તેની કવિતાઓ જેવી સર્વોત્તમ લખાયેલી છે, તેવી ઉત્તમ કવિતાઓ તે કવિ પોતાની સ્થિર અને શાંત સ્થિતિમાં કદી પણ લખી શક્યો નથી ! મહાન કવિ ટેસોના “આરમિદા” તેમજ “કલોરિન્દા” નામનાં કાવ્યોમાં જે ઉંચામાં ઉંચાં ગૌહરો પ્રકાશે છે, તે રોગની પીડાકારીથી જ્યારે તે ગાંડો થયો હતો ત્યારેજ લખાયેલાં હતાં; અને ખરેખરાં તેજ ઘેલાપણામાં સળડી સલડીને તે મરણ પણ પામ્યો હતો. સીસેરો આપણને સવાલ કરે છે કે; પેસુવ્યસે જે કાંઈ લખ્યું છે, તે સાવધપણે બાણીબુજીને લખેલું છે, એમ તમે માનો છો કે શું ? ના, ના, એમ બનવું અશક્ય છે. એ કવિરાજે જે ઉત્તમ વખાણવા લાયક કાવ્યો લખેલાં છે, તે મનના અશાંત જુસ્સાઓથી ઉશકેરાઈ જઈને દુઃખીની ઝાંઝ અને પડીકારીનાં ઝનુનમાં, ઈશ્વર પ્રેરણાથીજ તેણે લખેલાં હોવાં બેઠ્યો; પરંતુ હું એટલું તો કહીશ, કે ઘણીજ ઉંચી મનશક્તિ માનવી જીવનનો જલદી અંત લાવે છે, અને દુઃખી દુઃખી કરીને તેનો પ્રાણ લે છે. શું ત્યારે ઉત્તમ મનોબળ નહીં મળવાનું આપણે દુઃખ માનવું બેઠ્યો ? ના, કદી નહીં.

યે તાજ હોતા હય સાયા ગુસ્તર, કિસીકે સરસે કિસીકે સર પર;
 નહીં હય સતોપ ઇસકા દમબર, કિસીકે સરસે કિસીકે સર પર.
 કટાર ઇસને કહીં ન પાયા, કિ હય યે શાખે શજરકા સાયા;
 બે પહુંચતા હય ઉતર ઉતર કર, કિસીકે સરસે કિસીકે સર પર.
 બે સર હય પરદા સિતારકા હય, યે પોરવા તંત્રારકા હય;
 રવાં રવાં ઉંગલિયાં હય યક સર, કિસીકે સરસે કિસીકે સર પર.

અમુક હદ સુધી મનની પ્રકૃતિઓ ઉશકેરી મેલવાની જુદી જુદી રીતો-ઓ વીશે અજબ જેવી વિરૂદ્ધ વાતો જણાયેલી છે. રાજકવિ દ્રાઈડન જ્યારે પંણ કાંઈ અતિ અગત્યનું કામ લઈ બેસતો, ત્યારે પહેલ વહેલાં તો જુલાબ લેતો, પછી ફક્ત ખોલાવતો, અને દુઃખો વેઠ્યા બાદ લખવા માંડતો ! એકસ્ટોન પોતાનું મનોબળ દુઃખવાને, મનના જુસ્સાને માટે જે શુકિત રચતો, તે એટલીજ હતી, કે તેની ટેબલ ઉપર વાંકી વળેલી તેની ડાકીને અડોઅડ

જુના પોર્ટ દારૂની ખાટલી હોવી જોઈએ; જો બખ્ખાની ખાટલી નહીં હોય, તો એક પણ લીટિ તે લખી શકતો નહતો ! પરંતુ સાહિત્યની જેહમત મહેનતમાં “ભારદારી ઘોડા”ની ઉપમા પામેલો ડોન જોનસન તો આવી બધી તૈયારી રાખીને લખાણો કરનારાઓ તરફ હસતો હતો, અને હમેશાં કહેતો, કે હરેક પ્રસંગે અને પ્રત્યેક સંજોગો વચ્ચે, જ્યારે ગમે ત્યારે એક સરખી રીતે, જે લેખક સાફ લખી શકતો નહીં હોય તે કંઈજ કામનો નથી. એવી જાતની મન અને તન ઉપર કષ્ટિ ભોગવવી એ તો ગાંડાપણું છે. આ પ્રમાણે મનોબળ પોતાનો ભાવ કેવા કેવા પ્રસંગો વચ્ચે અને સંજોગો સાથે ભજવી શકે છે તેના દાખલા આપ્યા છે. તે ઉપરથી તમારે સમજવું જોઈએ, કે તનનાં દુઃખ કરતાં મનનાં દુઃખ વધારે ભયંકર છે. તનનાં દુઃખ ખમાય; મનનાં દુઃખ ના ખમાય.

બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવાનો ગુન્હા !

“ I learn what pain is in another man by knowing what it is in myself ; but I might Know this without feeling the pity. I might have been so constituted as to rejoice that another man was in agony ; how can you prove that my own aversion to pain must necessarily make me feel for the pain of another ? ”

“ અફસોસ ! પ્રભુ જેમ રાખે તેમ રહેવું ઠીક છે.” સુશન બોલ્યો ;

“ વાપે નાદાનીકે વખતે મર્ગે ચે સાખીત હુવા ;

ખાખ થા જો કુછ કે દેખા, જો સુના અખ સાના થા.

મહારે મહારી નાદાની ઉપર હવે અપ્રસોસ થાય છે, કે છેલ્લી વખતે મને એમ જણાય છે, કે દુન્યામાં હું જે જોતો હતો તે તો સ્વપ્નું જોતો હતો, અને જે કાંઈ સાંભળતો હતો તે તો કલ્પિત જુઠી જુઠી વાતો હતી. દ્રોપદીએ અતિ દુઃખના વખતે શ્રી કૃષ્ણને વિનાંત કરી હતી કે; “ હે ભકતવત્સલ શ્રી કૃષ્ણ ! મહાખલી દેવકીનંદન ! હે વાસુદેવ ! તારી સ-તા અક્ષય છે. હે જનાર્દન ! જે તને નમે છે તેનાં દુઃખડાં તું જરૂર દૂર કરે છે. ઓ જગત્પ્રતિ-પાળ જગત્ પિતા ! હું તને નમન કરું છું. તુંજ સર્વ અંતર્યામી સર્વાત્મા છે. તુંજ જગત્ની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય કરે છે. અખિલ જગત્ તારે આધારે છે. તુંજ અમારી જ્ઞાનશક્તિનું ઝરણું છે. હે મહાન અને અજન્મ ! હે પરમાત્મા ! જે તને વિશ્વાસથી ભજે છે તેને તું કદિ વિસરતો નથી. તું સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને સ્પષ્ટિનું સત્વ દેા, આપજ સર્વનું આદિકારણ અને સર્વ નિધિ આપને આધારે છે. હે અચ્યુત ! તારી કૃપા અને સ-તાથીજ સર્વનાં દુઃખો દૂર થાય છે. હે દેવાધિદેવ ! ઘણીવાર વહારે આવી દુઃખીઓની લબ્ધ રાખીને તે રક્ષણ કર્યું છે. મહારી લબ્ધ તારે હાથ છે ! ” આટલુંજ બોલતાં નારાયણ તેણીની મહદે દોડી આવ્યા હતા, તેમ હે સુશન ! ધીરજ ધર, તારી બહારે પણ આવશે.

ચંચલ મન નિશ્ચિન બટકત હે;

એજ બટકત હે, બટકાવત હે;—ચંચલ,

નિમ મર્કટ તર ઉપર ચઢત કર,

ડાર ડાર પર લટકત હે;—ચંચલ,

કાચકે હેત લોભ કર મૂરખ;

ચિંતામણિકાં પટકત હે;—ચંચલ,

અભાનંદ સમીપ છોડ કર;

તુચ્છ વિષયરસ ગટકત હે;—ચંચલ.

હે મુશન ! ત્હારે બીજાનાં સુખે સુખી થવું પણ બીજાનાં દુઃખે દુઃખી ના થવું ! હમણા હમણા એવો પ્રચાર પડી ગયો છે કે, જે સિદ્ધાંત અથવા જે અર્થ કિંવા જે ઇતિહાસિક બનાવ કંઈ જમાનાઓથી આપણે જાણતા હોઈએ તે સિદ્ધાંત, તે અર્થ, કિંવા તે બનાવને તોડી પાડી તેથી ઉલટું કાંઈ નવુંજ ઉભું કરવામાં આવતાં, તેના શોધકની કુશળતા વિષે લોકોમાં, અગર તો ભારે માન ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા તો ભારે ટીકાને પાત્ર તે શોધકને થવું પડે છે. પરંતુ વગર તાસુખીએ જે તે નવા વિચાર તરફ ખારીક મનન કરીને વિચાર કરવા જેટલી શાંતિ પકડી હોય છે તો કાંઈક નવું અજવાળું જણાયા વિના રહેતું નથી. “બીજાનાં સુખે સુખી થવું” એ સિદ્ધાંત ઉપરથી આપણા લોકોએ “બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવું” એવું પ્રમાણ ઉભું કરેલું છે. “મુખ તેને છે જેનાથી બીજાને મુખ છે” એ પ્રમાણ ઉપરથી આપણે નવો સિદ્ધાંત એ જાણ્યો છે કે; “દુઃખ તેને છે જેનાથી બીજાને દુઃખ છે.” આ સુંદર લાગતા શબ્દોના ઉંડાણમાં ઉતરવાથી આપણે જે એક પ્રમાણ પકડી શક્યાં છીએ, કે “બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવું” એ ઉંડી ફિલસુફીની નજરે બેતાં બરાબર નથી. વેદાન્ત ફિલસુફી પ્રમાણે તપાસતાં, તેમજ જરથોસ્તી ધર્મના તત્વની દ્રષ્ટિથી બેતાં બીજાનાં સુખે સુખી થવું એજ બરાબર છે, પણ બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થવું એ બરાબર નથી. બીજું માણસ દુઃખી થાય છે, તેને સુખ આપવા જે તમે ધારતાં હો, તો તેના જેવાં તમે દુઃખી થાવ તેથી કંઈ તેનું દુઃખ ટળવાનું નથી. તમારો મિત્ર પૈસા ખોઈ ખેઠાથી નિર્ધનતામાં આવી ગયો, માટે તમારે પણ પૈસા ગુમાવી દઈને તેનાં દુઃખે દુઃખી થવાનું નથી, પરંતુ તેને નિર્ધનતામાંથી ઉગારવાના ઉપાય લેવા જોઈએ. એક સચું બહાણું મંદવાડ લોગવી દુઃખી થતું હોય, અને નિર્બળ થઈ પડ્યું હોય, તેથી તેના દુઃખે દુઃખી થવાને બદલે તમે સશક્ત રહી, તમારામાં બળ જેવું ને તેવું રહેવા દઈ, તે દુર્બળને મદદ આપો, પણ તમે પોતે દુર્બળ નહીં થશો. દિલસોઝી એ શબ્દ પ્રચારને લીધે મધુર લાગે છે, પરંતુ દિલસોઝી એટલે બીજાનું જીવન દુઃખથી બળી ગયું છે માટે તમે પણ તમારું દિલ સોઝ કરો, એટલે કે દિલને બાળી નાખો, એ વાજબી નથીજ. તમે દુઃખી રહેહી પ્રત્યે દિલબરી, દિલોભની, દિલઅક્ષાની અને દિલહારી રાખો, પરંતુ દિલસોઝીને તેના ધાતુને બાઝી રહીને નહીં રાખો. દર્દ, રોગરાધ, કે દુઃખથી હેરાન

થતાં બહાલાંને દેખીને તમારું હૈકું બાળી નાખો, તમે હરજીપ્રાડ થઈ લોહી પાણી ઉડાવી દઈ મોહું કુમળાવીને હાય-હાય કરો, તો શું તમે તમારાં બહાલાંનું દુઃખ દર્દ દર્દે કરી શકશો ? જો તમે પણ તેનાં જેવાં કાયલી ને કાયર થઈ પડો તો તમારાં અગિયું માંદ તમે ઘટાડતાં નથી પણ વધારો છો. તે બાપડાનું દર્દ વિશેષ ભેર પકડે એવાજ ઉપાય તમે તેના દુઃખે દુઃખી થવાથી લો છો. હું આમ નથી કહેતો, કે તેથી કરીને તમે ખીજનું દુઃખ દેખીને સુખી રહો, અથવા ખુશી થાવ, પરંતુ ખીજનાં દુઃખે દુઃખી થવું વાજખી સમ--
 છને તમે મોટી ભુલ કરીને હાથે કરીને સંતાપમાં પડો છો. કેટલીક વખતે તો આપણે કિયું સુખ માગ્યે છિયે તે આપણે પોતેજ સમજી શકતાં નથી. નોકરી ઘણી કંઠણ છે તે છોડવાનું પણ મન થાય છે, ને એવી નોકરી ફરીથી નહીં મળશે એમ જાણીને તે નહીં છોડવાનું પણ મન થાય છે. તમે તે વેળાએ ખુદાતાલાથી કંઈ રીતનું સુખ માગશો ? એજ, કે વખત વેળાએ જે ઇશ્વર કરે છે તે આપણા કરતાં આપણી વધારે સારી તક જાળવે, ને આપણા ઉપર દયા કરે.

દેડાં ભીતર દર બજે, કાય ન જાણે સાર;

કાં મન જાણે આપણું, કાં જાણે કિતાર.

કાળજી આપણું દુઃખે દુઃખે બળી જાય, પણ ખીજાં કોઈ તેનો સાર સમજે નહીં. એક આપણું મન જાણે, કે એક તો પરમેશ્વર આપણું તે દુઃખ જાણે. વિકાનો, કવિઓ મોટે ભાગે નિર્ધન હોય છે, અને શ્રીમંતો બહુધા નિર્વંશ હોય છે. એટલે કે એ બંને અકેક દુઃખને લીધે ગરીબ અને દયા ખાવા જેવા હોય છે, તથાપિ તે દુઃખ વિષે જોયો જરા પણ દુઃખ માનતાજ નથી તેઓજ વખણાય છે. કવિ અને ગાયનકાર ભિખારી રહે છે, કેમકે તેઓ વાચા વડે માત્ર વાખવાખી મેળવે છે, અને શ્રીમંતોથી ઠગાય છે.

કોઈ એક મોટો શ્રીમાન પુરૂષ હતો, તેને ગવૈયાએ ગાયન કરીને પ્રસન્ન કર્યો; ત્યારે તે ધનવંતે ભંડારીને બોલાવી તે ગવૈયાની સમક્ષમાં કહ્યું; “આ ગવૈયાને બે હજાર રૂપીઆ આપ !” પેલા ભંડારીએ કહ્યું; “જેવી આપ શેઠજીની આજ્ઞા !” ને તે પછી તે આદ્યો ગયો. પેલો ગવૈયે તે ભંડારીની પાછળ પાછળ જઈ તેની પાસેથી પૈસા માંગ્યા, પરંતુ પેલો ભંડારી તે સાહુકારના કહેવાનો મર્મ સમજ્યો હતો જેથી તેણે પૈસા આપ્યા નહીં. જ્યારે તે ગવૈયો પેલા સાહુકાર પાસે આવીને પૈસા માટે વિનંતિ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તે સાહુકાર બોલ્યો; “બોલ, તેં મને શું આપ્યું, કે હું તેના બદલામાં તુંને કંઈ આપું ? તેં વીણા વગાડીને મારા કાનને આનંદ ઉપજાવ્યો; તેમજ મેં પણ દાન વાક્યથી ત્હારા કાનને આનંદ ઉપજાવ્યો, હવે શું વધારે જોઈયે છે ?” તે સાંભળી તે ગવૈયો નિરાશ થઈ, દુઃખી થતો ત્યાંથી આદ્યો ગયો.

किं वानेन घनेन वाजिकारिभिः प्राप्तेन राज्येन किं:

किं वा पुत्रकलत्र मित्र पशुभिर्देहेन गेहेन किम् ।

शात्वैतत् क्षणभङ्गुरं सपदिरे त्याज्यं मनो दूरत:

स्वात्मार्यं गुरुवाक्यतो भजभज श्री पार्वती वल्लभम् ॥

આ બહારથી દેખાતાં ધન ને દોલતથી, તેમજ ઘોડા હાથીઓથી શું થયું? કદાચિત્ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું તોપણ શું? પુત્ર, સ્ત્રી, મિત્રો, ગાય લેસો વગેરે બહાલાંઓ ને પશુઓ પ્રાપ્ત થયાં તોપણ શું થયું? સુંદર શરીર અથવા મહેલમાં રહેવાનું મળે તોએ શું? હે મન ! આ બધું તો ક્ષણભંશુર છે, એમ સમજીને એ સર્વને છોડી દે, અને પોતાના આત્માની ઉન્નતિ સારૂ તો પાર્વતીના સ્વામી શ્રી શંકરને ગુરુમંત્રથી ભજતો રહે, ભજતો રહે. હે ! તું જેને ફેંકી દે છે તેજ ત્હારો ઉપ્પાર કરશે, ને તું જેને સાચવે છે તેજ ત્હારો ઉચ્છેદ કરશે. પંઢરપૂરમાં એક બ્રાહ્મણ પોતાને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થવાની ઇચ્છાથી ઉપવાસ કરીને બેઠો હતો ! ત્યાંથી તે આલંદીમાં ગયો. તે આલંદીમાં જઈને ઉપવાસ કરતો બેઠો. ત્યાં “તુકારામની પાસે તું જા !” એવું જ્ઞાનદેવે તેને સ્વપ્નમાં કહ્યું. હોવાથી તુકારામ ભતને શુદ્ધ; બ્રાહ્મણને થોડી ઘણી નિરાશા તેજ વેળાએ થઈ તોપણ પ્રત્યક્ષ બેવા માટે તે તુકારામની પાસે ગયો. પરમેશ્વરને બેઠાએ તેટલું સામર્થ્ય હોવા છતાં તેણે પોતાની પાસે બ્રાહ્મણને મોકલ્યો તેને માટે ઘણું આશ્ચર્ય થઈને તુકારામે તેને અગીઆર અલંગો કરી આપ્યા, તથા પ્રસાદીતું એક નાળીએર આપ્યું. બ્રાહ્મણને તો સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન બેઠતું હતું, તેથી પ્રાકૃત પોતાને ઉપયોગી નથી એવું સમજીને તે અલંગો તથા નાળીએર નાંખી દઈને આલંદીમાં પાછો ગયો.

શ્રધ્ધા સાધન મોડું ભાઈ ! શ્રધ્ધા સાધન મોડું.

નરસિંહ, મીરાં, વાલ્મિક માહતમ,

હે નહિ જગમાં છોડું;—ભાઈ.

વર્ણાશ્રમ અભિમાન નકામ,

જો જન ખાએ ગાયું.—ભાઈ.

તે બ્રાહ્મણે નાંખી દીધેલા અગીઆર અલંગો તથા નાળીએર, કોંડાળા નામનો રાશિવાળ રાજાનો એક પુરાણી નોકર બ્રાહ્મણ હતો તેને બંધને, તુકારામે તેને આપી દીધાં. પછી તેને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈને તેની મોટી કીર્તિ થઈ એવું કહેવાય છે. તે નાળીએર ફેડયું તો તેમાંથી ફક્ત ઉત્તમ મોતીઓ નીકળ્યાં, તેનું કારણ એવું કહેવાય છે કે, અમદાવાદના એક શાહુકારે જ્ઞાનેશ્વરને એક લાખ રૂપિયાનાં જવાહિરો આપવાની માનતા કરી હતી, તે ફેડવા માટે તે શાહુકારે એક નાળીએરને કોતરીને તે મોતીથી ભરીને આલંદીમાં આણ્યું, ત્યારે તે નાળીએર દેવે તુકારામને આપવાનું કહ્યું; તેથી તે શાહુકારે તુકારામને આણીને આપ્યું હતું. તેજ નાળીએર આ હતું ! પેલાને આ વાતથી હવે અફસોસ થવાથી, તુર્તજ બોલી ઉઠયો;

નહીં મોહતાજ હવરકા, હસે ખૂદા દે દે !

કે દેખો ખુશ્મા લગતા, હય કયસા આંદ ખીન ગેહને !

ઘરેણાં ગાંઠા વગરનો સાદો આંદ કેવો શોભા આપે છે ! હે ખુદા તું નેકી આપ, મુને ઘરેણાં કે જર જવાહીરની દરકાર નથી. હે સુશન ! તું પણ હવે પાછલું દુઃખ ભુલી જા, ભુલી જા, બસ બધું ભુલી જા ! ત્હારા હવને શાંતિ થશે.

“મહારા દીકરાને!” વીશે

“જામે જમરોદ”નો અભિપ્રાય. (તા. ૭મી જુલાઈ ૧૯૨૦.)

એક અમલો લેખક તરીકે નવસારીવાળા મી. સો. મ. દેશાઈ પ્રસિદ્ધ છે. તેવણના લખણની એક ખુબી એ છે કે તે રસીકાં હોવા સાથે બોધદાયક હોય છે. “મેડી તું” સાસરે કેમ સમાશે?” એ નામનું તેવણની કલમથી લખાયેલું “મેંચુસી-સીરીઝ”નું એક પુસ્તક થેડા વખતની વાત ઉપર બાહર પડ્યું હતું, તેની નોંધ આગળ અમે લઈ ચુક્યા છીએ. આખા પત્ર ઘર છોડીને સામરે જતી એક છોકરીને તેવણે જે કામતી નસીહતો આપી હતી, તેને મળતીજ નસીહતો, પરંતુ તેને સંસારમાં પડતા એક છોકરાને હાથ બાહર પડેલાં ઉપલાં નવાં પુસ્તકમાં આપી છે. પુસ્તકનું નામ હુંકમાં “મારા દીકરાને!” આપ્યું છે. એ પુસ્તક અમેએ વાંચ્યું છે અને કંઈક વાંચકો વગર અમે કહીશું કે જમને તે ઘણું પસંદ પડ્યું છે. પરંતુ દીકરાને માત્ર પીતા તરફથી જે કામતી મોટો આપવામાં આવે છે, તેની સાથે આ પુસ્તક પણ એક ભેટ તરીકે આપવાની મી. દેશાઈ દીવાલમાં સુચના કરે છે. તેવણની એ સુચનાને અમારો સંપૂર્ણ ટેકો છે. દરેક પરંતુ છોકરો પોતાના લગ્ન અગાઉ આ આખું પુસ્તક વાંચી, બહુકે તેનો બારીક અભ્યાસ કરે, તો જે કુટુંબી કંકાસ અને સસારી ઝઘડા આવે ઘેરે ઘેર વધી પડ્યા છે, તેમાં મોટો ઘટાટો થાય તો નવાઈ નથી. ના, એટલુંજ નહીં, પણ એ આખું પુસ્તક વાંચીને તે મુશળ અમલ કરનારો જવાન એક ખરેખરો નેક, ધરમી અને નમુનેદાર પુરુષ થઈ પડે એમાં શક નથી. આ પુસ્તકમાં એક પીતાએ પોતાના દીકરાને પદર ફરમાતો આપ્યાં છે અને દરેક ફરમાત પાછળ અકેક પ્રકરણ રોક્યું છે. દરેક પ્રકરણ કામતી નસીહતોથી ભરપૂર છે. પણ તે નસીહતો એવા આકારમાં અપાઈ છે કે જે વાંચતાં સહેજથી કંટાળે. આવનો નથી. હાથે, ગુજરાતી, ફારસી વગેરે નામીયા લખનારાઓ તથા શાએરોનાં લખાણોમાંના કામતી ગઢિદરો જગેજગ આપ્યાં છે. તે સાથે ઘણાક આસામીઓની હાંદગીમાં અનેલા ખરા બનાવો વારતા રૂપે રચી ક્યાં છે, જેથી આ નસીહત રૂપી પુસ્તકનું વાંચન વધારે રસીકું બન્યું છે. મરદુમ સર શ્રીરાજશાહ મેહેતાના પીતાને લગ્નની એક મીઠાશમાં કાંઈએ “પીરોશા મહેતા બારીરટરના બાવા” તરીકે ઓળખાવ્યા, તેથી મરદુમ મી. મેરવાનજી મેહેતા કાં ગુસ્સે થયા તેની હકીકત, રામપોરના માજી નવાબને લાગુ પડેલું દરદ એક હાંદગી તખ્તીએ કાંઈ પણ દવાદાઢ વગર, મહીનાઓ સુધી એકજ બીજાના ઉપર નવાબની સાથે સુઘને કેમ દઈ ક્યું તેની કહાણી, દહીં મુઠવાલી એક સહયુષી સ્ત્રી ઉપર એક જવાબો કાં મોહી પડ્યો, તેનો હેવાલ વગેરે બાબતો ઘણી વાંચવા લાયક છે. કડવી દવાઈ ઉપર ખાંડનું પડ આપવાથી તે દવાઈ સહેલાઈથી ગળાઈ જાય છે. તેજ મીસાએ કામતી નસીહતને આતી જતના રસીકા કહાણી કાસતાનું પડ આપવાથી તે ઝટ બેગમાં ડિતરી જાય છે. એ વાત મી. દેશાઈ બરાબર સમજતા હોવાથીજ તેવણ આ પુસ્તકને ખંચાણકારક રૂપમાં બાહર પાડી શક્યા છે. હુંકમાં મી. દેશાઈનું આ નવું પુસ્તક બાળકોને ઇનામમાં અપવા તેમજ પરંતુના છે.કરાઓને ભેટ આપવા લાયકું છે.

સાદી અંદગીની શોક—

ફેશનની ફિસિયારી.

આ એક અમુલ્ય પુસ્તક તૈયાર થયું છે. એક શ્રીમત પારસી કુટુંબની ફેશનની ફિસિયારીઓથી કેવી પાચમાલી થઈ છે, તેની એક સુંદર વાર્તા રચાયલી છે. વાર્તામાં જે પ્રેમ અને ખ્યારનાં વળાંથી બહારના ખોટા દેખાવ પછી ભિત્તરમાં તે ખ્યાર કેવો મોજો પડે છે, તેનું અરેખ્ય નાઈટસના તોર ઉપર રચાયેલું આ વાર્તાનું પુસ્તક, તમારાં ખર્ચાળ, ફિસિયારીવાળાં, ફેકરાજી કરનારાં, ફેશનમાં ઘેલાં થએલાં દીકરા દીકરીઓને, જરૂર વાંચવા આપજો. ઘર થયું ત્યાં આ પુસ્તક સાચવી રાખીને તેમાં આવેલાં શોમદેવનાં ભાષણો જરૂર વાંચાવજો. સેંકડો દાખલા દલીલો, સેંકડો દુહાઓ અને કહેવતો, તથા નવી નવી સેંકડો ખામતોનું ગમત સાથે જ્ઞાન મળે એવું આ પુસ્તક રૂા ૧-૮-૦ની કિંમતે (વી૦ પી૦ તથા પોસ્ટેજ બાંડ.) કલ્યાણ ખાંઈડીંગના રૂા ૨)

બેહરામજી મનચેરજી દેશાઈ. બી૦ એ૦

સ્ટેશન રોડ-નવસારી લખીને મંગાવજો.

